

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**KAPİTALİST KURUMLAR, EKONOMİK
ÖZGÜRLÜK VE KALKINMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Arif Eser GÜZEL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ünal ARSLAN

Hatay-2018

ONAY

ARIF ESER GÜZEL tarafından hazırlanan “**KAPİTALİST KURUMLAR, EKONOMİK ÖZGÜRLÜK VE KALKINMA**” adlı çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği ile “**İKTİSAT ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ**” olarak kabul edilmiştir.

13/07/2018

Jüri Üyeleri	İmza
Doç. Dr. Ünal ARSLAN (Tez Danışmanı - Başkan)	
Prof. Dr. Ali ACARAVCI (Üye)	
Prof. Dr. İsmail TUNCER (Üye)	

Arif Eser GÜZEL tarafından hazırlanan “**Kapitalist Kurumlar, Ekonomik Özgürlük ve Kalkınma**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Prof. Dr. Ali ACARAVCI

Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (13/07/2018).

Arif Eser GÜZEL

ÖNSÖZ

Kalkınma sorunu, uzun yıllar iktisat literatüründe tartışma konusu olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bu soruna çözüm arayan teorik ve ampirik birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalardan bazıları, kalkınma sorununa mevcut sistem içerisinde çözüm aramaya çalışırken bazıları ise ülkeler arasındaki gelişme farklarının doğrudan mevcut sistemin kendisinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Kapitalist sistemde kalkınma noktasında bazı ülkeler ciddi bir başarı yakalarken bazıları ise bu ülkelerin gerisinde kalmıştır. Bu çalışmada kapitalist sistem içerisinde, sisteme uyum sağlamayı başaran ve kurumsal yapısını bu yönde geliştirebilen ülkelerin, kalkınma başarısını gösterebileceklerine ilişkin teorik ve ampirik yaklaşımlar ele alınmıştır ve bu yaklaşımlar ışığında ampirik bir analiz yapılmıştır.

Çalışmamda bana destek olan başta danışman hocam Doç. Dr. Ünal ARSLAN ve bölüm başkanımız Prof. Dr. Ali ACARAVCI olmak üzere tüm çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Arif Eser GÜZEL

Hatay-2018

Bu yüksek lisans tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından “18-YL-019” numaralı “Kapitalist Kurumlar, Ekonomik Özgürlük ve Kalkınma” adlı yüksek lisans tez projesi olarak desteklenmiştir.

KAPİTALİST KURUMLAR, EKONOMİK ÖZGÜRLÜK VE KALKINMA

Arif Eser GÜZEL

İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018

Danışman: Doç. Dr. Ünal ARSLAN

ÖZET

Ekonomik kalkınma özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ekonomi biliminin temel sorunsalı olmuştur ve bu tarihten günümüze kadar birçok farklı kalkınma yaklaşımı literatürde yerini almıştır. Bu yaklaşımlar az gelişmişlik sorununu farklı açılardan açıklamaya çalışsalar da günümüzde ulaşılan genel kanaat, farklı kurumsal yapılardaki ülkelerin farklı gelişme düzeylerine sahip olacakları yönündedir. Bu çalışmada, kapitalist sistemin kurumları ile kalkınma arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu kurumlar, mülkiyet haklarının korunmasını, sözleşmelerin uygulanmasını, hukukun üstünlüğünü, ekonomide kamu kesimi büyüklüğünü ve ekonomik özgürlüğü kapsamaktadır. Çalışmada, mülkiyet haklarının korunması, sözleşmelerin uygulanması, hukukun üstünlüğü ve ekonomide kamu kesimi büyüklüğü göstergeleri kullanılarak kapitalist sistemin derecesini ifade eden özet bir kapitalizm endeksi oluşturulmuştur. Ayrıca ekonomik özgürlüğün geriye kalan boyutlarını ifade etmek üzere ekonomik küreselleşme endeksi de kullanılmıştır. Örneklem olarak 34 OECD ülkesine ait 2000-2015 dönemi verileri seçilmiştir. LM bootstrap eş bütünleşme testi sonuçlarına göre, değişkenler arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi mevcuttur. CCEP (havuzlanmış ortak ilişkili etkiler) tahmincisi ile elde edilen sonuçlar ise kapitalist sistemin derecesinin artmasının ve ekonomik özgürlüklerin kalkınmayı uzun dönemde pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Bu sonuçlar çerçevesinde güçlü kurumsal yapıya sahip olan ve kapitalist sisteme uyum sağlayabilen ülkelerin daha yüksek bir gelişme düzeyine ulaşacağı görülmektedir.

ANAHTAR KELİMELELER

Mülkiyet hakları, Hukukun üstünlüğü, Kapitalizm, İktisadi gelişme

CAPITALIST INSTITUTIONS, ECONOMIC FREEDOM AND DEVELOPMENT

Master's Thesis, Arif Eser GÜZEL

Department of Economics, 2018

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ünal ARSLAN

ABSTRACT

Economic development has become the basic problematic of economics since World War Two and from this date to present, many development theories have been included in the literature. Even though these theories try to clarify underdevelopment problem from different ways, the general opinion attained today is countries in different institutional structures will attain different levels of development. In this study, we investigate the relationship between capitalist institutions and development. This institutions include protection of property rights, legal enforcement of contracts, rule of law, government size in the economy and economic freedom. An index indicating the degree of capitalist system has been established which includes protection of property, legal enforcement of contracts, rule of law and government size. We also used economic globalization data to indicate other dimensions of economic freedom. We analyze this relationship for 34 OECD countries in the period 2000-2015. According to LM bootstrap cointegration results, there is a long run cointegration relationship between variables. Long run coefficients are investigated with CCEP (Pooled Common Correlated Effects) estimator. In the long run the degree of capitalism and economic freedom effects development positively. This results shows that countries which integrated to capitalist system, achieve higher levels of development.

KEY WORDS

Property Rights, Rule of Law, Capitalism, Economic Development

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
TABLolar LİSTESİ	V
ŞEKİLLER LİSTESİ	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA, KAPİTALİST KURUMLAR VE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK

1.1. Kalkınma İktisadına İlişkin Yaklaşımlar.....	3
1.1.1. Ortodoks Kalkınma Teorileri	4
1.1.1.1. Büyük İtiş Kuramı	5
1.1.1.2. Yoksulluğun Kısır Döngüsü	5
1.1.1.3. Dengesiz Kalkınma Kuramı	6
1.1.1.4. İkili Yapı Kuramları	7
1.1.1.5. Gelişme Aşamaları Kuramı	8
1.1.2. Modernleşme Yaklaşımı ve Bağımlılık Yaklaşımı.....	9
1.1.3. Amartya Sen: Özgürlük Olarak Kalkınma Yaklaşımı.....	13
1.1.4. Kurumsal Yaklaşım.....	15
1.2. Kalkınmanın Ölçülmesi.....	16
1.2.1. Kişi Başına Milli Gelir.....	17
1.2.2. Gelir Dağılımı.....	17
1.2.3. Dünya Mutluluk Endeksi.....	19
1.2.4. Gallup Endeksi.....	19
1.2.5. Daha İyi Yaşam Endeksi.....	20
1.2.6. Siyasi Haklar ve Sivil Özgürlükler Endeksi.....	21
1.2.7. İnsani Gelişme Endeksi.....	22
1.3. Kapitalist Kurumlar ve Ekonomik Özgürlük Kavramları.....	23
1.3.1. Özgür Bir Ekonomide Devletin Rolü.....	26
1.3.1.1. Yasalar ve Düzen.....	26

1.3.1.2. Kamusal Malların Üretimi.....	27
1.3.1.3. Dışsallıklar.....	28
1.3.1.4. Doğal Tekeller.....	28
1.3.1.5. Paternalist Devlet.....	29
1.3.2. Mülkiyet Haklarının Kapsamı.....	30
1.3.3. Hukukun Üstünlüğü.....	31
1.4. Ekonomik Özgürlüğün ve Kapitalist Kurumların Ölçülmesi.....	32
1.4.1. Fraser Enstitüsü Endeksi.....	32
1.4.2. Heritage Foundation Endeksi.....	35
1.4.3. Uluslararası Ülke Risk Rehberi: Kanun ve Düzen Endeksi.....	37
1.4.4. KOF Ekonomik Küreselleşme Endeksi.....	38
1.5. Birinci Bölümün Değerlendirilmesi.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST KURUMLARIN VE EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERİN GELİŞME ÜZERİNE ETKİLERİ

2.1. Mülkiyet Haklarının Korunması ve İktisadi Gelişme.....	41
2.2. Devletin Piyasaya Müdahalesi.....	43
2.2.1. Devlet Müdahalesi ve Ekonomik Krizler.....	46
2.2.2. Serbest Ticaret, Korumacılık ve İktisadi Gelişme.....	47
2.2.3. Devlet Müdahalesi ve Dışsal Kurumların Maliyeti.....	50
2.3. Hukukun Üstünlüğü ve Gelişme.....	51
2.4. Kapitalizm, Emperyalizm ve Akılcılık Üzerine.....	52
2.5. Piyasa Ekonomisi ve Gelir Dağılımı.....	54
2.6. İkinci Bölümün Değerlendirilmesi.....	55
2.7. Ampirik Literatür.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİST KURUMLAR, EKONOMİK ÖZGÜRLÜK VE KALKINMA İLİŞKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

3.1. Yöntem ve Veri Seti.....	61
3.1.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testleri.....	66
3.1.2. Birim Kök Testi.....	67

3.1.3. Homojenite Testi.....	69
3.1.4. Eş Bütünleşme Testi.....	71
3.1.5. CCE Katsayı Tahmini.....	72
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	75
KAYNAKÇA.....	79

TABLULAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1: Siyasi haklar ve sivil özgürlükler endeksi.....	21
Tablo 2: Heritage Foundation endeksi.....	35
Tablo 3: Ekonomik küreselleşme endeksi.....	39
Tablo 4: 2008 finansal krizi sonrası devlet müdahalelerinin büyüklüğü.....	46
Tablo 5: Ampirik Literatür.....	59
Tablo 6: Yatay kesit bağımlılık testi sonuçları.....	64
Tablo 7: CADF birim kök testi sonuçları.....	65
Tablo 8: Homojenite testi sonuçları.....	67
Tablo 9: Eş bütünleşme testi sonuçları.....	68
Tablo 10: CCEP tahmin sonuçları.....	70
Tablo 11: CCEP _{jk} tahmin sonuçları.....	70

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1: Lorenz eğrisi.....	18
Şekil 2: İnsani gelişme endeksi.....	23
Şekil 3: Devletin aşırı büyümesinin olumsuz sonuçları.....	45
Şekil 4: OECD ülkelerinde insani gelişme	63
Şekil 5: OECD ülkelerinde kapitalist kurumların gelişimi	64
Şekil 6: OECD ülkelerinde ekonomik küreselleşme	65

GİRİŞ

Dünya genelinde, iktisadi gelişme noktasında ülkeler ciddi farklılıklar göstermektedir. Bazı ülkeler hızlı büyürken bazıları ise aynı büyüme başarısını yakalayamamıştır. Literatürde ekonomik gelişme birçok farklı değişkenle açıklanmaya çalışılsa da özellikle son yıllarda hâkim görüş, farklı kurumsal yapıdaki ülkelerin farklı gelişmişlik düzeylerine sahip olacağı yönündedir. Bu ülkeler, her ne kadar gelişme başarısı yönünden farklılık gösterebilir de uyguladıkları sistem yönünden ortak paydada buluşmaktadırlar. Kapitalist sistem, günümüz dünyasının neredeyse tamamına hâkim olan ekonomik sistemdir. Sistemin adı bütün ülkelerde aynı olsa da uygulama bakımından farklılıklar gözlemlenmektedir. Her şeyden önce kapitalist sistemi var eden ve onu diğer ekonomik sistemlerden ayıran belli başlı kurumları vardır. Kapitalist sistemin uygulanması ve bu uygulamadan doğacak sonuçlar, kapitalist kurumların başarısına veya başarısızlığına göre farklılaşacaktır. Kapitalist sistem ve onun en güçlü muhalifi olarak kabul görmüş sosyalist sistem temelde aynı soruya cevap ararlar: “Devletin ekonomideki yeri nedir?”. Bu soruya kapitalist ülkeler de kendi aralarında farklı cevaplar vermişlerdir. Bazı kapitalist ülkelerde minimal bir devlet anlayışı görülürken bazı ülkelerde ise devletin ekonomiye müdahalesi daha yoğundur. Peki, ülkelerin aynı sistemi farklı anlayışlarla uygulamaları veya aynı anlayışla uygulamaya çalışıp başarısız olmaları iktisadi gelişme noktasında farklılıklara yol açmış mıdır? Bu çalışmada, öncelikle bu soruya yanıt aranacaktır.

Literatürde ekonomik özgürlüğün iktisadi gelişime etkileri konusunda farklı yaklaşımlar yer almaktadır. Liberal yaklaşım, sosyalist sistemin ve eskimiş, devlet yanlı, ithal ikameci kalkınma yöntemlerinin terk edilmesi ve ekonominin özgür bırakılması halinde hızlı ve sürdürülebilir bir büyümenin ortaya çıkacağını söylemektedir. Öte yandan diğer bir yaklaşım ise devlet kontrolünün doğru uygulanması halinde yine sürdürülebilir büyümenin ortaya çıkabileceğini savunur (Haan ve Sturm, 2000: 216).

Kapitalist sistem, her ne kadar devlet müdahalesini istenmeyen bir kurum olarak kabul etse de kapitalist kurumların başarısı noktasında devlet müdahalesine ihtiyaç duyar. Bu sistemin başarısı, ekonomik özgürlüğe ve başarılı bir piyasa

ekonomisine bağılıdır. Fakat mülkiyet haklarının güvence altına alınmadığı, hukukun üstünlüğünün geçerli olmadığı ve sözleşme yükümlülüklerinin hukuk çerçevesinde yerine getirilmediği bir ekonomide piyasanın başarısından söz etmek mümkün olmayacaktır. Ayrıca böyle bir ekonomide karar alma birimlerinin kendi mülkiyetlerinin ve sözleşmelerinin geleceği üzerinde öngörüye sahip olmaları beklenemez. Bu durumun yarattığı eksik bilgi ve belirsizlik ortamı, kendini işlem maliyeti şeklinde gösterecek ve bu maliyetler gelişimin önünde engel yaratacaktır. Dolayısıyla kapitalist sistem ve onu ortaya çıkaran liberal iktisadi düşüncenin devlete sınırlı da olsa bir görev biçtiği söylenebilir.

Kalkınma iktisadi alanında ortaya konan yaklaşımlar, birçok açıdan farklılık gösterse de bu alandaki hâkim görüş kalkınmanın tek başına ekonomik büyüme ile gerçekleşmeyeceği, iktisadi faktörlerin yanında iktisadi olmayan faktörlerin de kalkınma analizlerine dâhil edilmesi gerektiği yönündedir. Kalkınma, büyümeden daha geniş kapsamlı bir süreci ifade etmektedir ve ekonomik, sosyal ve siyasal birçok faktörden etkilenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kapitalist sistemi diğer sistemlerden ayıran kurumların ve ekonomik özgürlüğün iktisadi gelişme üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmanın birinci bölümünde, kalkınma, kapitalist kurumlar ve ekonomik özgürlükler kavramsal açıdan incelenecek, literatürde yer alan farklı kalkınma yaklaşımları açıklanacak ve bu kavramlara ilişkin farklı ölçüm yöntemleri araştırılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, ekonomik özgürlüklerin ve kapitalist kurumların iktisadi gelişme üzerindeki etkileri teorik açıdan ele alınacak ve literatürde bu alanda yapılan ampirik çalışmalara yer verilecektir. Üçüncü bölümde, söz konusu kurumlar ile ekonomik özgürlüklerin kalkınma üzerindeki etkileri ampirik olarak test edilecektir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA, KAPİTALİST KURUMLAR VE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle kalkınma iktisadına ilişkin literatürde yer alan farklı yaklaşımlara yer verilecek ve mevcut kalkınma literatürünün bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Bununla beraber kalkınmanın ölçülmesine ilişkin farklı kaynaklardan farklı yöntem ve yaklaşımlara yer verilecektir. Sonrasında ise kapitalist kurumlar ve ekonomik özgürlük kavramları, konuyla ilgili yaklaşımlar ve bu kavramların ölçüm yöntemleri açıklanacaktır.

1.1. Kalkınma İktisadına İlişkin Yaklaşımlar

1930'lu yıllarda iktisat alanında yapılan çalışmaların temel konuları ekonomideki durgunluk, işsizlik ve iktisadi dalgalanmalar olmuştur. II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda ise iktisadi büyüme ve kalkınma alanındaki çalışmalar hızla literatürde yer edinmeye başlamışlardır (Kaynak, 1988: 2). Bu alanda yapılan çalışmaların temel amacı, aşağıdaki sorulara yanıt aramaktır;

1. Neden bazı ülkeler, toplumlar veya insanlar zengin iken diğerleri fakirdir?

2. Dünyanın bir bölümü yüksek ve sürekli iyileşen yaşam standartlarını yakalamışken diğer bölümünün düşük ve durağan yaşam standartları altında yaşamasına neden olan yapısal faktörler nelerdir?

3. Yoksulluğu azaltmak için neler yapılabilir? (Barret, 2008: 2).

Bu sorunların çözümü araştırılırken ortaya çıkan problemlerden belki de en önemlisi ekonomik gelişmişliğin tanımı ve ölçülmesidir. Bazı iktisatçılar gelişimin göstergesi olarak yalnızca milli geliri ele almışlar ve kişi başına gelir büyüdüğünde yaşam standardının iyileşeceğini varsaymışlardır. Ancak gelir arttığında bireylerin refahının artacağına ilişkin bir zorunluluk yoktur (Kaynak, 1988: 20). Kişi başına gelir, milli gelirin nüfusa bölünmesiyle elde edilir ve bütün gelirin tek bir kişide toplanması bu sonucu değiştirmez. Toplumsal refahın yükselmesi için milli gelir artışının yanı sıra gelir bölüşümündeki aşırı farkların ve ekonomik faaliyetlerin bölgeler arasındaki

dengelesiz dağılımının giderilmesi gerekmektedir. Böylelikle elde edilen gelir tabana yayılabilir ve daha geniş halk kitleleri bu gelirden pay alabilir (Görgün, 2012: 55). Öte yandan iktisadi büyüme toplumun aslında hiç ihtiyacı olmayan mal ve hizmetlerin üretilmesiyle de gerçekleşebilir. Örneğin, toplumun daha iyi ulaşım olanaklarına ihtiyacı varken milli savunmaya yönelik silah üretimi yapmak ekonomiyi büyütecek fakat yaşam standartlarını iyileştirmeyecektir. Öyleyse kalkınma kavramı, büyümeden daha geniş kapsamlı bir ilerlemeyi ifade etmelidir.

Marksist iktisatçılar, kalkınmayı evrimsel bir süreç içinde ortaya çıkmış toplumsal bir dönüşüm olarak ele almışlardır. Paul Baran'ın tanımıyla kalkınma, toplumların ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarında zaman içinde uzayıp derinleşen bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu dönüşüm, yeni bir ekonomik ve toplumsal düzenden çıkarı olan sınıflar tarafından desteklenmiş ve bu dönüşüme yerleşik düzenden yana olan sınıflarca karşı çıkmıştır. Dolayısıyla kalkınma, toplumda yaşanan çatışmaların bir ürünüdür. Kalkınma süreci, neo-klasik iktisatçıların varsaydığı gibi her zaman kesintisiz ve uyumlu bir süreç olmamıştır (Baran, 1974: 72-73).

Bu çalışmada kalkınma iktisadına yaklaşımlar; modernleşme yaklaşımı, bağımlılık yaklaşımı, ortodoks yaklaşım ve kurumsal yaklaşım şeklinde sınıflandırılmıştır. Amartya Sen'in "özgürlük olarak kalkınma" yaklaşımı da ayrıca ele alınmıştır.

1.1.1. Ortodoks Kalkınma Teorileri

Özellikle 1960 sonrasında kalkınma iktisadına ortodoks yaklaşımların hâkim olduğu görülür. Bu yaklaşım, ekonomide yapısal dönüşümleri hızlandırmak adına devletin oynayacağı rolün üzerinde durmuştur. Sanayileşmeyi hızlandırmak, özel sektörün gerçekleştiremediği alt yapı yatırımlarını yapmak ve tarımda modernizasyonu sağlamak gibi görevleri devlete yüklemişlerdir. Bunun nedeni olarak az gelişmiş toplumlarda piyasa yapısının da az gelişmiş olduğunu ve etkin bir girişimci sınıfın bulunmayışını öne sürmüşlerdir (Zafir, 2009: 67-68).

1.1.1.1. Büyük İtiş Kuramı

Ortodoks kalkınma teorilerine baktığımızda ilk göze çarpan Rosenstein-Rodan (1943)'ın büyük itiş (big push) teorisi olmuştur. Rosenstein-Rodan (1961), çalışmasına “natura facit saltum (doğa sıçrama yapar)” cümlesi ile başlar. Bu cümle Alfred Marshall'ın neo klasik iktisat anlayışına uygun gördüğü “ekonomik dünyada doğa, sıçrama yapmaz (natura non facit saltum)” (Marshall, 1898: 207) görüşüne bir karşı çıkıştır. Söz konusu ekonomik kalkınma olduğunda “doğa sıçrama yapmaz” sözü geçerliliğini yitirecektir (Baran, 1974: 72). Rosenstein-Rodan, bir ülkenin kendi kendine sürdürülebilir bir kalkınma yakalamasını bir uçağın kalkışına benzetir. Nasıl ki bir uçağın havalanması için birden bire yüksek hıza ulaşması gerekiyorsa ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için de büyük itişe ihtiyacı vardır. Ekonomik kalkınmanın başarısı için asgari düzeyde bir yatırım gereklidir ve azar azar gerçekleştirilen yatırımlarla bu sorun çözülemez (Rosenstein-Rodan, 1961: 1). Özel sektör, toplam yatırımların yaklaşık %30-35'ine karşılık gelen alt yapı yatırımlarını yapmayacaktır. Dolayısıyla bu sıçramanın kamu yatırımları yoluyla gerçekleşmesi gerekir (Parasız, 2005: 18).

Görüldüğü üzere Rosenstein-Rodan'ın öngördüğü ekonomik büyüme, bütün sektörleri kapsayan dengeli bir büyümedir. Ancak az gelişmiş ülkeler, dengeli büyümeyi gerçekleştirecek kaynaklardan yoksundurlar. Ayrıca devlet kamu yatırımları yoluyla alt yapı dönüşümünü gerçekleştirse bile bu yatırımları değerlendirecek bir girişimci sınıfın bulunmayışı da az gelişmiş ülkelerin bir başka iktisadi sorunudur.

1.1.1.2. Yoksulluğun Kısır Döngüsü

Bir diğer ortodoks kalkınma kuramı Ragnar Nurkse'e aittir. Nurkse'e göre fakir ülkeler fakir oldukları için fakirdir. Bu önerme, basmakalıp bir önerme gibi görülebilir fakat iktisadi açıdan geri kalmış bölgelerdeki sermaye oluşumu probleminin hem arz yönünü hem de talep yönünü etkileyen döngüsel ilişkiyi açıklayabilir (Nurkse, 1952: 571). Geri kalmış ülkelerde tasarruf oranının düşük olması sermaye birikimini engeller. Sermaye birikiminin yeterli düzeye ulaşmaması, ileri düzeyde teknolojiye geçişin önünü kapatır ve üretimde geleneksel yöntemler kullanılmaya devam edilir.

Bu durum, üretimde düşük verimliliğe sebep olur ve gelir düzeyi düşük kalmaya devam eder. Nurkse'ün açıkladığı bu kısır döngü kuramı uzun süre gelişme engeli olarak kabul görmüştür (Görgün, 2012: 57). Bu bakış açısına göre az gelişmiş ülkelerin tasarruf kapasitesi, üretkenlik ve reel gelirden meydana gelecek artışa bağlıdır. Fakat üretim ve gelirin mevcut düzeyi, tasarruflarda anlamlı bir artış yaratmak için yeterli değildir. Bu noktada tasarruf artışını gerçekleştirmek ve kısır döngüyü kırmak için yabancı sermayeye veya dış yardımlara ihtiyaç duyulacaktır (Nurkse, 1952: 577).

Nurkse'ün bu yaklaşımı çeşitli yönlerden eleştiriye uğramıştır. Bu teori, başlangıçta gelir düzeyi düşük, sermaye stoku yetersiz ülkelerin dış yardım olmaksızın gelişmesini açıklamakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca bu teori ekonomik kalkınmayı basitçe tasarruf, yatırım ve bununla beraber ortaya çıkan gelir artışı olarak tanımlamıştır. Sosyal, kültürel, psikolojik ve politik birçok etkeni ihmal etmiştir ve bu yüzden gerçek dünya şartlarına uymamaktadır (Elkan, 1973: 29; Aktaran: Savaş, 1986: 282).

1.1.1.3. Dengesiz Kalkınma Kuramı

Rosenstein-Rodan ve Nurkse'ün çalışmalarının ortak noktası, dengeli bir kalkınma stratejisi öngörmeleridir. Buna karşılık Albert O. Hirschman, az gelişmiş ülkelerdeki kaynak yetersizliği sorununa değinmiş ve mevcut kaynakların dengeli bir kalkınma için yeterli olmayacağını savunmuştur. Hirschman'a göre büyümeyi gerçekleştirecek olan şey sektörler arasındaki bağlantılardır. Bir sektördeki büyüme, uyarılmış yeni yatırım kararlarının önünü açacağından dengeli büyüme stratejilerine göre daha avantajlıdır (Hirschman, 1958: 63). Hirschman'a göre bütün sektörlerde aynı anda yatırım yapma olanağına sahip olan bir ülke zaten gelişmiş bir ülkedir. Bütün sektörlerde aynı anda yatırım yapmak için ciddi bir sermaye birikiminin yanında girişimci ve yönetici sınıfının da yeterli olmasını gerektirir. Fakat az gelişmiş ülkelerde sermaye stoku yetersizdir ve yatırımları yönetecek girişimci sayısı azdır (Savaş, 1986: 126). Dengesiz büyüme stratejisinin kilit noktası, seçilecek endüstrinin diğer endüstrileri uyarma kapasitesine sahip öncü bir endüstri olmasıdır (Pirili, 2011: 312-313). Bu endüstriye yapılan yatırımlar diğer endüstrilerle olan bağlantıları nedeniyle yeni yatırımların önünü açacaktır. Hirschman, bu bağlantıları gerisel ve önsel bağlantılar olarak birbirinden ayırır. Önsel bağlantılar bir sektörün diğer sektöre

sağladığı ara malların toplam talebe oranıyla ölçülür. Gerisel bağlantı ise bir sektörün diğer sektörlerden aldığı ara malların toplam üretime oranıdır. Seçilen sektörün gerisel ve önsel bağlantılarının çok olması, diğer sektörlerde yatırım yapma arzusu doğuracak ve sermaye birikiminin önünü açacaktır. Bir sektördeki ilerlemenin diğer sektörlerde yaratacağı yatırım arzusu, yatırımcıları karar alma maliyeti gibi önemli bir maliyetten kurtaracaktır (Savaş, 1986: 127).

Hirschman'ın bu yaklaşımı, özellikle kaynak yetersizliği sorununa değinmesi açısından önemlidir fakat seçilecek endüstrinin belirlenmesi noktasında az gelişmiş ülkelerin rasyonel kararlar alması gerekir. Söz konusu endüstriler, ölçüğe göre artan getiriye sahip ve pozitif dışsallıklar yaratabilen endüstriler olmalıdır. Yani bu endüstrilerin seçimi ekonomik nedenlere dayanmalıdır. Ancak az gelişmiş ülkelerdeki kurumsal yapıların bozukluğu nedeniyle seçilecek endüstriler çoğunlukla ekonomik nedenlere değil siyasi nedenlere dayanmaktadır.

1.1.1.4. İkili Yapı Kuramları

Ortodoks kalkınma kuramlarından bazıları toplumdaki ikili yapı ile ilgilenmişlerdir. Bu alandaki öncü çalışmalar Boeke (1953) ile Lewis (1954)'e aittir. Boeke' nin düalizm anlayışının altında az gelişmiş ülkelerde yaşanan doğu-batı çatışması yatmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde toplumun belirli bir kesimi batıdan ithal edilen sosyal ve ekonomik sisteme uyum sağlarken diğer kesimi, ülkenin kendi tarihinden gelen sosyal yapının dışına çıkamaz. Batıdan ithal edilen sistemde ana unsur iktisadi getiridir ve bu sistem ihtiyaçların sınırsız olduğu anlayışı üzerine kuruludur. Öte yandan yerel sistemde kapitalizm öncesi anlayış hâkimdir (Higgins, 1956: 100). İnsanlar ihtiyaçları kadar çalışmaktadır ve gelir arttıkça iş gücü arzı düşmektedir (Freyssinet, 1985: 19). Bu nedenle batılı anlayışla yaratılan gelir artışı, doğulu ekonomide faaliyet gösteren sektörlerde yayılma gösterememektedir. Diğer yandan Arthur Lewis, "sınırsız emek arzı ile büyüme" kuramında az gelişmiş ülkelerde nüfusun sektörel dağılımı ile ilgilenmiştir. Buna göre nüfusun nispeten sermaye ve doğal kaynaklara göre daha geniş olduğu aynı zamanda emeğin marjinal ürününün önemsenmeyecek düzeyde, sıfır veya negatif olduğu birçok sektör barındıran ekonomilerde sınırsız emek arzıyla büyüme ortaya çıkabilecektir. Lewis burada bazı sektörlerdeki gizli işsizliğe dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi tarım sektörüdür.

Tarım sektöründe hane halkından herhangi biri başka bir iş bulduğunda bile aynı düzeyde ürün elde edilebilmektedir. Başka bir ifade ile emeğin marjinal ürünü sıfırdır. Öte yandan gizli işsizlik çanta taşıyıcılığı, bahçıvanlık gibi gereğinden fazla iş gücü istihdam eden sektörlerde de geçerlidir. Bu sektörlerde çalışanlar çok küçük meblağlar elde ederler ve karın tokluğuna çalışırlar (Lewis, 1954: 402). Söz konusu sektörlerde gizli işsizlik mevcut iken diğer yanda sanayi sektöründe çalışanlar üretime katkıları kadar üretimden pay alırlar. Sanayi sektörü ile diğer sektörler arasındaki ilişkiyi kuran, emek arzı ve talebidir. Nüfusun büyük çoğunluğunun gizli işsiz olduğu sektörler, sanayi sektörü için iş gücü arz kaynağı görevi görürler. Sanayi sektörü, ihtiyaç duyduğu vasıfsız iş gücünü diğer sektörlerden temin eder. Bu iş gücüne ödenecek ücretlerin geçimlik düzeyin üzerinde olması yeterlidir. Dolayısıyla sanayi sektöründe sermaye stoku arttıkça veya eski fabrikalar genişleme yoluna gittikçe ihtiyaç duyulan iş gücü, geçimlik düzeyin biraz üstünden sınırsız olarak temin edilebilir (Savaş, 1986: 262-263).

Boeke' nin düalizm kuramına getirilen en yaygın eleştiri, Endonezya üzerinde yaptığı analizin bütün az gelişmiş ülkelerde geçerli olduğuna inanmasıdır. Boeke' nin bu yaklaşımı düşündüğü gibi bütün az gelişmiş ülkelerde uygulanabilir olmasa da o dönemde az gelişmişliği anlamaya çalışan sınırlı sayıda çalışma içerisinde önemli bir yere sahiptir (Higgins, 1956: 99). Özellikle 19. yy sonrasında tarım sektörünün gidişatına baktığımızda Lewis' in sınırsız emek arzı ile büyüme kuramının gerçek dünya şartlarıyla uyuşmadığı görülebilmektedir. Bu dönemde tarım sektörü, bu sektörde çalışanların ihtiyacından daha fazla çıktı yaratmış ve iktisadi büyümede kilit rol oynamıştır. Ayrıca bu teori; toplumun kültürel, felsefi, politik ve kurumsal yönü gibi iktisadi büyümenin diğer kaynaklarını göz önünde bulundurmamıştır (Dulupçu, 2002: 42-43).

1.1.1.5. Gelişme Aşamaları Kuramı

Bir diğer ortodoks kalkınma kuramı Rostow (1959)' un gelişme aşamaları kuramıdır. Rostow, iktisadi gelişme sürecinin beş aşamada gerçekleşeceğini öne sürmüştür. Bu aşamalar sırasıyla; geleneksel toplum aşaması, kalkışa hazırlık aşaması, kalkış aşaması, olgunluk aşaması ve kitlesel tüketim aşamasıdır. Geleneksel toplum aşamasında egemen iktisadi faaliyet tarımdır ve tarımda ilkel yöntemler kullanılır.

Ticari ilişkiler zayıftır. Topluma egemen olan kesim toprak sahipleridir (Rostow, 1959: 4). Ayrıca kurumsal yapı zayıftır. Bunların sonucunda elde edilen gelir düşüktür ve tasarruf yok denecek kadar azdır (Han ve Kaya, 2012: 33). Kalkışa hazırlık aşaması ise kalkınma için gerekli olan yapısal dönüşümlerin başladığı dönemi ifade etmektedir. Ekonomide sermaye birikiminin hızlandığı ve teknik ilerlemenin ortaya çıktığı bu dönemde üretimde kullanılacak fiziki alt yapının yaratılmasına yönelik faaliyetler başlamaktadır. Bu geçiş döneminde ekonomik değişimlerin yanında siyasi ve sosyal değişimler de gerçekleşmektedir. Özellikle bu dönemde kolonici güçlere karşı ortaya çıkan milliyetçilik akımı, merkezi bir devletin kurulmasının ön safhasını oluşturmaktadır (Parasız, 2005: 25). Kalkış aşaması kalkınma sürecinin süreklilik göstermeye başladığı aşamadır. Bu dönemde kalkınma; fiziki, beşeri ve kurumsal anlamda sağlam ve sürekli bir nitelik kazanır (Han ve Kaya, 2012: 34). Bu dönemde belirli endüstrilerde modern üretim teknikleri uygulanmaya başlar. Rostow (1959)'a göre kalkış aşaması, ekonomik değişimin yanında toplumda modernleşmenin gelenekçiliğe karşı zafer kazandığı sosyal dönüşümün gerçekleştiği dönemi ifade etmektedir. Olgunlaşma aşaması ise toplumda modern teknolojinin kaynakların büyük bir bölümüne etkili bir şekilde uygulandığı aşamadır. Bu aşamada milli gelirin yaklaşık olarak %10-20'lik bölümü yatırımlara tahsis edilmektedir ve gelir artış hızı nüfus artış hızını aşmaktadır (Parasız, 2005: 26). Rostow (1959)'a göre büyüme aşamalarının sonuncusu kitlesel tüketim aşamasıdır. Bu aşamada üretim kapasitesini artırma kaygısı büyük oranda azalmıştır ve yapılan üretim çoğunlukla tüketime yöneliktir. Başka bir ifade ile bu dönemde temel ekonomik sorun üretim teknolojisini geliştirmek değil toplumun daha fazla tüketmesi ve refahın artmasıdır. Bireylerin gelirlerindeki artıştan kaynaklı olarak talep edilen mal ve hizmetler, temel ihtiyaçların ötesine geçmiştir (Parasız, 2005: 27).

Rostow' un büyüme aşamaları kuramına bakıldığında, toplumsal dönüşümü iktisadi değişkenlerin yanında iktisadi olmayan değişkenler ile de açıklamaya çalıştığı görülebilmektedir. Kalkınmanın her bir aşamasında ekonomik dönüşümün yanında sosyal ve kurumsal anlamda toplumsal bir değişim gerçekleşmektedir. Ancak Rostow' un bu kuramı yöntemsal açıdan ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin temelinde evrensel kanunların her coğrafyada uygulanabilirliği tartışması yatmaktadır. Gelişme her ülke için homojen bir süreci ifade ettiği düşüncesi birçok tarihçi tarafından

reddedilmektedir (Freyssinet, 1985: 155). Pratikte de ülkelerin iktisadi gelişmelerinin homojen bir süreçte ortaya çıkmadığı görülebilmektedir.

1.1.2. Modernleşme Yaklaşımı ve Bağımlılık Yaklaşımı

Kalkınma iktisadına ilişkin görüşlere baktığımızda modernleşme yaklaşımı ile bunun karşıtı olan bağımlılık yaklaşımı arasında gidip gelen bir literatür göze çarpar. Modernleşme yaklaşımı iktisadi gelişme olgusunun mümkün olup olmamasıyla değil doğrudan gelişimi sağlayacak araçlarla ilgilenmişken bağımlılık yaklaşımı kapitalist düzende gelişimin mümkün olup olmayacağıyla ilgilenmiştir. (Ersoy ve Şengül, 1997: 70). Modernleşme yaklaşımı, üçüncü dünya ülkelerindeki modernleşme çabalarını aydınlatırken hem evrimci hem de işlevselci (fonksiyonalist) bir teori benimsemiştir (So, 1990: 18). Bu yaklaşım, az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik gelişme sorunlarına klasik iktisadın öngördüğü çerçevede kapitalist piyasa ekonomisi içinde çözüm önerisi sunan kuramları kapsamaktadır (Ersoy ve Şengül, 1997: 70). Söz konusu kuramlar batıdaki sanayileşme, modernleşme ve demokratikleşme aşamalarının evrensel bir model sunduğunu ve bu aşamaların az gelişmiş ülkelerin ilerlemesi için bir temel oluşturduğunu varsayar (Kardaş, 2007: 178). Rostow'un gelişme aşamaları kuramında belirttiği gibi iktisadi gelişme her ülke için doğrusal bir süreci ifade etmektedir ve her ülke gelişme sürecinde aynı aşamaları takip edecektir. Bugün gelişmiş ülkeler geçmişte bu aşamalardan geçmiştir ve geri kalmış ülkeler henüz sürecin belirli aşamalarında yer almaktadırlar (Görgün, 2012: 57). Modernleşme literatürüne göre değerler, kurumlar ve geleneksel toplumun eylem kalıpları az gelişmişliğin nedenleri olmakla beraber modernleşmenin önündeki başlıca engelleri oluştururlar. Modern dünyaya uyum sağlamak için az gelişmiş toplumların geleneksel normların dışına çıkmaları ve bununla beraber sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerini gerçekleştirmeleri gereklidir (Valenzuela ve Valenzuela, 1978: 538). Buna karşılık bağımlılık yaklaşımını savunan neo-Marksist iktisatçılar, az gelişmişliğin nedeni olarak gelişmiş ülkelerle olan ekonomik ilişkileri gösterirler. Bağımlılık analizlerinde gelişmiş kapitalist ülkeler “merkez” az gelişmiş ülkeler ise “çevre” olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım Andre Gunder Frank'ın analizlerinde “metropol-uydu kutuplaşmasının çelişkisi” şeklinde karşımıza çıkar (Frank, 1971: 32; Amin, 1991). Özellikle serbest ticareti merkezin çevreyi sömürü aracı olarak görürler ve az gelişmiş ülkede yaratılan ekonomik artığın serbest ticaret yoluyla gelişmiş ülkelere aktarıldığını

savunurlar. Ekonomik artık kavramını Paul Baran iki farklı şekilde tanımlamıştır. Bunlardan birincisi “aktüel ekonomik artık” kavramıdır. Bu kavram toplumun belirli bir dönemde gerçekleştirdiği üretimin yine aynı dönemde gerçekleşen tüketimi aştığı durumda ortaya çıkan farkı ifade eder. Baran’ ın yaptığı ikinci tanımlama ise “potansiyel ekonomik artık” kavramı üzerinedir. Bu kavram, kullanılabilir teknoloji ve verimli kaynaklar yardımıyla elde edilebilecek potansiyel çıktı ile toplam temel tüketim arasındaki farkı ifade eder (Baran, 1974: 104-105). Bağımlılık yaklaşımı az gelişmiş ülkelerdeki artık değer, ticaret, işgücü piyasaları ve finansal yollarla gelişmiş ülkelere aktarılması nedeniyle az gelişmiş ülkelerin gelişemediklerini savunmaktadır.

Bağımlılık okuluna göre az gelişmişlik, çevrede yaratılan ekonomik artığın ileri kapitalist ülkelere aktarım sürecidir. Ekonomik kalkınma ise ekonomik artığın yeniden yatırıma dönüşmesi ve bununla beraber meydana gelen milli gelir artışıdır. Çevre ülkelerdeki artı değer merkeze transferi dolayısıyla bu ülkelerde kişi başına gelir düşük ve tasarruf birikimi yavaştır (Kutlar ve Doğanoğlu, 2007: 26). Lall (1975), çalışmasında bağımlı ekonomilerin özelliklerini şöyle sıralamıştır;

1. Gelir dağılımı büyük ölçüde çarpıktır ve ekonomik büyümeyle beraber daha da kötüye gitmektedir.

2. Seçkinlerin tüketim kalıpları, çoğunlukla merkez (metropol) ülkelerde yaratılan tatları kapsar. Çevrenin elitlerinin tüketimini belirleyen şey merkezin üretimidir.

3. Sanayileşme sürecinde kullanılan teknoloji ister çok uluslu şirketlerin doğrudan yatırımlarıyla ister yerli girişimcilerin aldıkları lisanslarla gelsin özellik bakımından merkezdeki teknolojinin tam uyarlanamamış bir sürümü olmaktan öteye gidemez. Ayrıca bu teknoloji, elitlerin tüketim beklentilerini karşılamaktan ve gelir dağılımındaki adaletsizliği devam ettirmekten öteye gidemez.

4. Ekonomilerinde sürekli olarak yabancı ekonomilerin etkisi görülür. Bu etki kendini çok uluslu şirketler, dış yardımlar, dış borçlanma veya merkezle ticaret şeklinde gösterir. İthal ikame veya ihracat teşvikleriyle yapılan sanayileşme çalışmaları, yabancı finansman ve teknolojiye olan bağımlılığı azaltmaz ve iktisadi açıdan anlamlı bir yerli teknolojik gelişme meydana gelemez.

5. Merkez ülkelerin etkisi yalnızca ekonomi alanında değil; kültür, eğitim, yasalar ve politika alanlarında da görülür. Bu etkinin ortaya çıkması için doğrudan bir baskıya ihtiyaç yoktur. Çevrenin hâkim sınıfı veya elitleri ekonomik çıkarlarını korumak adına merkezde uygulanan sistemi devralmak için propaganda yürütürler.

Çevre ekonomilerin gelişmesi için gelişmiş kapitalist ülkelerle olan eşitsiz ilişkilerin ortadan kalkması gerekmektedir. Daha sonra ise üretimin yeniden örgütlenmesi gerekir (Freyssinet, 1985: 226). Samir Amin'e göre bu geçiş süreci içerisinde çevre ülkeler, kapitalizmin kaynak tahsisi modelini ve verimlilik kuralını reddetmek zorundadır. Çünkü verimliliği temel alan tercihler, gitgide büyüyen gelir dağılımı adaletsizliğinin devam etmesine neden olacaktır. Kaynak dağılımını düzeltmek, piyasa mekanizmasının dışında düşünülmelidir ve verimlilikten çok beslenme, konut, eğitim gibi insan ihtiyaçları temel alınmalıdır (Amin, 1991: 365).

Modernleşme yaklaşımına ve bağımlılık yaklaşımına getirilebilecek en güçlü eleştiri, şüphesiz kurumsal yapılardaki farklılıkları göz ardı etmeleri üzerine olacaktır. Modernleşme yaklaşımı, bütün ülkelerin aynı gelişme aşamalarından geçeceğini söylerken ülkelerin kurumsal yapılarının farklı olduğunu hesaba katmıştır fakat geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecinde gerçekleşmesi beklenen kurumsal dönüşümün merkezine batılı ülkeleri koymuştur. Batının güçlü kurumlarının üçüncü dünya ülkelerinde kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Montesquieu "kanunların ruhu" adlı eserinde bir ülkede geçerli kuralların her ülkede geçerli olamayacağını vurgulamış ve buna neden olarak iklim ve coğrafi koşulları öne sürmüştür (Montesquieu, 1989[1748]). Geçmişte bu kurumsal dönüşümün yaşandığı coğrafyalar mevcuttur. Fakat bu coğrafyaların tarihine bakıldığında bu alanların Avrupa kolonilerinin yerleşimi için elverişli alanlar olduğu ve bu kolonilerin yerleştiği yerlerde kendi kurumlarını güçlendirdikleri görülmektedir. Bugün Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi gelişmiş ülkeler koloni geçmişine sahiptir (Acemoğlu, Johnson ve Robinson, 2001: 1370-1372). Dolayısıyla gelişme, her ülke için dikey bir süreci ifade etmemiştir. Öte yandan neo-marksist iktisatçılar, dünya ekonomilerinin bütünleşmesi ile beraber zenginlerin daha zengin, fakirlerin daha fakir olacağını söylemişlerdir. Fakat gerçekte olan kurumsal yapılarını iyileştirip güven duyulanların zenginleştiği, yolsuzlukla yönetilenlerin ise fakirleştiğidir (Kasper, 2007: 21). Paul Baran, az gelişmiş sosyalist ülkelerden bahsederken bu ülkelerdeki

sosyalizmin de az gelişmiş olduğunu söyler (Baran, 1974: 13). Bu yaklaşım, az gelişmiş sosyalist ülkelerdeki başarısızlığı sosyalist kurumların başarısızlığına bağlamaktır. Fakat iş az gelişmiş kapitalist ülkelere geldiğinde neo-marksistlerin aynı hassasiyeti göstermedikleri açıktır. Tıpkı sosyalist ülkelerde olduğu gibi az gelişmiş kapitalist ülkelerin başarısızlığı da kapitalist kurumların başarısızlığına bağlı olabilir.

1.1.3. Amartya Sen: Özgürlük Olarak Kalkınma Yaklaşımı

Amartya Sen' e göre kalkınma “insanların sahip olduğu özgürlüklerin genişleme süreci” olarak tanımlanmalıdır. Bu bağlamda Sen, iktisadi gelişmenin ölçütü olarak bireysel özgürlükleri ele almıştır. Ona göre özgürlüklere odaklanmak, iktisadi gelişmeyi gayri safi milli hasılanın büyümesi, kişi başına gelirdeki artış, sanayileşme, teknolojik ilerleme veya sosyal modernleşme gibi dar bakış açılarıyla tanımlamanın karşıtıdır. Milli gelir artışı elbette önemlidir fakat bu artışın önemi özgürlüklerin genişlemesine katkıda bulunduğu ölçüyle sınırlıdır (Sen, 1999). Bu yaklaşımıyla Amartya Sen, özgürlüğü bir amaç olarak ele almış gibi görünebilir. Fakat Sen'in yaklaşımında özgürlükler bir amaç olmanın yanı sıra iktisadi gelişmeye katkılarından dolayı bir araç olarak da ele alınmıştır. Bir alandaki özgürlüğün genişlemesi diğer alandaki özgürlükleri de artıracaktır. Daha fazla özgürlük ve temel hakların korunması, insanların mutluluğunu artırmanın yanı sıra bireylerin hareket alanını genişletecek ve ekonomik ilerlemenin önünü açacaktır (Kardaş, 2007: 180-181).

Dünyanın birçok bölgesinde insanlar geçinmek adına hayatlarını tehlikeye atacak seviyede işler yapmaktadır. Bu insanlar için hayatta kalma mücadelesinin siyasi özgürlüklere ya da sivil haklara oranla ağır bastığı düşünülebilir. Sen (1999)'e göre bu derecede fakir ülkeler için siyasi özgürlüklere ya da sivil haklara odaklanmanın satın alınamayacak kadar lüks olduğunu düşünmek zor olmayacaktır. Peki, üstünlük hangisindedir; yoksulluğu azaltmak ve acıları dindirmek mi yoksa özgürlüğü ve sivil hakları garanti altına almak mı? Sen'e göre temel siyasi ve sivil hakların değer ve ilke (norm) yaratmadaki üstünlüğü üç farklı noktada açıklanabilir; içsel önem, araçsal katkılar ve yapısal rol. Siyasi ve sivil özgürlüklerin insan yaşamındaki içsel önemi, politik ve sosyal konulara katılım gibi temel ehliyetleri kapsar. Araçsal katkılar ise insanların sorunlarını dile getirmeleri ve haklarını savunmalarına yönelik siyasi

duyarlılığın artmasını ifade eder. Bu sorunlara ekonomik ihtiyaçların giderilmesi de dâhildir. Son olarak siyasi ve sivil özgürlüklerin yapısal rolü, ihtiyaçların kategorize edilmesi noktasındadır. Örneğin, toplumsal bağlamda ekonomik ihtiyaçların neler olduğunun anlaşılmasını sağlar (Sen, 1999: 146-157). Herhangi bir sorunun çözülebilmesi, öncelikle sorunun ne olduğunun anlaşılmasını ve bu sorunun gündeme getirilmesini gerektirir. Ekonomik ihtiyaçların neler olduğunun anlaşılması ve insanların bu ihtiyaçlarının giderilmesi sorununun gündeme getirilmesi, yoksulluğun azaltılması açısından son derece önemlidir. Daha önce yoksulluğu tatmamış otoriter yöneticiler, kıtlığa karşı zamanında önlem alma dürtüsüne sahip değillerdir. Öte yandan siyasi özgürlüğün sağlandığı demokratik rejimlerde iktidara gelmenin yolu seçimlerden geçmektedir. Bu durumda iktidarını korumak isteyen yönetici, halkın eleştirileri ve sorunlarıyla yüzleşmek zorundadır. Bu tarz iktidarların kıtlık karşısında önlem alma dürtüsü daha güçlüdür. Dünya tarihinde, işleyen bir demokrasiye sahip hiçbir ülkede; ister ekonomik yönden zengin, ister göreceli olarak fakir olsun kıtlığın yaşanmaması tesadüf değildir (Sen, 1999: 16). Yine de kalkınmayı tek başına özgürlüklerin genişlemesi olarak almak yerine “özgürlükler genişlerken ekonomik büyümeyi sağlamak” şeklinde ele almak daha gerçekçi bir tutum olacaktır. İnsan ihtiyaçlarının bir hiyerarşisi vardır ve henüz en temel ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun insanlar için özgürlükler ikinci planda kalmaya devam edecektir. Maslow (1943)’un ünlü çalışmasında belirttiği gibi insan ihtiyaçlarının ilk basamağını yeme, içme, barınma ve cinsellik gibi en temel ihtiyaçlar oluşturur ve ikinci basamağa geçmek için (ikinci basamak kanunlar, düzen ve istikrarı ya da genel anlamda güvenlik ihtiyacını ifade eder) ilk basamağın tamamlanması gerekir. Kaldı ki Amartya Sen de ekonomik büyümenin önemini reddetmemiştir. Sen’e göre ekonomik büyüme, kalkınma dışında başka araçlara ulaşım için bir araçtır fakat bu yaklaşımı ekonomik büyümenin önemini reddetmek değildir. Ekonomik büyüme, büyüme sürecinde yarattığı diğer faydalardan dolayı (fiziksel ihtiyaçların karşılanması gibi) son derece önemlidir (Sen, 1983: 753).

Amartya Sen’ in mevcut gelişme iktisadı literatürüne bir eleştirisi de insan refahının ölçülmesi noktasındadır. Özellikle faydacı refah ekonomisini eleştirmiş ve refahı ölçerken tek başına bireysel faydanın bir ölçüt olarak kabul edilmesinin diğer birçok değişkeni dışarda bıraktığını savunmuştur (Şeker ve Çetin, 2012: 279). Yerleşik iktisat literatüründe etik ve toplumsal değerler ekonomi biliminden kalın bir çizgiyle

ayrılmaya çalışılmıştır. Bu düşüncenin temelinde toplumsal değerlerle bireysel faydanın çatıştığı noktada bireysel faydanın önce geleceği inancı yatmaktadır (İnsel, 2000: 8). Ancak Sen'e göre yerleşik iktisadın faydacı çözümü, iktisat biliminin 'mühendislik' yönünün bir sonucudur ve bu durum, iktisadı dar bir ahlak anlayışı içinde sıkıştırmıştır. Refahın faydacı kriterlere göre belirlenmesi ve Pareto etkinliği, iktisatçıları etik üzerine düşünmek gibi yorucu bir eylemden uzak tutmaktadır (Sen, 1990). Sen'e göre ekonomik etkinlik tek başına refahın göstergesi olsaydı bireylerin kendi çıkarlarını maksimum yapmak dışındaki eylemlere dayanan davranışlarının da var olması için bir sebep olmazdı (Sen, 1990: 52).

Görüldüğü üzere Amartya Sen'in kalkınma anlayışı, bireysel faydanın ve iktisadi etkinliğin ötesindedir. Sen'e göre kalkınma, tek başına milli gelir artışı biçiminde ele alınmamalıdır ve bireysel özgürlüklerin genişleme süreci de bir kalkınma göstergesi olarak kabul edilmelidir. Ayrıca insan refahının göstergesi olarak yalnızca bireysel çıkarların tatmini ele alınmamalıdır ve toplumsal etik gibi kavramlar da refah iktisadının bir parçası olmalıdır.

1.1.4. Kurumsal Yaklaşım

Buraya kadar incelenen kalkınma teorileri, kalkınma sürecini çoğunlukla sermaye birikimi ile açıklamaya çalışmış ve kalkınmayı milli gelirdeki artış biçiminde ele almışlardır. Gelişme literatürü her ne kadar birçok farklı bakış açısı geliştirmeyi başarmış olsa da iktisadi gelişmenin temel nedenlerini açıklamakta yetersiz kalmıştır. Faktör birikimi veya inovasyon büyümenin temel nedenlerinden değil yakın nedenlerindedir¹ (Acemoğlu, Johnson ve Robinson, 2005: 388). Geleneksel gelişme literatürü, sermaye birikimini iktisadi gelişmenin bir nedeni olarak ortaya koymuştur fakat sermaye birikimini sağlayacak teşvik unsurlarını dikkate almamıştır. Örneğin, mülkiyet haklarının güvence altına alınmadığı bir ekonomide karar birimlerinin tasarruflarını yatırıma dönüştürmeleri beklenemez. Dolayısıyla gelişmenin temel nedenlerini araştırırken kurumsal yapıdaki farklılıklar dikkate alınmalıdır. Ekonomik performansın uzun dönemli belirleyicisi kurumlardır ve dinamik bir değişim kuramı oluşturulacaksa bu kuram, kurumsal değişim üzerine oturtulmalıdır. (North, 2002:

---

¹ Acemoğlu vd. (2005) çalışmalarında büyümenin nedenlerini açıklarken temel nedenler (fundamental causes) ve yakın nedenler (proximate causes) ayrımı yapmıştır.

139; Acemoğlu vd., 2005: 388-389). Bir ülkenin ekonomik performansı çoğunlukla hükümet politikalarına bağlı olmakla birlikte hiçbir politika; siyasi, hukuki ve ekonomik kurumların kalitesinden daha önemli değildir. Kurumsal yapıdaki farklılıkların ülkeler arasındaki gelişme farklılıklarının en önemli belirleyicilerinden biri olduğu birçok ampirik çalışmanın sonucunda ortaya konmuştur (Barro, 2000: 31). 1990' lı yıllarla beraber iktisadi gelişme literatüründe gelişme farklılıkları açıklanırken iktisadi faktörlerin yanında iktisadi olmayan faktörleri de göz önünde bulunduran çalışmaların sayısı hızla artmaya başlamıştır (Arslan, 2007: 2).

Son yirmi yılda ekonomik kalkınma teorisi ve kalkınma deneyimleri, büyümenin temellerine ilişkin son derece basit bir görüşle bütünleşmiştir. Bu görüş iktisadi gelişmeyi iki temel değişkenle açıklamaya çalışmaktadır. Bunlar yabancı ülkelere transfer edilen teknoloji ve güçlü kurumlardır. Neoklasik büyüme modellerinin öngördüğü gibi fakir ülkeler son teknolojiyle tanıştıklarında gelişmiş ülkelere göre daha hızlı bir büyüme yakalayacaklardır. Ancak bu durumun gerçekleşmesi az gelişmiş ülkelerdeki hükümetlerin mülkiyet haklarına saygı duymasıyla mümkündür (Hausmann ve Rodrik, 2003: 1).

Bu yaklaşımlardan hareketle şunu söylemek mümkündür; kurumlar uzun dönemde iktisadi gelişmenin temel belirleyicisidir. Geleneksel yaklaşımların savunduğu teknoloji, inovasyon, ölçek ekonomileri, eğitim, sermaye birikimi gibi faktörler ekonomik gelişmenin nedenleri değildir. Bunlar ekonomik gelişmenin kendisidir (North ve Thomas, 1973: 2). Ekonomik gelişmenin nedenleri araştırılırken, ekonomik organizasyonun etkinliğini sağlayacak kurumlar dikkate alınmalıdır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde kapitalist kurumların kalkınmayı etkileme yolları daha detaylı incelenecektir.

1.2. Kalkınmanın Ölçülmesi

Kalkınma iktisadına ilişkin farklı yaklaşımlar, farklı ölçüm yöntemlerini de beraberinde getirmiştir. Kalkınma, uzun bir süre milli gelir artışı veya belli bir dönemdeki üretim artışı olarak ele alınmışsa da özellikle son 20 yılda ekonomik göstergelerin tek başına refah ölçütü olarak kullanılamayacağına dair yaklaşımlar kalkınma literatürüne hâkim olmaya başlamıştır. Günümüzde yaşam standartlarının

ölçütü olarak birçok farklı gösterge kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

1.2.1. Kişi Başına Milli Gelir

Kişi başına milli gelir, tek başına bir kalkınma ölçütü değildir. Kalkınma süreci, milli gelir artışından ibaret değildir fakat milli gelir artışı kalkınma sürecinin önemli bir parçasıdır. Aynı zamanda kalkınmanın farklı boyutlarını temsil eden değişkenlerle yüksek korelasyona sahip olduğundan dolayı tek başına bir kalkınma göstergesi olarak kullanılabilir. Dünya Bankası, kişi başına gayri safi yurtiçi hâsılayı; ekonomideki tüm yerleşik üreticilerin yarattığı brüt katma değere ürün vergilerinin eklenmesiyle ve sübvansiyonların çıkarılmasıyla hesaplanan GSYİH değerinin nüfusa bölünmesiyle hesaplar (World Development Indicators, 2017).

Dünya Bankası, ülkeleri sahip oldukları kişi başına GSYİH değerlerine göre sınıflandırmaktadır. 2017 yılına ait sınıflandırmaya göre;

- Kişi başına geliri 1005 \$'ın altında olan ülkeler düşük gelirli ülkeler grubunu,
- 1006 \$ ile 3955 \$ arası olan ülkeler alt-orta gelirli ülkeler grubunu,
- 3956 \$ ile 12235 \$ arası olan ülkeler üst-orta gelirli ülkeler grubunu,

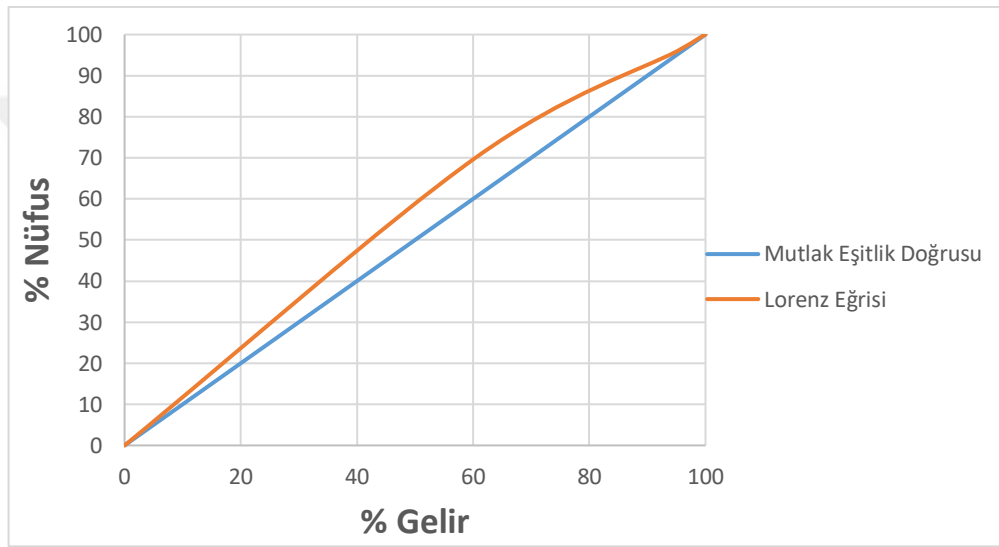
-12236 \$'ın üzerinde olan ülkeler ise yüksek gelirli ülkeler grubunu oluşturmaktadır. Dünya Bankası' nın ülkeleri sınıflandırırken gösterge olarak milli geliri kullanmasının nedeni kolay ulaşılabilir ve hesaplanabilir olmasının yanında yaşam kalitesi, doğumda yaşam beklentisi, çocuk ölüm oranları gibi parasal olmayan değişkenlerle yakından ilişkisinin olmasıdır. Milli gelirin doğrudan bir refah ölçütü olamayacağını belirtmişlerdir (Worldbank, 2017). Milli gelirin yoksul kesimlere ulaşip ulaşmadığının bir ölçütü olarak gelir dağılımı bir başka kalkınma göstergesidir.

1.2.2. Gelir Dağılımı

Bir ülkede kişi başına milli gelirin yüksek rakamlara ulaşmış olması yoksulların yaşam standartlarının daha iyi duruma geldiği anlamı taşımamaktadır. Ancak bazı istisnalar hariç ülkelerin kişi başına gelirlerinin artması, diğer kalkınma

göstergelerinde iyileşmeler yaratabilmektedir. Buna karşılık elde edilen gelir, tabana yayılmamış ve ülke nüfusuna oranla küçük bir azınlığın elinde kalmış olabilir. Dolayısıyla gelir dağılımı, önemli bir refah ölçütü olarak kalkınma analizlerinde dikkate alınmalıdır. Gelir dağılımını ölçerken kullanılan en yaygın araçlar gini katsayısı ve Lorenz eğrisidir. Lorenz eğrisi Max O. Lorenz (1905) tarafından geliştirilmiştir. Söz konusu eğri, elde edilen milli gelirin oransal olarak ülke nüfusu içerisindeki dağılımını göstermektedir.

Şekil 1: Lorenz Eğrisi

Kaynak: Lorenz, 1905: 214-219

Şekil 1’ de Lorenz (1905) çalışmasında elde ettiği Lorenz eğrisi gösterilmiştir². Gelirin yüzde kaçının nüfusun yüzde kaçının elinde olduğunu gösteren Lorenz eğrisi, mutlak eşitlik doğrusundan uzaklaştıkça, gelir dağılımında adaletin bozulduğunu ifade eder.

Gelir dağılımının hesaplanmasında sıklıkla kullanılan bir diğer gösterge Gini katsayısıdır. Corrado Gini (1913) tarafından geliştirilmiştir. Gini katsayısı Lorenz eğrisi üzerinden hesaplanır ve sıfır ile bir arasında değer alır. Mutlak eşitlik doğrusu ile Lorenz eğrisi arasında kalan alanın mutlak eşitlik doğrusunun altındaki üçgenin

² Lorenz (1905)’ in çalışmasında kullandığı Prusya İstatistik Bürosu’ na ait 1892 yılı verileri kullanılarak çizilmiştir.

alanına bölünmesiyle elde edilir. Sıfıra yaklaştıkça daha adil bir gelir dağılımını, bire yaklaştıkça gelir dağılımının bozulduğunu ifade eder.

Kalkınmış ülkelere bakıldığında bu ülkelerde gelir dağılımının az gelişmiş ülkelere kıyasla daha adil olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen gelirin yüksek olması ancak bu gelirin adaletli dağıldığı durumda anlamlı bir refah artışı yaratabilecektir.

1.2.3. Dünya Mutluluk Endeksi

Dünya Mutluluk Endeksi ilk olarak Nisan 2012'de Birleşmiş Milletler' in desteğiyle yayınlanmıştır. O dönemden bu yana mutluluk, toplumsal ilerlemenin önemli bir ölçütü olmuş ve kamu politikalarının hedef noktası haline gelmiştir (World Happiness Report, 2016).

Dünya Mutluluk Endeksi, 150'den fazla ülkede yaklaşık olarak 3000 kişi üzerinde yapılan anketlerin sonuçlarına dayanılarak hesaplanır. Anketlerde bireylere günlük yaşamları ile ilgili bazı sorular sorulur ve soruları sıfır ile on arasında değerler alan bir ölçek üzerinden yanıtlamaları istenir. Verilen cevaplar sıfırdan ona yaklaştıkça daha iyi yaşam olanaklarına sahip olduğunu gösterir. Anketlerden alınan sonuçlara göre altı farklı değişken üzerinden bir rapor hazırlanmaktadır. Bunlar; kişi başına düşen GSYİH, yıl bazında sağlıklı yaşam beklentisi, toplumsal destek (ihtiyaç anında yardım edecek birilerinin olması), güven (kamuda yolsuzluğun varlığına ilişkin bir algının var olup olmadığı), kendi yaşamı üzerinde karar alabilmeye dair özgürlük algısı ve cömertliktir (yapılan bağışlara göre ölçülmektedir) (World Happiness Report, 2016: 4).

1.2.4. Gallup Endeksi

Gallup endeksinin amacı ekonomik değişkenlerden çok insanların günlük yaşamlarında tecrübe ettikleri hisleri araştırarak insanların mutluluğuna dair bir ölçüt ortaya koymaktır. Bu endeks 142 ülkede yaklaşık 149000 kişi üzerinde yapılan anketlere dayanmaktadır. Bu anketlerde insanlara gündelik yaşamlarında tecrübe ettikleri pozitif ve negatif duygular üzerine sorular yöneltilmektedir. Anketlerde

pozitif tecrübelerle yönelik olarak bireylerin gün içinde iyi dinlenip dinlenmediği, bireyin çevresinden gördüğü saygı veya gün içinde zamanının ne kadarını eğlenmeye ayırdığına yönelik sorular sorulmaktadır. Bireylerin yaşadığı negatif tecrübelerle yönelik sorular ise söz konusu bireylerin gün içinde fiziksel acı, endişe, stres ve öfke gibi olumsuz durumlara ne kadar maruz kaldıklarını ölçmeye yöneliktir (Global Emotions Report, 2017).

Anketlerden elde edilen sonuçlara göre ülkeler sıfır (0) ile yüz (100) arasında değerlendirilir. Pozitif ve negatif tecrübelerle ilişkin ülke puanları hesaplanır. Pozitif tecrübe puanı yüze yaklaştıkça ilgili ülkede pozitif hislerin daha yaygın olduğunu gösterir. Aynı yaklaşım negatif tecrübeler için de geçerlidir (Global Emotions Report, 2017).

Gallup endeksi ile Dünya Mutluluk Endeksi, insan mutluluğunu ölçmede objektif göstergelerden çok sübjektif anket sonuçlarını kullandığından dolayı ampirik çalışmalarda sık kullanılmamaktadır. Mutluluk endeksleri, bireylerin doğrudan günlük hayatta tecrübe ettikleri duygulara yönelik anket sonuçlarına dayanmaktadır. Anket sorularına verilen yanıtlar, bireylerin yalnızca anket yapıldığı gün yaşadıkları tecrübelerle ait olacağından bu sonuçlar üzerinden genelleme yapmanın sağlıklı olmadığı düşünülmektedir.

1.2.5. Daha İyi Yaşam Endeksi

Daha iyi yaşam endeksi, OECD tarafından 2011 yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Bu endeks, iyi bir yaşam için ihtiyaç duyulanların bir kombinasyonundan çok her insanın ulaşabilmesi gereken temel bileşenleri ortaya koymaktadır (OECD, 2017: 23).

Daha iyi yaşam endeksi toplamda 11 bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenlerden 8 tanesi yaşam kalitesi göstergesi olarak kullanılırken 3 tanesi de maddi durum göstergesi olarak kullanılmaktadır. Yaşam kalitesini gösteren değişkenler; sağlık durumu, iş-yaşam dengesi, eğitim ve yetenekler, sosyal ilişkiler, sivil katılım ve yönetim, çevresel koşulların kalitesi, kişisel güvenlik ve öznel anlamda iyi olmayı

kapsamaktadır. Maddi durumu gösteren değişkenler ise gelir ve servet, iş ve kazancın yanında barınma koşullarını kapsamaktadır (OECD, 2017: 22).

Daha iyi yaşam endeksi, insan refahı açısından önemli göstergeler barındırmaktadır. Ancak henüz yeni bir endektir ve zaman serisi ile panel veri analizlerine uygun veri seti bulunmamaktadır. Endeksin zaman boyutunun genişlemesi ile ileride bu alanda yapılacak çalışmalarda önemli bir refah ölçütü olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.

1.2.6. Siyasi Haklar ve Sivil Özgürlükler Endeksi

Amartya Sen' e göre kalkınma kavramı bireysel özgürlüklerin genişleme sürecini de kapsamaktadır. Bireylerin sahip oldukları siyasi hakların ve sivil özgürlüklerin derecesi önemli bir refah göstergesidir. Gastil (1991) tarafından geliştirilen, siyasi hakların ve sivil özgürlüklerin ölçümünde kullanılan ve Freedomhouse tarafından yayınlanan endeks, söz konusu göstergelerin ölçümünde literatürde yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu endeks bir ile yedi arasında değer almaktadır. 1 en yüksek özgürlük düzeyini göstermektedir ve 1'den 7'ye doğru gidildikçe özgürlüğün seviyesi azalmaktadır.

Freedomhouse bu endekse göre ülkeleri özgür, kısmen özgür ve özgür olmayan ülkeler şeklinde sınıflandırmıştır. Siyasi hak ve sivil özgürlük endeksi ortalaması 1-2,5 arası olan ülkeler özgür, 3-5 arası olan ülkeler kısmen özgür ve 5,5-7 arası olan ülkeler özgür olmayan ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Siyasi haklar endeksinin bire yaklaşması; ilgili ülkede siyasi hakların geniş ölçüde korunduğu, rekabetçi bir siyasi sistemin var olduğu, muhalefetin siyasi rolüne gereken önemin verildiği ve azınlıkların hükümette yeteri kadar temsil edildiği anlamına gelmektedir. Sivil özgürlükler endeksinin bire yaklaşması ise ifade özgürlüğünün, toplantı ve gösteri hakkının, eğitim özgürlüğünün ve dini özgürlüklerin korunduğu anlamına gelmektedir (Freedom in the World, 2017).

Tablo 1: Siyasi Haklar ve Sivil Özgürlükler Endeksi

Siyasi haklar	Sivil özgürlükler
Sağlıklı bir seçim süreci	İfade ve inanç özgürlüğü
Siyasi çoğulculuk ve katılımcılık	Örgütsel haklar
Hükümetin işleyişi	Hukukun üstünlüğü

Kaynak: Freedom in the World, 2018.

Freedom House tarafından hesaplanan siyasi haklar ve sivil özgürlükler endeksi, endekse konu olan ülkelerde yapılan anketlere dayanmaktadır. Anketlerde her endeks için üç başlık altında sorular yöneltilmektedir. Anket sorularının ana başlıkları tablo: 1’de verilmiştir.

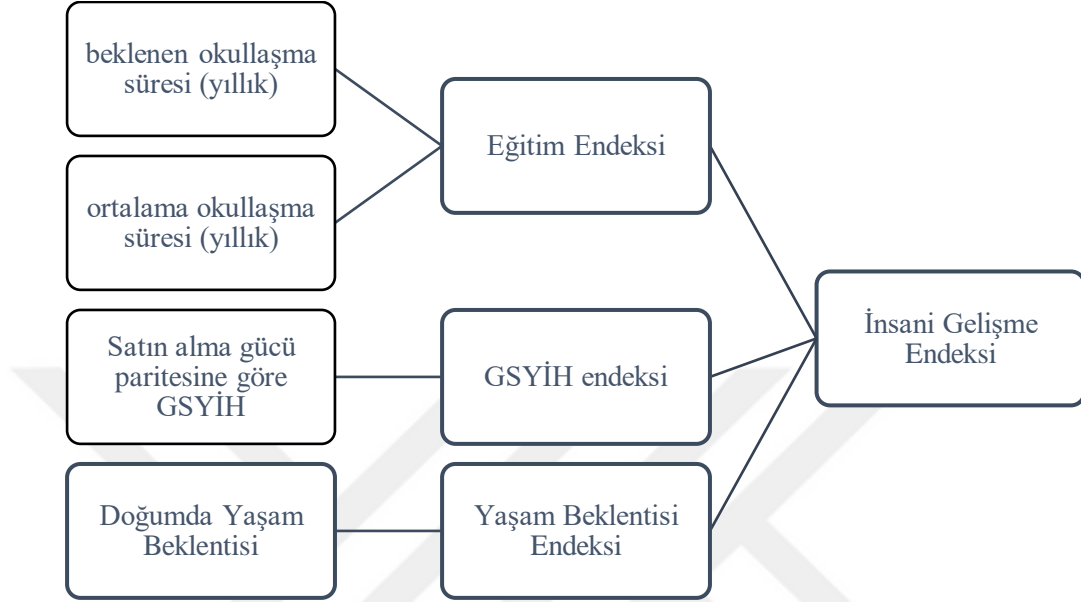
1.2.7. İnsani Gelişme Endeksi

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan kalkınma kuramlarına genel olarak baktığımızda, kalkınmayı basitçe milli gelir veya üretim artışı olarak ele aldıklarını görebiliriz. O dönemde birçok iktisatçı, milli gelir artışının ekonomik performansın göstergesi olarak karşılaştırılabilir bir ölçüm yöntemi olduğunu kabul etmiş ve iktisadi olmayan eğitim, sağlık, yaşam standartları gibi değişkenler için de yeterli bir ölçüt olduğunu savunmuşlardır. Fakat son dönemlerde kalkınmanın anlaşılabilmesi için milli gelirin yanında sosyal göstergelere de bakılması gerektiğine dair görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu görüşlerin yansıması olarak ortaya çıkan endekslerden biri Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index)’ dir (Tüylüoğlu ve Karalı, 2006: 54).

İnsani gelişme endeksi 1990 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı tarafından raporlanmaya başlamıştır. Bu endeksin amacı kalkınmanın ölçülmesinde ekonomik büyümeden çok yetişmiş insan kapasitesini ön plana çıkaran bir ölçüt geliştirmektir. Bu endeks, insani gelişmenin kilit noktalarında gerçekleşen ilerlemeyi özetleyen bir ölçüttür. Bu kilit noktalar; uzun ve sağlıklı bir yaşamı, eğitilmiş olmayı ve iyi bir hayat standardını ifade etmektedir. İnsani gelişme endeksi, bu üç

noktanın her biri için normalleştirilmiş endekslerin geometrik ortalamasıdır (Human Development Report, 2016).

Şekil 2: İnsani Gelişme Endeksi

Kaynak: Human Development Report, 2016

İnsani Gelişme Endeksi formülü aşağıdaki gibidir;

$$İGE = \sqrt[3]{Eğitim Endeksi \times GSYH Endeksi \times Yaşam Beklentisi Endeksi}$$

Yukarıdaki yöntemle hesaplanan İnsani Gelişme Endeksi sıfır ile bir arasında değer alır ve bire yaklaştıkça daha yüksek bir insani gelişme seviyesini gösterir. İnsani gelişme endeksi, kalkınmanın kişi başına milli gelirden daha geniş kapsamlı bir şekilde analizlere dâhil edilmesine imkân verdiği için ve veri setinin genişliği nedeni ile ampirik çalışmalarda tercih edilmektedir.

1.3. Kapitalist Kurumlar ve Ekonomik Özgürlük Kavramları

Geçen son 25 yılda komünizmin tamamen çöküşü, insanlığa yeni bir çağın gelişinin habercisi olmuştur. Bu çağda, batının özgürlük, demokrasi, bireysel haklar ve kapitalizm düşünceleri baskın hale gelmiştir. Bu düşüncelerin yararlı etkileri, bunların daha önce Marksizm, gelenekçilik, batı karşıtlığı gibi kendi kendini yıkmış

düşünceler adına reddedildiği dünyanın diğer bölgelerinde yayılmaya başlamıştır (Tamanaha, 2004: 1).

Kapitalist sisteme ilişkin literatürde farklı yaklaşımlar ve farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kapitalizmi sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan bir üretim biçimi, bazıları bir özel mülkiyet sistemi, bazıları ise rekabetçi bir sistem olarak tanımlamıştır. Fakat genel eğilim kapitalizmin; kaynakların firmalar, hane halkları ve piyasalar gibi sivil organizasyonlara tahsis edildiği bir mal ve hizmet üretim biçimi olduğu yönündedir (Taeusch, 1935: 221; Lane, 1969: 5; Alchian ve Demsetz, 1972: 777). Her ne kadar bir üretim biçimi olarak kabul görse de sistemin başarısı iktisadi faktörlerin yanında iktisadi olmayan faktörlere de dayanmaktadır.

Kapitalist sistemi ayakta tutan, onu diğer sistemlerden ayıran ve sistemin performansını doğrudan etkileyen temel kurumlar vardır. Pejovich (1990)'e göre bu temel kurumlar;

1. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyet hakkı elde edebilme,
2. Sözleşme yapabilme özgürlüğü,
3. Ekonomiye devlet müdahalesinin sınırlı olmasıdır.

Kapitalist sistem bu üç yönüyle diğer sistemlerden ayrılır. Söz konusu kurumlar; karar alma birimlerinin davranışları, kaynakların yeniden tahsisi ve inovasyonun sürekliliği noktasında öngörülebilir derecede özendirici etkiler yaratır (Pejovich, 1990: 27). Kasper, kapitalizmin kurumlarını benzer bir biçimde sıralamıştır. Bunlar; özel mülkiyet hakkının korunması, sözleşme özgürlüğü ve hukukun üstünlüğüdür (Kasper, 2007: 21). Her iki yaklaşımda da sözü edilen kurumların özendirici rol oynadığı temel nokta özel girişimdir. Özel girişimde riski üstlenen taraf bireylerdir ve bireyler kendi mülkiyetlerinin geleceği hakkında öngörüye sahip olmadan girişimde bulunmak istemezler. Kapitalizm özel girişimle var olmuştur ve kurumlarının da bu girişimleri destekleyecek şekilde evrimleşmesi kaçınılmazdır. Hayek (1978)'e göre özel girişimlerin korunması ancak özel mülkiyet kurumu ve özgürlükçü hukuk kurallarının oluşmasıyla mümkün olacaktır.

Oliver Williamson (1985), “*Kapitalizmin Ekonomik Kurumları*” adlı çalışmasında kapitalist kurumları; piyasa, firma ve sözleşme ilişkileri biçiminde tanımlamaktadır. Ancak bu çalışmada Williamson’dan farklı olarak serbest piyasanın kendisi bir kurum olarak ele alınmaktan çok serbest piyasa mekanizmasının işleyişini sağlayan kurumlar ele alınacaktır.

Piyasa ekonomisi, liberal iktisadi düşüncenin ekonomideki yansımasıdır. Bu ekonomik yapı; özel mülkiyet ve miras haklarının korunduğu, devletin fiyat mekanizmasına karışmadan bireylerin tercih ve teşebbüs özgürlüklerini koruma altına aldığı ekonomik yapıyı ifade eder (Aktan, 1995: 5). Piyasa ekonomisinin anlamı, kendi kurallarına göre işleyen piyasaların oluşturduğu sistemdir ve sistemi yöneten şey fiyat mekanizmasının kendisidir. Ekonomik yaşamı, dışardan gelen yardım ve müdahaleler olmadan düzenleyen bu sistemin işleyişi yine kendi kurallarına bağlıdır. Bu tarz bir ekonomik yapı, insanların kendi çıkarlarını maksimize edecek şekilde karar alacakları beklentisinden kaynaklanır. Üreticilerin karları fiyatlara göre şekillendiğinden üretimi kontrol eden şey fiyatlar olacaktır. Fiyatlar bireylerin alım gücünü belirlediğinden üretilen malların dağıtımı da fiyatlara bağlı olacaktır. Bu varsayımlar altında üretimin ve dağıtımın düzeni yalnızca fiyatlar yoluyla sağlanmaktadır (Polanyi, 1986: 66-88).

Ekonomik özgürlük, bireysel özerkliği ve sorumluluğu öngören bir felsefe ve kolektif davranış biçimidir. Özerk insanların davranışlarını kontrol ederken kullandığı araçlar, rekabet ve özel mülkiyettir. Devletin rolünü tamamen reddetmemekle beraber ekonomik hayatta hükümetlerin ve çıkar gruplarının uyguladığı baskı ve müdahalelerin çoğunu reddeder (Kasper, 2007: 180).

Kavramsal açıdan baktığımızda ekonomik özgürlüğün kapsamı da kapitalist kurumlardan farklı değildir. Ekonomik özgürlük bir ekonominin piyasa ekonomisi olabilme derecesidir. Bunun anlamı hukukun üstünlüğünün geçerli ve öngörülebilir olduğu bir ortamda gönüllü sözleşme yapabilme olanağı, mülkiyet haklarının korunması ve piyasaya devlet müdahalesinin minimum olmasıdır (Berggren, 2003). Gwartney, Lawson ve Block (1996), güç kullanmadan veya hırsızlık yapmadan kazanılmış mülkiyetin korunduğu; başkalarının mülkiyetine zarar vermeden mülkiyetlerin özgürce kullanıldığı, takas edilebildiği veya başkalarına devredilebildiği durumda bireylerin ekonomik olarak özgür olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Ekonomik özgürlüğün anlamı devlet müdahalesinin tamamen yok olduğu bir ekonomik düzen değildir. Liberal çevrede bile en azından ekonomik özgürlüğü tehdit eden unsurlara karşı koruyucu bir devlet anlayışı mevcuttur (Carlsson ve Lundstorm, 2002: 336). Kapitalizm özünde ekonomik özgürlüğü barındıran bir sistemdir. Kapitalist sisteme göre ekonomik özgürlük olabildiğince geniş ölçüde var olmalıdır. Diğer yandan sosyalist sistem, ekonomik özgürlüğün devletin ekonomiyi etkin bir biçimde yönetmesini sağlamak amacıyla kısıtlanması gerektiğini öne sürer (da Silva, Sumares ve da Silveria, 2015: 2).

Bu yaklaşımlar çerçevesinde özgür bir ekonomiyi tanımlayan, kapitalist sistemin devamlılığını ve piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyişini sağlayan kurumlar; özel mülkiyet, ekonomiye minimal düzeyde devlet müdahalesi, sözleşmelerin hukuk çerçevesinde uygulanması ve hukukun üstünlüğüdür.

1.3.1. Özgür Bir Ekonomide Devletin Rolü

Liberal düşüncede öngörülen devlet modelinde ekonomiye minimum düzeyde devlet müdahalesi vardır. Klasik iktisatçıların “görünmez el” olarak nitelendirdikleri piyasa sistemi birçok sorunu kendiliğinden çöze de yetersiz kaldığı alanlar da mevcuttur. Piyasa mekanizmasının eksik kaldığı, mevcut sorunu çöze bile yüksek maliyet gerektirdiğinden hükümet kanalının kullanılabileceği bu alanlar ekonomiye devlet müdahalesini haklı çıkaracak nedenlere dayandırmaktadır (Friedman, 1988: 51). Aşağıda ekonomiye devlet müdahalesinin haklı gerekçeleri sıralanmıştır.

1.3.1.1. Yasalar ve Düzen

Tarih boyunca bireysel özgürlüklere yönelen en büyük tehdit gücün tek elde toplanması olmuştur. Devlet özgürlüğümüzü korumak için gereklidir fakat aynı devlet özgürlüğün önündeki en büyük engele de dönüşebilir. Peki, özgürlüğümüze müdahale etmeden toplumsal yaşamı düzenleyecek bir devlet modeli nasıl olmalıdır? VIII. Yüzyıl liberal düşünürlerinden John Locke’ un öngördüğü devlet modelinde devletin görevleri; mülkiyetin korunması için gerekli yaptırımları içeren yasalar yapmak, kamu gücünü ülkenin dış zararlara karşı korunması amacıyla kullanmak ve bütün bunları

kamu yararı için yapmaktır (Locke, 2012: 8). Bu açıdan bakarsak Locke'un devlete müdahaleci değil düzenleyici bir rol yüklediğini görebiliriz.

Bir bireyin özgürlüğünün sınırının bir başkasının özgürlüğünün başladığı yer olduğunu hatırlarsak insanların özgürlüklerinin birbiriyle çatışması olasılığını göz önünde bulundurmak gerekir ve devletin düzenleyici işlevine ihtiyaç duyulan nokta burasıdır. Kusurlu insanların dünyasında mutlak bir özgürlükten söz etmek mümkün değildir. Bu noktada devletin rolü bütün bireyleri kapsayacak genel yasalar yoluyla gönüllü mübadeleyi kolaylaştırmaktır (Friedman, 1988: 52). Liberalizm tam bir anarşi anlamına gelmemektedir. Bu doktrinde, bireylerin ekonomik alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, piyasa ekonomisini kendi işleyişine bırakarak ekonomiye minimum ölçüde müdahale eden bir devlet anlayışı vardır (Yayla, 1992).

Devletin yasalar yoluyla düzeni sağlama işlevinin dışında ekonomiye müdahalesini gerektiren başka alanlar da vardır. Bunlar piyasa mekanizmasının tek başına çözmekte yetersiz kaldığı sorunlardır. Kamusal malların üretimi, negatif ve pozitif dışsallıkların içselleştirilmesi ve tek başına karar alamayacak düzeyde akli açıdan yetersiz kişilerin himayesi konularında devlet müdahalesine ihtiyaç duyulur.

1.3.1.2. Kamusal Malların Üretimi

Devletin ekonomideki bir başka rolü rekabete açık olmayan ve piyasada fiyatlandırılmayan kamu mallarının üretilmesidir. Kamusal mallar, herhangi bir bireyin bu malların kullanımından başka bir bireyi dışlayamadığı mallardır (Samuelson, 1954: 387). Örneğin, ülkede güvenliği sağlamaya yönelik hizmetler ve adalet hizmetleri faydası bölünebilir olmadığından fiyatlanamaz ve pazarlanamazlar. Bireyler bu mallara ödeme yapsa da yapmasa da bu mallardan faydalanabileceklerini bilirler ve bu nedenle gönüllü bir şekilde ödeme yapmak istemezler. Dolayısıyla devlet kamusal malları üretmeyi durdursa bile özel bir firma bu boşluğu dolduramaz (Stiglitz, 1994: 150). Bu malların üretiminde piyasa başarısızlığı ve etkinlik kaybı ortaya çıkmaktadır (Göker, 2008: 109). Bu nedenle kamusal malların üretiminde devletin ekonomiye müdahalesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkabilmektedir.

1.3.1.3. Dışsallıklar

Dışsallık kavramı, bireylerin faaliyetlerinden dolayı üçüncü kişilerin uğradığı zararı ya da elde ettikleri faydayı ifade eder. Söz konusu faaliyetlerden dolayı üçüncü kişilerin zarara uğradığı durum negatif dışsallık olarak adlandırılırken fayda elde ettikleri durum pozitif dışsallık olarak adlandırılmıştır (Kama, 2009: 18). Kişiler veya firmalar negatif dışsallıkların varlığı durumunda bu dışsallıkların yarattığı maliyete katlanmadıklarından dolayı faaliyetlerini devam ettirirler. Aynı şekilde pozitif dışsallığın varlığı durumunda bu dışsallığın yarattığı faydayı tatmadıklarından bu faaliyetleri daha az miktarda yapmak isterler. Toplumsal yaşamın devam ettiği her yerde elde edilen faydalar veya uğranılan zararlar potansiyel birer dışsallıktır (Demsetz, 1967: 348). Devletin bu noktadaki rolü, sahip olduğu mali araçlar yoluyla negatif dışsallıklardan doğan zararları tazmin etmek ve pozitif dışsallıkları teşvik etmektir. Örneğin, negatif dışsallıkların için ceza, pozitif dışsallıklar için ödül sisteminin getirilmesi bireylerin negatif dışsallıklardan doğan maliyetleri hissetmelerini ve pozitif dışsallıklardan doğan faydayı tatmalarını sağlar. Böylece dışsallıklar içselleştirilmiş olur (Stiglitz, 1994: 93-94). Özetle üretim sürecinde ortaya çıkan firma maliyetleri ile sosyal maliyetler farklıdır. Tam rekabet piyasasının işlediği durumlarda bile firma maliyetleri ile söz konusu üretimin sosyal maliyetlerini eşitleyecek bir devlet müdahalesi gerekebilmektedir.

1.3.1.4. Doğal Tekeller

Devletin piyasaya müdahalesini haklı çıkaran nedenlerden bir diğeri de doğal tekellerin oluşumudur. Doğal tekellerin ortaya çıkması, ölçeğe göre artan getiriye sahip endüstrilerde rastlanan bir durumdur. Bu endüstrilerde üretim arttıkça çıktı başına maliyetlerin düşmesiyle birlikte piyasaya giriş engelleri ortaya çıkmaktadır (Stiglitz, 1994: 89). Üretime daha önce başlayan firma ölçek ekonomilerinden yararlanarak üretimin ileriki aşamalarında maliyetlerini önemli ölçüde düşürecektir. Böylelikle bu firma, aynı sektörde sonradan üretim yapmaya karar veren firmalardan daha düşük fiyata ürünlerini satma avantajı elde edeceğinden diğer firmaların rekabet etme şansı kalmayacaktır. Bu durumda söz konusu firma doğal tekel haline gelecektir. Doğal tekellerin varlığı literatürde bir piyasa aksaklığı olarak görülmektedir ve bunların varlığı durumunda devlet düzenlemeleri yoluyla piyasa müdahale

edilmektedir. Joskow (2007)'a göre bu müdahalelerin nedeni, doğal tekellerin hâkim olduğu endüstrilerde ekonomik performansın düşük olması ve hükümetlerin fiyatlar ve giriş çıkış engelleri üzerindeki düzenlemelerinin pratikte denetimsiz piyasalara kıyasla daha etkin sonuçlar vermesidir. Telekomünikasyon ve elektrik hizmetleri bu sektörlere örnek olarak gösterilebilir (Depoorter, 1999: 498). Bu sektörlerde firmalar yüksek sabit maliyetlerle karşılaşacaklarından piyasaya giriş engelleri görülmektedir. Depoorter (1999)' a göre bu sektörlerin rekabete açılması genel olarak istenmeyen bir durumdur. Bunun nedeni çok sayıda firmanın varlığının sermaye ekipmanlarının gereksiz çoğalması sonucunu yaratmasıdır. Ancak durum böyle iken bile doğal tekellerin varlığı genel olarak istenmeyen bir durumdur. Bunun nedeni, tekelci fiyatlamanın yaratacağı toplumsal refah kaybıdır. Tekelci firmanın üretimi artırması fiyatı düşürmesine bağlıdır. Bu firmalar devlet düzenlemesi altına alınmadıklarında fiyatları yüksek tutmak için mevcut potansiyellerinin altında üretim yapacaklardır (Stiglitz, 1994: 90). Bu durum, kaynakların etkin tahsisinin önüne geçecek ve toplumsal refah kaybına yol açacaktır.

1.3.1.5. Paternalist Devlet

Paternalist devlet anlayışının özünde devlet, kendisi için doğru olanı seçemeyecek durumda olan küçük bir çocuğun yerine seçim yapan bir baba figüründedir. Liberal iktisatçılar bu figürü küçümseyici bulurlar. Fakat liberal iktisatçıların bu düşüncelerinin altında yanlış bir varsayım yatmaktadır. Bu varsayım bireylerin her zaman kendileri için en iyi olanı tercih ettikleri varsayımdır. Bireylerin tercihlerinin rasyonel olduğunu destekleyen çok az deneysel kanıt mevcuttur (Thaler ve Sunstein, 2003: 175). Özgürlük her ne kadar savunulabilir bir hedef olsa da bu hedef yalnızca sorumlu bireyler için geçerlidir. Kaldı ki bir deliyi ya da küçük bir çocuğu kendi tercihlerini yapabilen özgür bireyler olarak kabul edemeyiz. İnsanları ayırt etme gücüne sahip olmadıkları için öldüremeyeceğimize göre bu durumda olanların himaye altına alınması gerekir. Piyasa mekanizmasının bu noktada sunabileceği bir çözüm yoktur. Bireylerin hayırsever davranışlarının da bu sorunu tamamen ortadan kaldıracak düzeyde yüksek rakamlara ulaşmasını beklemek gerçekçi bir tutum değildir (Friedman, 1988: 63).

Özetle piyasa mekanizmasının sağlıklı işleyişi için devletin yasalar yoluyla düzeni sağlayıcı rolüne ihtiyaç vardır. Bununla beraber fiyatlandıramayan kamusal malların üretimi, pozitif ve negatif dışsallıkların içselleştirilmesi ve ayırt etme gücünden yoksun kişilerin himayesi gibi piyasa mekanizmasının çözemeyeceği sorunlar, devletin ekonomiye müdahalesinin haklı gerekçelerini oluşturmaktadır.

1.3.2. Mülkiyet Haklarının Kapsamı

Yeryüzündeki her şey, başlangıçta doğa tarafından üretilmiş ve insanoğlunun ortaklaşa kullanımına sunulmuştur ve doğal durumlarında hiç kimse bunların üzerinde diğer insanları bunların kullanımdan dışlayacak şekilde hak sahibi değildir. Peki, doğanın insanlara sunduklarını özel mülk haline getiren nedir? Her insan öncelikle kendi bedensel emeğinin mülkiyetine sahiptir. İnsan, doğanın ortaklaşa kullanıma açık bir şekilde sağladıkları arasından emeğini kattığı ve bunları tamamen kendine ait olan emek ile birleştirdiği zaman bu şeyi kendi mülkiyeti haline getirir (Locke, 2012: 23-24). Locke'un bu düşüncesinden yola çıkarak mülkiyet ilişkisini doğuran şeyin, bireysel çaba yoluyla doğadan elde edilenler üzerinde elde edilen kullanım hakkı olduğu söylenebilir. North (2002)'un mülkiyet hakları tanımını da Locke ile paraleldir. Buna göre mülkiyet hakları, bireylerin kendi emekleri ile sahip oldukları üzerinde kazandıkları hakları ifade etmektedir.

Özel mülkiyet, hukuki koruma altında maliyetine katılan servetten faydalanma izni veya özgürlüğünü ifade eder. Mülkiyet hakları, fiziksel bir objeyi veya somut bir durumu ifade etmemektedir. Elle tutulur bir varlıktan ziyade insanların diğer varlıklarla olan "sahiplik" ilişkisini ifade eder (Fisher, 1916: 27). Mülkiyet hakları, kıt ürünlerin kullanımından doğan insan ilişkilerini kapsar. Örneğin, bir bilgisayara sahip olan bireyin bilgisayarla olan ilişkisi özel mülkiyeti ifade etmez. Burada mülkiyet ilişkisi, bir iktisadi mal üzerinde insanların uymak zorunda oldukları, uymadıklarında cezalandırıldıkları davranış normlarını başka bir ifadeyle toplumun genelinin riayet ettiği, saygı duyduğu sahip olma hakkını ifade eder. Mülkiyet hakkına sahip olan kişinin toplumdaki beklentisi, yasak bir eylem olmaması koşuluyla mülkiyeti üzerinde yapacağı eylemlere müdahale edilmesinin engellenmesidir (Demsetz, 1967: 347; Pejovich, 1990: 27; Kasper, 2007: 82). Kapitalizm, üretim araçlarının mülkiyetinin özel kesimin elinde bulunduğu ekonomik yapıyı ifade

ettiğinden mülkiyet haklarının korunması, kapitalist sistemin önemli kurumsal yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

Günümüzde mülkiyet ilişkisi yalnızca fiziksel mallara olan sahipliği ifade etmemektedir. Mülkiyet haklarının kapsamına fiziksel mülkiyetin yanında fikri ve sınai mülkiyet hakları da girmiştir. Fikri mülkiyet sahipleri, gerek iç piyasada gerekse az gelişmiş diğer piyasalarda ürettiklerinin taklit edilmesi veya korsan sürümünün çıkarılması riski ile karşı karşıyadır. Bu nedenle fikri mülkiyet haklarının korunması üzerine daha uyumlu küresel standartlar getirilmesine gerek duyulmuştur (Park ve Ginarte, 1997: 51).

Bu yaklaşımlardan hareketle mülkiyet kavramını özetleyecek olursak bu kavram; insanların hukuki yollarla elde ettiği fiziki veya düşünsel herhangi bir şey üzerinde elde ettikleri ve toplumun geneli tarafından riayet edilen sahiplik ilişkisini ifade etmektedir.

1.3.3. Hukukun Üstünlüğü

Hukukun üstünlüğü, diğer yazılı kurumların işlevselliği açısından son derece önemlidir. Sonuçta mülkiyet hakları yasalarla korunur, kamu gücünün sınırlarını yasalar belirler, toplumsal yaşam yasalarla düzenlenir. Hukukun üstün olmadığı ülkelerde yazılı hukuk kurallarının geçerliliği tartışmalıdır. Hukukun üstünlüğü, kurumsal yapının doğru işleminin ana koşullarından biridir. Hukukun üstünlüğünün geçerli olduğunu söyleyebilmek için yerine getirilmesi gereken bir takım prensipler vardır. Dam (2007)'e göre bunlar;

- Kuralların erişilebilir olması ve ilgili ülkede yaşayan herkes için geçerli olması,
- Kuralların, bireylerin toplumdaki statülerine bakılmaksızın herkes için eşit bir biçimde ve tarafsızca uygulanması,
- Bireylerin, kim olduklarına bakılmaksızın adalete erişim hakkına sahip olmasıdır.

Bir kavram olarak hukukun üstünlüğü, bireysel hakların korunması ve sözleşme yükümlülüklerinin yerine getirilmesi gibi kapitalist iktisadi gelişmenin temel unsurları olarak görülen zorlayıcı mekanizmaların işlevselliğini açıklamaktadır (Arslan, 2007: 84). Bu mekanizmalardan en önemlilerinden biri, sözleşme yükümlülüklerinin yerine getirilmesidir. Piyasada yapılan işlemler aslında birer sözleşmedir. Bu çerçeveden bakıldığında hukukun üstünlüğü, sözleşme taraflarının kim olduğuna bakılmaksızın yükümlülüklerin yerine getirilmesi açısından önemlidir.

1.4. Ekonomik Özgürlüğün ve Kapitalist Kurumların Ölçülmesi

Kapitalizmin kurumlara ve ekonomik özgürlüklere ilişkin genel çerçeveye baktığımızda bu kavramların; mülkiyet haklarının korunduğu, hukukun üstün olduğu ve devletin ekonomiye minimum düzeyde müdahale ettiği iktisadi yapıyı ifade ettiğini görmekteyiz. Çalışmanın devamında bu kavramların ölçülmesine ilişkin literatürde kullanılan farklı göstergelere yer verilmiştir.

1.4.1. Fraser Enstitüsü Endeksi

Ekonomik özgürlük endeksi, ekonomik özgürlüğü destekleyici hükümet politikalarının ve kurumların derecesini ölçmektedir. Bu ölçümü yaparken temelde beş farklı alana dikkat çekmektedir. Endeks, beş ana başlık altında toplam 24 bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenlerden bazıları da alt bileşenlere sahiptir. Hepsini topladığımızda bu endeks 42 farklı değişkeni kapsamaktadır. Endeksi oluşturan bileşenler ve bunların alt bileşenleri aşağıdaki gibidir;

A. Ekonomide kamu kesiminin büyüklüğü

a. Kamu harcamaları

b. Transferler ve sübvansiyonlar

c. Kamu teşebbüsleri ve kamu yatırımları

d. Marjinal vergi oranı

(i) Üst marjinal vergi oranı

(ii) Üst marjinal vergi oranı ve maaşlardan alınan üst vergi oranı

Kamu kesimi büyüklüğünü gösteren yukarıdaki bileşenler, bir ülkede siyasi karar alma birimlerine duyulan güvenden çok bireysel tercihler ve piyasa mekanizmasına duyulan güvenin derecesini göstermektedir. Kamu harcamaların milli gelir içindeki payı düşük olan, daha düşük vergi oranlarına ve daha az sayıda kamu teşebbüsüne sahip ülkeler daha yüksek puan almaktadır.

B. Hukuki yapı ve mülkiyet haklarının korunması

- a. Yargı bağımsızlığı
- b. Tarafsız mahkemeler
- c. Mülkiyet haklarının korunması
- d. Hukuki ve siyasi yapıda askeri müdahalenin varlığı
- e. Hukuki yapının bütünlüğü
- f. Sözleşmelere ilişkin hukuki yaptırım
- g. Mülkiyetin satışına ilişkin hukuki sınırlamalar
- h. Emniyet güçlerine duyulan güven

Bireylerin ve yasal yollarla elde edilmiş mülkiyetin korunması, ekonomik özgürlüğün en temel göstergesidir. Ayrıca bunu gerçekleştirmek, devletin en temel görevlerinden biridir. Hukukun üstünlüğü ile korunan mülkiyet haklarının güvenliği, piyasaların etkin bir biçimde işlemesi için son derece önemlidir.

C. Güçlü paraya erişim

- a. Parasal genişleme
- b. Enflasyonun standart sapması
- c. Son yıllardaki en yüksek enflasyon
- d. Yabancı para tutmak için banka hesaplarına sahip olma özgürlüğü

Güçlü paraya erişimi ifade eden ilk üç bileşen; para politikasının uzun vadede fiyat istikrarı ile tutarlılığını ölçmektedir. Dördüncü bileşen ise yerli ve yabancı banka hesapları aracılığıyla yabancı paraya erişim kolaylığını ifade etmektedir. Enflasyon, parasal olarak elde tutulan mülkiyetin değerini düşürmektedir. Bu açıdan bakıldığında

fiyat istikrarının korunması, dolaylı yoldan mülkiyetin korunması anlamına gelmektedir.

D. Uluslararası ticaret özgürlüğü

a. Tarifeler

- (i) Tarifelerden elde edilen vergi hasılatı
- (ii) Ortalama tarife oranı
- (iii) Tarifelerin standart sapması

b. Ticaret engelleri

- (i) Tarife dışı engeller
- (ii) İhracat ve ithalat uyumluluk maliyetleri

c. Kara borsa döviz kuru

d. Sermaye ve insan hareketliliği

- (i) Yabancı yatırımlara getirilen kısıtlamalar
- (ii) Sermaye kontrolleri
- (iii) Yabancıların ülkeyi ziyaret özgürlüğü

Bu alandaki bileşenler, uluslararası ticareti sınırlayan tarife, kota, döviz kuru ve sermaye hareketleri üzerindeki kontroller gibi çeşitli engelleri ölçmektedir. Uluslararası ticaretin sınırlandırılması, ekonomik özgürlüğün kısıtlandığı anlamı taşımaktadır.

E. Düzenlemeler

a. Kredi piyasası düzenlemeleri

- (i) Bankaların sahipliği
- (ii) Özel sektör kredileri
- (iii) Faiz oranı kontrolleri

b. İş gücü piyasası düzenlemeleri

- (i) Asgari ücret düzenlemeleri
- (ii) İşe alma ve işten çıkarma düzenlemeleri
- (iii) Toplu pazarlık

- (iv) Çalışma saati düzenlemeleri
  - (v) İşten çıkarma maliyetleri
  - (vi) Mecburi hizmet
- c. İşletmelere yönelik düzenlemeler
- (i) İdari gereklilikler
  - (ii) Bürokratik maliyetler
  - (iii) İşletme kurma
  - (iv) Rüşvet ve adam kayırma
  - (v) Lisans kısıtlamaları
  - (vi) Vergi maliyetleri

Düzenlemeler, piyasaya giriş çıkış engeli yarattığı ve gönüllü değiş tokuşa engel teşkil ettiği ölçüde ekonomik özgürlüğü kısıtlamaktadır. Bu alandaki bileşenler; kredi, iş gücü ve ürün piyasalarındaki değişim özgürlüğünü kısıtlayan düzenlemeler üzerinde durmaktadır (Gwartney vd., 1996; Gwartney, Lawson ve Hall, 2014).

1.4.2. Heritage Foundation Endeksi

Ekonomik özgürlük alanında yayınlanan en kapsamlı endekslerden biri Heritage Vakfı tarafından yayınlanmaktadır. Bu endeks 4 ana başlık ve 12 alt başlıktan oluşmaktadır ve her ülke söz konusu başlıklara göre sıfır ile yüz arasında değerlendirilmektedir. Endeksin ana başlıkları; hukukun üstünlüğü, düzenlemelerin etkinliği, kamu kesimi büyüklüğü ve piyasa açıklığıdır. Bu dört ana başlık altında yer alan alt başlıklar tablo: 2’de verilmiştir;

Tablo 2: Heritage Foundation Endeksi

Hukukun Üstünlüğü	Kamu Kesimi Büyüklüğü	Etkin Düzenleme	Piyasa Açıklığı
Mülkiyet hakları	Vergi yükü	İş özgürlüğü	Ticaret özgürlüğü
Etkin yargı sistemi	Kamu harcamaları	Çalışma özgürlüğü	Yatırım özgürlüğü
Devletin bütünlüğü	Sağlıklı mali yapı	Parasal özgürlük	Finansal özgürlük

Kaynak: <http://www.heritage.org/index/book/methodology>

Heritage Vakfı endeksine göre hukukun üstünlüğü; mülkiyet hakları, etkin yargı sistemi ve devletin bütünlüğü olmak üzere üç farklı bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenlerden mülkiyet hakları; fiziki mülkiyet hakları, fikri ve sınai mülkiyet hakları, yatırımcının korunması, kamulaştırma riski ve arazi yönetiminin kalitesi gibi göstergeleri kapsamaktadır. Etkin yargı sistemi; yargı bağımsızlığı, yargılama sürecinin kalitesi ve yargıdan olumlu karar çıkma ihtimalinin yüksekliği gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Devletin bütünlüğü ise halkın siyasetçilere olan güvenini, rüşvet ve yolsuzluğu, toplumdaki yolsuzluk algısını, kamu hizmetlerinin ve hükümet politikalarının şeffaflığını ifade etmektedir (Heritage Foundatiton, 2017).

Endekste yer alan kamu kesimi büyüklüğü; vergi yükü, kamu harcamaları ve sağlıklı mali yapı olmak üzere üç alt bileşenden oluşmaktadır. Vergi yükü hesaplanırken bireysel gelirden alınan üst seviye marjinal vergi oranı, üst seviye kurumlar vergisi oranı ve vergi yükünün gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı dikkate alınmaktadır. Kamu harcamaları hesaplanırken toplam kamu harcamalarının yanında transfer ödemeleri de hesaplama dâhil edilmektedir. Sağlıklı bir mali yapı ise son üç yılda ortaya çıkan bütçe açıklarının GSYİH içerisindeki payı ile kamu borçlarının GSYİH içerisindeki payı dikkate alınarak ölçülmektedir (Heritage Foundatiton, 2017).

Endeksin ana bileşenlerinden olan etkin düzenlemenin alt bileşenleri iş özgürlüğü, çalışma özgürlüğü ve parasal özgürlüktür. İş özgürlüğü, düzenlemelerin ve alt yapı imkânlarının işletmelerin verimliliği üzerinde yarattığı kısıtlayıcı etkinin derecesini ölçmektedir. İş özgürlüğü endeksi hesaplanırken ilgili ülkelerde bir işletme kurarken, işletmeyi kapatırken, lisans alırken ve işletmeye enerji temin ederken ortaya çıkan maliyetler ve harcanan zamanın yanında bunları gerçekleştirmek için işleyen prosedürün uzunluğu dikkate alınmaktadır. Çalışma özgürlüğü bileşeni, ilgili ülkede iş gücü piyasası üzerinde yapılan düzenlemelerin çeşitli yönlerden ele alınmasıyla hesaplanmaktadır. Bunlar; asgari ücret düzenlemeleri, işten çıkarmayı engelleyici yasalar, işten ayrılma şartları ve çalışma saatleri üzerindeki ölçülebilir düzenlemeleri kapsamaktadır. Parasal özgürlük, fiyat istikrarını ve fiyat kontrollerinin bir değerlendirmesini kapsamaktadır. Serbest piyasa için ideal durum, devlet tarafından bazı sektörlere uygulanan fiyat düzenlemeleri olmadan fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Endeks hesaplanırken son üç yılın ortalama enflasyon oranı ve fiyat kontrolleri dikkate alınır (Heritage Foundatiton, 2017).

Piyasa açıklığı endeksini oluşturan bileşenler; ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü ve finansal özgürlüktür. Ticaret özgürlüğü; mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı üzerindeki ticareti sınırlayıcı tarifelerin ve tarife dışı engellerin bir ölçüsüdür. Yatırım özgürlüğü, sermaye hareketleri üzerine uygulanan kısıtlamalar dikkate alınlar ölçülmektedir. Bu kısıtlamalar; yabancı yatırımlar üzerindeki ulusal işlemler, şeffaflık ve bürokratik yük, arazi alımlarına ilişkin kısıtlamalar, sektörel yatırım kısıtlamaları, döviz kuru kontrolleri ve yabancı sermaye kontrollerini kapsamaktadır. Finansal özgürlük ise devlet müdahalesi ve finans sektörü üzerindeki kontroller olmaksızın işleyen bir bankacılık sektörünü ifade etmektedir. Endeks hesaplanırken; finansal sistem üzerindeki devlet müdahaleleri, devletin doğrudan veya dolaylı olarak sahip olduğu bankalar ve diğer finansal kurumlar, finansal piyasanın gelişme derecesi ve finans sektörünün dış rekabete açıklığı dikkate alınmaktadır (Heritage Foundation, 2017).

1.4.3. Uluslararası Ülke Risk Rehberi: Kanun ve Düzen Endeksi

Uluslararası Ülke Risk Rehberi, toplam 22 değişkeni kapsayan üç alt kategori altında ülkelerin; siyasi, ekonomik ve finansal risklerini hesaplamaktadır. Bu üç alt kategorinin her biri için de ayrı birer endeks oluşturmaktadır. Politik risk endeksi 100, ekonomik ve finansal risk endeksleri 50 puan üzerinden hesaplanmaktadır. Bu üç kategoriden oluşan bileşik risk endeksi 0 ile 100 arasında değer almaktadır. 80-100 arası puana sahip ülkeler çok düşük riskli kabul edilirken 0-50 arası puana sahip ülkeler çok yüksek riskli kabul edilmektedir (Howell, 2011).

Bu çalışmada kullanılacak olan kanunlar ve düzen değişkeni, politik risk endeksinin alt bileşenlerinden biridir. Kanunlar ve düzen verisi hesaplanırken her biri 0 ile 3 arasında değer alan iki ayrı gösterge dikkate alınır. Bu göstergelerden ilki olan kanun göstergesi, kanunların gücünü ve tarafsızlığını ifade etmektedir. Düzen ise genel olarak kanunlara riayet edilip edilmediğini göstermektedir. Skoru 3 olan ülkenin sağlıklı bir adalet sistemine sahip olduğu kabul edilirken skoru 1 olan ülkede kanunların etkin bir yaptırım olmaksızın düzenli olarak ihlal edildiği kabul edilmektedir (Howell, 2011).

Özellikle mülkiyet haklarının korunması ve sözleşmelerin uygulanması noktasında hukukun üstünlüğü, önemli bir kapitalist kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanun ve Düzen Endeksi, yalnızca toplumun kanunlara riayet etme derecesini ve kanunların tarafsızlığını içerdiğinden tek başına batılı anlamda bir hukuk yapısını ifade etmemektedir. Çalışmanın ampirik bölümünde bu endeks; mülkiyet hakları, sözleşmelerin uygulanması ve kamu kesimi büyüklüğü göstergeleri ile genişletilerek özet bir kapitalizm endeksi oluşturulacaktır.

1.4.4. KOF Ekonomik Küreselleşme Endeksi

Ekonomik özgürlüğün göstergelerinden biri de serbest dış ticarettir. İsviçre Ekonomi Enstitüsü (KOF) tarafından yayınlanan ve Dreher (2006) tarafından geliştirilen ekonomik küreselleşme endeksi, literatürde serbest dış ticaretin bir ölçütü olarak kullanılmaktadır. Ekonomik küreselleşme endeksi *de facto* ve *de jure* olmak üzere iki grupta hesaplanmaktadır. Bu iki grubun her biri ticari ve finansal küreselleşme alt başlıklarında ayrı ayrı değerlendirilmektedir. *De facto* endeksi, çoğunlukla pratikte yapılan serbest dış ticaret ve sermaye hareketliliği üzerinden hesaplanmaktadır. *De jure* endeksi ise dış ticaret ve sermaye hareketliliği üzerindeki yasal kısıtlamaları ele almaktadır. Endeksin bileşenleri tablo 4'te verilmiştir;

Tablo 3: Ekonomik Küreselleşme Endeksi

Ekonomik küreselleşme <i>de facto</i> endeksi		Ekonomik küreselleşme <i>de jure</i> endeksi	
Ticari küreselleşme	Finansal küreselleşme	Ticari küreselleşme	Finansal küreselleşme
Mal ticareti	Yabancı doğrudan yatırımlar	Dış ticaret düzenlemeleri	Yatırım kısıtlamaları
Hizmet ticareti	Uluslararası borçlanma	Ticaret vergileri	Sermaye hesabı açıklığı
Ticaret ortaklıklarının çeşitlendirilmesi	Uluslararası rezervler	Gümrük tarifeleri	
	Uluslararası ödemeler		

Kaynak: Zurich, E.T.H. (2007).

Ekonomik küreselleşme endeksi 0 ile 100 arasında değer almaktadır. 100'e yaklaştıkça daha yüksek küreselleşme düzeyini göstermektedir.

Ekonomik küreselleşme endeksi birçok yönüyle ekonomik özgürlük endekslerinin dışı açıklık boyutuyla yakından ilişkilidir ve ekonomik özgürlük endeksleri ile benzer teorik sonuçlar vermesi beklenmektedir (Berg ve Nilsson, 2010: 490). Çalışmanın uygulama bölümünde ekonomik özgürlüğün serbest dış ticaret ve sermaye hareketleri serbestliği boyutunu göstermesi açısından bu endeks kullanılacaktır.

1.5. Birinci Bölümün Değerlendirilmesi

Çalışmanın birinci bölümünde kalkınma, kapitalist kurumlar ve ekonomik özgürlük kavramlarına ilişkin literatürde var olan tanımlamalara değinilmiştir. Bunun yanında kalkınma iktisadı literatürü özetlenmiş ve mevcut kalkınma

yaklaşımlarının bir eleştirisi yapılmıştır. Kalkınma iktisadına ilişkin geleneksel yaklaşımlarda kalkınma, kişi başına milli gelirin artması biçiminde ele alınmıştır ve toplumsal refahın birçok göstergesi kalkınma kavramının dışında tutulmuştur. Son dönemlerde ise kurumsal iktisat alanında yapılan çalışmalar ve Amartya Sen' in toplumsal değerleri bireysel faydanın önünde tutan yaklaşımı, mevcut refah anlayışının değişmesi yönünde önemli katkılarda bulunmuştur.

Kapitalist kurumlar ve ekonomik özgürlük kavramları literatürde; mülkiyet haklarının korunması, hukukun üstünlüğü, sözleşmelerin hukuk çerçevesinde uygulanması ve ekonomiye devlet müdahalesinin sınırlı olması biçiminde özetlenmiştir. Kapitalist bir ekonomi tanımlanırken, devletin ekonomiye müdahalesi tam olarak reddedilmemiştir. Piyasanın başarısız olduğu durumlarda sınırlı bir devlet müdahalesi, rekabetin sağlanması ve piyasa mekanizmasının sürekliliği açısından gerekli görülmüştür.

Yukarıda sözü edilen kavramların ölçülmesine yönelik farklı yaklaşımlar da çalışmanın birinci bölümünde gösterilmiştir. Kalkınmanın ölçülmesine ilişkin Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi, milli gelir artışının yanında eğitim ve sağlık gibi göstergeleri de barındırdığından tek başına milli gelir artışından daha geniş bir kalkınma anlayışı sunmaktadır. Ayrıca bu endeks, diğer kalkınma göstergelerine göre daha uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır ve panel veri analizinden sağlıklı sonuç elde edilmesi açısından çalışmanın uygulama bölümünde kullanılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST KURUMLARIN VE EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERİN GELİŞME ÜZERİNE ETKİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde kapitalist kurumların ve ekonomik özgürlüğün iktisadi gelişme üzerine etkileri teorik açıdan ele alınacaktır. Sonrasında ise konuyla ilgili literatürde yer alan ampirik çalışmalara yer verilecektir.

2.1. Mülkiyet Haklarının Korunması ve İktisadi Gelişme

Klasik iktisat okulu, iktisadi gelişme sürecinde mülkiyet haklarına merkezi bir rol yüklerken son zamanlarda ana akım iktisat literatürü de bu bakış açısını benimsemeye başlamıştır. Rekabetçi piyasaların yarattığı refah, üstü kapalı olarak iyi tanımlanmış ve maliyetsiz bir biçimde uygulanan mülkiyet hakları ile sözleşmelerin güven içinde imzalandığı ve uygulandığı varsayımına dayanmaktadır (Rodrik, 2000: 3; Besley ve Ghatak, 2009: 3). Bu yaklaşım, bazı gelişmiş ülkeler açısından geçerli olabilir fakat gelişmekte olan ülkelerde mülkiyet haklarının tam olarak korunduğunu söylemek zordur. Mülkiyet haklarının yapısındaki farklılıklar, ülkeler arasında gelişme farklılıklarına yol açabilecektir (Torstensson, 1994: 231).

Mülkiyet haklarının ekonomik etkileri, ilk olarak kaynakların yeniden tahsisi üzerinde görülür. Özel sektöre ait kaynaklar her zaman en değerli kullanımlara tahsis edilme eğiliminde olacaktır. Mülkiyet haklarının eksiksiz bir biçimde tanımlanması ve korunması, ekonomideki belirsizliği azaltarak kaynakların verimli alanlara tahsisini teşvik etme yönünde bir eğilim yaratır (Furubotn ve Pejovich, 1972: 1141). İyi korunan mülkiyet hakları, kaynak tahsisinde etkinliği iki farklı yoldan etkilemektedir. Bunlardan birincisi kamulaştırmanın sınırlandırılması, ikincisi ise piyasa işlemlerinin kolaylaştırılmasıdır. Kamulaştırmanın sınırlandırılmasının ekonomik etkileri de kendi içinde iki alt kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar; kamulaştırma tehdidinin azalmasıyla ortaya çıkan yatırım teşviki artışı ve mülkiyetin korunması için mülk sahibinin ihtiyaç duyduğu kaynakların azalmasıdır (Besley ve Ghatak, 2009: 6). Yatırımlarına veya bu yatırımlardan elde edilecek getirilere el konulacağını düşünen bireyler, yatırım yapmak istemeyeceklerdir. Kamulaştırma tehdidinin azalması, yatırımcının kendi mülkiyetinin geleceği açısından daha öngörülebilir bir ortam sağlayacak ve özel

girişimin önünü açacaktır. Öte yandan özel mülkiyetin tam olarak tanımlanmaması ve korunmaması, bireyleri kendi mülkiyetlerini korumak üzere kaynak ayırmak zorunda bırakacaktır. Bireylerin kendi mülklerini korumak için ayrıca kaynak tahsis etmesi, daha verimli alanlarda kullanılabilen kaynakların verimsiz alanlarda kullanılması sonucunu doğuracak ve kaynak dağılımında etkinliği bozacaktır. Mülkiyet haklarının korunduğu durumda ise karar alıcılar; kamulaştırma, yolsuzluk ve keyfi bürokratik davranışlar, güçlülerin hukuk dışı ve zorlayıcı düzenlemeleri nedeniyle servetlerinin gelecekte hakkında endişeye düşmeden dikkatlerini iktisadi verimliliğe yöneltebileceklerdir (Kasper, 2007: 3).

Mülkiyet haklarının kaynak tahsisi üzerindeki bir diğer etkisi işlem maliyetleri kanalıyla gerçekleşmektedir. İşlem maliyeti kuramının çıkış noktası olarak Ronald Coase (1937)'in "The Nature of the Firm" adlı çalışması kabul edilir. Coase'a göre piyasada işlemler neoklasik iktisadın varsaydığı gibi maliyetsiz gerçekleşmemektedir ve firmanın var oluş amacı, piyasada eksik bilginin yarattığı işlem maliyetlerini gidermektedir. İşlem maliyetlerine neden olan ana unsur eksik bilgidir ve bilgi pahalılaştıkça bu maliyetler de artacaktır. Bu maliyetler; mübadele edilecek unsuru değerli yapan özellikleri ölçme, yapılan anlaşmaları yürürlüğe koyma ve denetleme maliyetlerini kapsamaktadır (North, 2002: 39). İşlem maliyetleri, toplam maliyetler içerisinde önemli bir yer tutar. Wallis ve North (1986) çalışmalarında Amerikan ekonomisi içinde etkili olan işlem maliyetlerinin boyutunun milli gelirin yaklaşık %45' ine karşılık geldiğini ortaya koymuşlardır. Mülkiyet haklarının kaynakların etkin tahsisini sağlayıcı etkisinin ortaya çıkması, işlem maliyetlerinin sıfır olduğu durumda mümkün olacaktır. İşlem maliyetlerinin sıfır olduğu durum ise; mülkiyet haklarının tam olarak tanımlandığı, tahsis edildiği ve uygulandığı durumu ifade etmektedir (De Alessi, 1983: 66).

Mülkiyet haklarının korunmasının iktisadi gelişme üzerine olumsuz etkilerinin olabileceğine dair görüşler de mevcuttur. Özellikle fikri mülkiyet haklarının korunması, üretilen bilginin tüm sektörler yayılmasını engelleyecektir. Bu durumda aynı bilgiyi üretebilmek için birden fazla araştırma geliştirme maliyeti ortaya çıkabilir ve bu durum kaynak israfına yol açabilir. Öte yandan uluslararası alanda fikri mülkiyet haklarının korunması, bilgiyi üreten ülke için rekabet gücünün artması anlamına gelir (Romer, 1990). Bu durum bilgi üretebilen gelişmiş ülkeler için kazanç anlamına

gelirken taklitçi ülkeler için kayıptır. Falvey, Foster ve Greenaway (2004), çalışmalarında fikri mülkiyet haklarının korunmasının yüksek gelirli ülkelerde inovasyonu teşvik ettiği, düşük gelirli ülkelere teknoloji transferini artırdığı ve bu sayede bu iki ülke grubunda gelişimi olumlu yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Özellikle ileri teknoloji üreten çok uluslu şirketler ucuz iş gücü arayışını karşılama açısından az gelişmiş ülkeleri tercih etmektedirler. Mülkiyet haklarının korunduğu ülkeler, çok uluslu şirketlerce daha çok tercih edilmektedir ve bu ülkelere teknoloji transferinin önü açılmaktadır. Çalışmadan elde edilen bir başka sonuç ise fikri mülkiyet haklarının korunmasının orta gelir düzeyindeki ülkelerde gelişimi olumsuz etkilediğidir. Bu sonucu ilgili ülkelerde taklitçi üretimin azalmasına bağlamışlardır. Bu sonuç kısa vadede gelişmekte olan ülkeler için bir sorun gibi görünse de taklitçi üretimin azalması uzun vadede bilgi üretimi noktasında teşvik edici olabilmektedir. Ayrıca fikri mülkiyet haklarının korunmadığı durumda girişimciler, ürettikleri bilgiyi kazanca dönüştüremeyeceklerinden yeni bilgi üretimi noktasında isteksiz olacaklardır.

Sonuç olarak mülkiyet haklarının korunması; kaynakların verimli alanlara tahsisi ve işlem maliyetlerinin azalması noktasında ekonomik gelişmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca mülkiyetlerinin geleceği üzerinde öngörü sahibi olan karar alma birimleri, uzun vadeli yatırımlarını artıracaklardır. Mülkiyet haklarının korunması inovasyonun sürekliliği noktasında da özendirici etkide bulunmaktadır.

2.2. Devletin Piyasaya Müdahalesi

Çalışmanın birinci bölümünde sıralandığı üzere piyasa ekonomisinin çözemediği bazı sorunlar ekonomiye devlet müdahalesinin haklı gerekçelerini oluşturmaktadır. Bunlar yasalar yoluyla düzeni sağlamak, pozitif ve negatif dışsallıkları içselleştirmek, piyasada fiyatlandırılmayan kamusal malları üretmek ve ayırt etme gücüne sahip olmayan bireyleri himaye altına almak gibi gerekçelerden oluşmaktadır. İktisat literatürünün geldiği noktada hâkim anlayış, piyasa ekonomisinin toplumsal sorunları çözmede tek başına yeterli olduğu görüşünün son derece katı varsayımlara dayandığıdır. Sınırlı bir devlet müdahalesi, iktisadi problemlerin çözümünü kolaylaştırıcı etkide bulunabilmektedir (Stiglitz, 1994: 12). Teoride piyasanın başarısız olduğu noktalarda devlet müdahalesi gerekli görülse de pratikte özellikle az gelişmiş ülkelerde devletin ekonomiye müdahale araçları her zaman

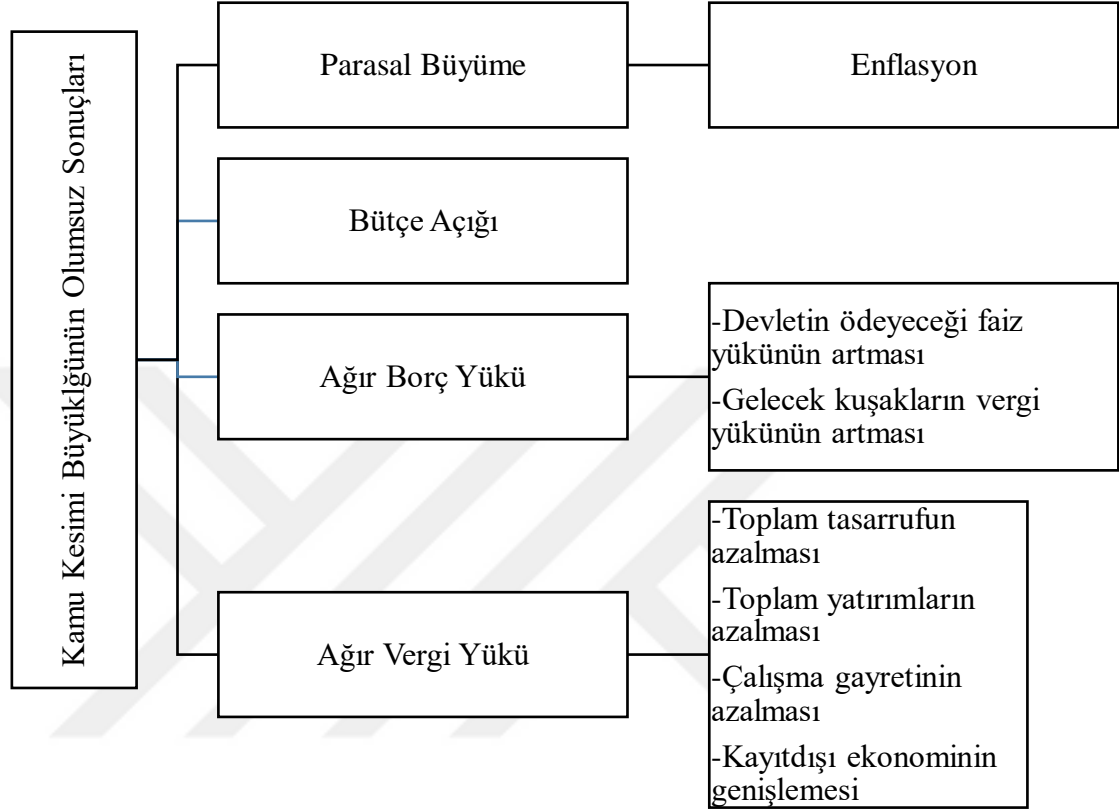
iktisadi nedenlere dayanmamaktadır. Siyasetçiler için önemli olan yapılan harcamanın uzun vadede ülke refahına sağlayacağı katkıdan çok kısa vadede kazandıracığı oy miktarıdır. Bu nedenle kamu kesiminin alacağı kararlarda kısa vadeli düşünme alışkanlığının etkisi görülür ve ekonomiye katkı sağlayacak yatırım harcamalarından çok doğrudan seçmen refahını artıracak projelerin uygulanmasına kaynak ayırılır (Aktan, 1995: 51-52). Örneğin; politikacıların baskılarıyla kurulan kamu iktisadi teşebbüsleri, kısa vadede istihdam yaratma ve bu sayede oy toplama amacıyla kurulabilmektedir (Shleifer ve Vishny, 1994: 995). Bu durumda kısa vadede politik çıkarları tatmin etmek adına kaynaklar verimsiz alanlara tahsis edilmiş olacaktır. Devletin ekonomideki varlığı bazı zorunlu hallerde de genişleyebilmektedir. Hızlı nüfus artışı, savaşlar ve doğal afetler bunlardan bazılarıdır. Özellikle savaş ve doğal afetler gibi durumlarda kamu kesimi büyüklüğündeki artış kalıcı bir hal alabilmektedir (Peacock ve Wiseman, 1967). Kamu kesimi büyüklüğünün gelişme üzerindeki olumsuz etkileri, çoğunlukla siyasi çıkarlar nedeniyle yaratılan gereksiz genişlemenin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Ekonomiye devlet müdahalesinin kapsamının piyasa başarısızlıklarını aşması durumunda ortaya olumsuz sonuçlar çıkabilecektir (Aktan, 1995: 24-34).

Literatürde kamu kesimi büyüklüğünün verimlilik ve gelişme üzerine zararları farklı yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımlar; kamuda işlerin verimsiz bir şekilde yürütülmesi, düzenlemelerin ekonomik sisteme yüklediği aşırı maliyetler ve uygulanan para ve maliye politikalarının birçoğunun ekonomik teşvikleri bozma ve verimliliği düşürme eğiliminde olması gibi nedenlere dayanmaktadır (Ram, 1986: 191). Ekonomiye devlet müdahalesinin en yaygın biçimlerinden biri kamu harcamalarıdır. Kamu harcamalarının ekonomik etkileri yapılan harcamaların büyüklüğünün yanı sıra harcamaların kompozisyonuna göre de farklılık göstermektedir. Bu harcamalar, yaratacakları pozitif dışsallığın derecesine göre iktisadi gelişme üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Pozitif dışsallık yaratan harcama kalemleri eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve alt yapı yatırımlarını kapsamaktadır (Kar ve Taban, 2003: 152). Bu tip harcamalar, özel sektör yeterli sermayeye sahip olmadığından devletçe yapılabilir ve ekonomi üzerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir. Bununla beraber yapılan harcamaların finansman yöntemi de iktisadi gelişme açısından son derece önemlidir. Kamu harcamalarının kompozisyonu dışında söz konusu harcamaların borçlanma, parasal genişleme veya vergiler gibi

farklı yollarla finanse edilmesi de farklı ekonomik etkiler yaratacaktır. Kamu kesimindeki genişlemenin olumsuz sonuçları şekil: 3'te özetlenmiştir;

Şekil 3: Devletin aşırı büyümesinin olumsuz sonuçları

Kaynak: Aktan, 1995: 37.

Şekil: 3'te görüldüğü üzere kamu kesimindeki büyümenin yarattığı ağır vergi yükü, toplam tasarrufların ve dolayısıyla yatırımların azalmasına ve uzun vadede refah kaybına yol açabilmektedir. Ayrıca vergi yükünün artması, bir noktadan sonra kayıt dışı ekonomiyi teşvik edebilir. Kayıt dışılığın artması ekonomide üretkenliği azaltarak iktisadi gelişmeyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Castells ve Portes, 1989: 30). Kamu harcamalarının ekonomi üzerinde olumlu etki yaratmasının bir koşulu, kamu harcamalarının yaratacağı pozitif dışsallığın harcamanın finansmanında kullanılan vergilerin yarattığı yıkıcı etkilerden daha yüksek olmasıdır (Arslan, 2007: 89). Kamu harcamalarının vergi yerine borçlanma ile finansmanı da iktisadi gelişme üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Kamu kesiminin dâhil edildiği neoklasik modellerde kamu harcamalarının borçlanma ile finansmanının iktisadi büyümeyi olumsuz yönde etkileme eğiliminde olduğu görülmektedir (Checherita-Westphal ve

Rother, 2012: 9). Öte yandan parasal genişlemenin ekonomik etkileri çoğunlukla kendini enflasyon biçiminde göstermektedir.

2.2.1. Devlet Müdahalesi ve Ekonomik Krizler

1929 ekonomik buhranından çıkışın ekonomiye devlet müdahalesi ile gerçekleşmesi sonucunda refah devleti anlayışı dünya genelinde gelişme göstermiştir (Blau, 1989: 26). Refah devleti, toplum refahını maksimize etmek ve piyasa başarısızlıklarını ortadan kaldırmak amacıyla devletin etkin bir biçimde ekonomik hayata müdahale etmesini öngören devlet anlayışını ifade etmektedir (Alp, 2009: 266). Refah devleti anlayışı, krizden çıkış için bir reçete olarak görülmüş ve küresel kriz dönemlerinde ülke ekonomilerinde yoğun devlet müdahaleleri gözlenmiştir.

Tablo 4: 2008 finansal krizi sonrası devlet müdahalelerinin büyüklüğü

Ülkeler	Önlem Paketi	GSYİH içindeki payı
ABD	700 milyar dolar+787 milyar dolar	%10,1
İngiltere	400 milyar sterlin	%28,6
Fransa	360 milyar euro	%19
Almanya	492 milyar euro	%19,8
Japonya	632 milyar dolar	%14,1

Kaynak: Erdönmez, 2009: 90

Tablo 3'te bazı gelişmiş kapitalist ülkelerde 2008 finansal krizi sonrası yapılan müdahalelerin büyüklüğü gösterilmiştir. Görüldüğü üzere her fırsatta az gelişmiş ülkelere ekonominin liberalizasyonunu ve kamu kesiminin ekonomideki payının azaltılmasını öneren ABD'de bile kriz sonrası müdahalenin boyutu son derece yüksektir. Bu durum, liberal ekonomik sistemin doğası gereği krizlere neden olduğu algısını yaratmaktadır. Peki, ekonomik krizin nedeni gerçekten de liberal ekonomik düzen midir? 2008 krizi örneğinden devam edecek olursak krizin nedenlerine baktığımızda devletin denetleme işlevini yerine getirmediği, bu nedenle ortaya çıkan

eksik bilgi sorununun yatırım bankalarını yanlış yönlendirdiği görülmektedir. Kredi veren kuruluşların geri ödenmeme riskini üzerlerinden atmalarıyla geliri olmayan insanlara konut kredisi dağıtması ve bu kredilerin menkul kıymetleştirilerek yatırım bankalarına satılmasıyla büyük yatırım bankaları batmış ve küresel çapta büyük bir finansal kriz ortaya çıkmıştır (Acharya ve Richardson, 2009; Coffee Jr., 2009; Mishkin, 2011). Bu durum açıkça ekonominin liberalleşmesinden çok asimetrik bilgi sorunundan kaynaklanmaktadır. Asimetrik bilgi, ters seçim sorununu da beraberinde getirmiştir (Mishkin, 1999). Asimetrik bilgi sorunu, yaklaşmakta olan büyük krizin öngörülmesini engellemiştir. Finansal piyasaların daha sıkı denetlenmesi ve asimetrik bilgi sorununun giderilmesiyle aslında hiç ortaya çıkmayacak bir kriz dünya geneline yayılmış ve sonunda büyük çapta parasal genişlemelerle krizin etkileri giderilmeye çalışılmıştır. Benzer bir durum 1929 bunalımında da görülmektedir. Büyük Bunalım, liberal ekonomik düzenin sorunlarından çok uygulanan yanlış düzenlemeler nedeniyle ortaya çıkmıştır. Federal Rezerv Sistemi'nin başındakilerin ılımlı bir daralmayla giderebilecekleri sorun, söz konusu kişilerin yanlış yönetimlerinden dolayı büyük bir krize dönüşmüştür. ABD'de ortaya çıkan büyük bunalımın sorumlusu; serbest piyasanın doğasında var olan istikrarsızlık değil para otoritesinin başındaki güç sahibi bir azınlık tarafından yapılan hatalardır (Friedman, 1988: 70-88). Friedman (1988)'e göre para otoritesi gibi büyük bir güç bağımsız olmamalı ve merkez bankalarına sağlanacak özerkliğin boyutu ekonomideki para miktarının yüzde 3 ile 5'ini aşmamalıdır. Friedman (1988), aynı zamanda para otoritesinin yetkililerin eline bırakılması yerine uygun kurallar belirlenip paranın bu kurallar çerçevesinde yönetilmesini önermiştir.

Özetle ekonomik krizlerden çıkış yolu olarak devletin genişletici politikaları görülürken krizlerin temelinde de devletin yanlış veya yetersiz müdahaleleri görülmektedir. Ekonomik krizlerin kapitalist sistemin doğal bir sonucu olduğunu düşünmekten ziyade sorunu devletin yanlış düzenlemelerinde aramak gerekmektedir (Friedman, 1988; Kasper, 2007).

2.2.2. Serbest Ticaret, Korumacılık ve İktisadi Gelişme

Serbest dış ticaret ve dış ticarete korumacılık uluslararası iktisat literatüründe uzun bir tartışmaya konu olmuştur. Serbest dış ticaret ve uluslararası alanda

uzmanlaşmanın iktisadi gelişme üzerindeki yararları çoğunlukla kaynakların verimli alanlara tahsisi üzerindedir. Korumacılığı savunan görüşler ise merkantilistlere kadar uzanır. Merkantilist iktisada göre dış ticaret, ülkede değerli maden stokunu artırmak adına kısıtlanmalıdır. Merkantilistlerin bu yaklaşımları, dünya kaynaklarının sınırlı olduğu ve bir ülkenin fakirleşmeden diğerinin zenginleşmeyeceği anlayışına dayanmaktadır. Merkantilizm, ülkelerin zengin olma ideallerinin ilk kez ortaya konduğu ve bu ideallere ulaşmak adına devlet gücünün yoğun olarak iktisadi hayata müdahale ettiği bir ekonomik sistemi ifade etmektedir (Gençoğlu, 2013: 81). Buna karşılık Adam Smith (1776), serbest ticaretin ve uzmanlaşmanın toplam dünya çıktısını ve refahı artıracığını savunmuştur. Smith' e göre dış ticaret altın ve gümüş stokunu artırmaktan çok ülkedeki üretim fazlasını diğer ülkelerdeki mallarla değişimine olanak verdiği için gereklidir. Ülkelerin kaynak bakımından farklılık göstermesi, doğal olarak farklı malların üretiminin önünü açacaktır. Ancak dış ticarete getirilen sınırlamalar, bu doğal üretimin önünü tıkayacaktır. Smith, dış ticaretin sınırlandırılmasını ulusal güvenliğin gerektirdiği durumda ve yabancı mallara uygulanan gümrük tarifesinin yerli mallara konan vergiyi karşılama durumunda gerekli görmüştür.

Seyidoğlu (2015)'e göre dış ticarete korumacılık, rekabet fikrini baltalayacağından kaynakların verimli alanlara tahsisini bozacaktır. Rekabet, üretim ve inovasyonun sürekliliği için önemli bir teşvik unsurudur. Ayrıca bir endüstride yapılan korumacılığın etkileri başka endüstrilerde de görülecektir. Özellikle ara mal endüstrilerinde yapılan korumacılık, nihai mal endüstrisinin de korunması ihtiyacını doğuracaktır. Öte yandan korumacılık ülke içinde tekelleşmeyi de artıracaktır. Bu durum, küçük firmaların koruma altındaki büyük firmalarla rekabet edememesi nedeniyle gerçekleşebilmektedir. Ayrıca korumacılık faaliyetleri nedeniyle kullanılacak olan dış ticaret politikası araçları beraberlerinde yoğun bürokrasiyi getirmekte ve kaynak israfına yol açmaktadır. Bu zararlı etkilere karşın literatürde dış ticarete korumacılığı savunan görüşler de mevcuttur. Bunlardan en önemlilerinden biri "*bebek endüstri tezi*" dir. Bu yaklaşım ilk olarak Alexander Hamilton (1757-1804) tarafından dile getirilmiş ve Friedrich List (1789-1846) tarafından sürdürülmüştür (Kibritçioğlu, 1996). Bu yaklaşıma göre gelecek vadeden ve ileriki aşamalarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacak endüstriler dış rekabete karşı korunmalıdır. Fakat burada sözü edilen koruma geçici bir korumayı ifade etmektedir. Koruma

altındaki endüstrinin üretimi artırdıkça ölçek ekonomileri gereği maliyetlerini düşürmesi ve rekabet edebilecek duruma gelmesi beklenir (Seyidoğlu, 2015: 152). Aynı yaklaşımın Jean Baptiste Say (1767-1832) ve John Stuart Mill (1806-1873) gibi liberal iktisatçılarda da görülmektedir. Say'e göre ileride kar getirecek yerli endüstriler geçici olarak korunmalı iken Mill' e göre de yabancı bir endüstrinin milli bir endüstri haline getirilmesi amacıyla geçici bir koruma gerekli olabilir (Kibritçioğlu, 1996: 64-65). Bebek endüstrilerin geçici bir süre için korunması teoride doğru bir politika gibi görünse de pratikte durum farklı olmuştur. Bu uygulamanın dünya genelinde örneklerine bakıldığında koruma duvarları altındaki bebek endüstrilerin, dış rekabet tehlikesinin ortadan kalkması ile daha iyisini daha düşük maliyetle üretmeye odaklanmak yerine daha uzun süreli koruma talep etme yoluna girdikleri görülmektedir (Baldwin, 1969: 304). Bu noktada yapılması gereken ilgili endüstrileri dış rekabete açmak ve korumacılığın getirdiği toplumsal refah kaybını azaltmaktır. Acar (2010)'a göre serbest ticaretin iktisadi gelişme üzerindeki etkileri;

-tüketicilerin daha kaliteli ürünleri daha ucuza satın almaları,

-endüstrileri rekabete açık hale getirmesi ve piyasada tutunabilmek için teknolojik gelişme ve inovasyonu teşvik edici etkide bulunması,

-bürokrasiyi ortadan kaldırması, rüşvet ve yolsuzluğu engellemesi şeklinde sıralanabilir. Ayrıca ticaret sınırlamalarının olmadığı durumda kaynakların verimli alanlardan verimsiz alanlara tahsis edilmesinin önüne geçilebilir.

Sonuç olarak dış ticareti kısıtlayıcı müdahaleler ekonomide kaynak dağılımında etkinliği bozmakta, tekelciliği artırmakta ve aşırı bürokrasiye neden olarak kaynak israfına yol açmaktadır. Genç endüstrilerin geçici olarak dış rekabete karşı korunması iktisadi gelişme için yararlı olabilir ancak bunun gerçekleşmesi için korumanın geçici olması ve korunacak endüstrinin siyasi çıkarlardan çok ekonomik nedenlerle seçilmesi gerekir.

2.2.3. Devlet Müdahalesi ve Dışsal Kurumların Maliyeti

Görüldüğü üzere ekonomiye devlet müdahalesinin yaratacağı etkiler; müdahalelerin boyutu, amacı gibi faktörlerin yanı sıra müdahaleyi yapan ülkenin kurumsal yapısına göre farklılık göstermektedir. Yapılan müdahalenin iktisadi bir karşılığının olması, müdahalenin olumlu refah etkileri yaratması açısından önemlidir. Devletin politika araçlarının siyasi çıkarlar ve oy maksimizasyonu için kullanılması, toplumun belli kesimlerine yaranmak adına kaynakların israf edilmesi, özellikle az gelişmiş ülkelerde sıkça rastlanan bir sorundur. Ayrıca devlet gibi büyük bir gücün ekonomik hayata müdahalesi, rekabet fikrini baltalamakta ve gelişim için gerekli olan motivasyonu düşürmektedir. Amacı ne olursa olsun devlet müdahalesinin ve politika araçlarını kullanmanın bir maliyeti vardır. Bu maliyetler yalnızca bürokrasi veya kaynak israfı şeklinde kendini göstermemektedir. Var olan düzeni değiştirmenin yarattığı farklı maliyetler mevcuttur. Öncelikle düzen kavramı, kendiliğinden ve geçmişten gelen davranış kalıpları ile ortaya çıkabilecektir. Diğer yandan ise düzen, devlet gücü kullanılarak sonradan yaratılan kurumlar ile de ortaya çıkabilecektir. Burada kendiliğinden gelişen kurumlar içsel, sonradan devlet eliyle yaratılan kurumlar ise dışsal kurumlar olarak adlandırılabilir (Hayek, 1996: 56-78; Grief, 2006: 158-159; Kasper, 2007: 57). Kendiliğinden doğan düzenlere örnek olarak Hayek (1996: 56) serbest piyasayı göstermiştir. Serbest piyasanın kendiliğinden yarattığı düzene müdahale etmek ve kendiliğinden oluşan kurumları devlet eliyle yaratılan kurumlarla değiştirmenin iki farklı türde maliyeti olacaktır. Bunlar uyum maliyeti ve cebir maliyeti olarak tanımlanabilir (Kasper, 2007). Uyum maliyeti kavramı psikolojik bir maliyet olarak düşünülebilir. Sonuçta uzun yıllar kabul görmüş davranış kalıplarının birden bire değişmesi, yeni kurallara uyum sağlamak ve yaşamı yeni kurallara göre yeniden biçimlendirmek kolay olmayacaktır. Cebir maliyeti ise yeni kuralların denetleme sürecinde ortaya çıkan maliyetleri kapsamaktadır. Yeni bir kural koyulduğunda toplumun bu kurala uyması beklenir. Toplumun denetlenmesi, kurallara uymayanların yargılanması ve gerektiğinde cezalandırılması yeni kaynaklar gerektirir. Yapılan her yeni değişiklik, yeni bir maliyeti beraberinde getirecektir. Ayrıca devletçe yapılan müdahalelerin amaca hizmet ettiği çok nadir görülen bir durumdur. Friedman (1988)' e göre dünya genelinde devletlerin üstlendikleri girişimlerin büyük bölümü amacına ulaşamamıştır. Tersine devletin aldığı önlemler, serbest piyasanın yaratacağı

olumlu etkileri baltalamıştır. *Görünmez elin ilerletici gücü, görünen elin geriletici gücünden üstündür* (Friedman, 1988: 322).

Özetle devlet eliyle yaratılan her yeni kurumun bir toplumsal maliyeti vardır. Bu maliyetlerden kaynaklı olarak devlet tarafından yapılan müdahalelerin genellikle amacına ulaşamadığı düşünülmektedir.

2.3. Hukukun Üstünlüğü ve Gelişme

Hukukun üstünlüğünün iktisadi gelişme üzerine etkileri çoğunlukla iki farklı kanal üzerinden görülmektedir. Bunlardan birincisi mülkiyet haklarının korunması üzerinde görülür iken diğeri sözleşmelerin uygulanması üzerinde görülmektedir (Haggard, McIntyre ve Tiede, 2008: 206). Mülkiyet haklarının korunmasının gelişme üzerindeki etkileri daha önce de söz edildiği üzere yatırımlar üzerindeki özendirici etkisi, kaynak tahsisinde etkinlik ve işlem maliyetleri üzerinde görülmektedir. Sözleşmelerin uygulanması ise bireylerin devletle veya birbirleri ile olan ekonomik ilişkilerinin güven ortamında gerçekleşmesi yoluyla işlem maliyetlerini azaltıcı etkide bulunabilir. Değişim ekonomisinin başarılı bir biçimde işleyişi, karşılıklı güvene bağlıdır (Sen, 1999: 263). İşlem maliyeti, sözleşmeye konu olan tarafların sözleşmenin gerekliliklerine uymama ihtimalini ve bu durumun karşı tarafa yüklediği maliyeti kapsayan risk primi ve belirsizlik nedeniyle ortaya çıkmaktadır. İşlemlerin karmaşıklığı ve belirsizliği, söz konusu işlemi gerçekleştirmek için uygulanması gereken sözleşmelerin bir fonksiyonudur (North, 1999: 47-48). Sözleşmelerin uygulanması ve piyasada güven ortamının tahsis edilmesi de hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı bağımsız ve etkin bir yargı sistemiyle mümkündür (Arslan, 2007: 80).

Hukukun üstünlüğü, kurumsal yapının kalitesinin önemli bir göstergesidir. Sonuçta mülkiyet hakları yasalarla korunur, güvenliğimiz yasalarla sağlanır, sözleşmelerin uygulanması yasal bir zorunluluktur. Hukukun üstünlüğü ilkesi, diğer kurumların işleyişi açısından son derece önemlidir. Hukukun üstünlüğü ilkesinin geçerli olmadığı yerlerde kâğıt üzerinde var olan yasalar, herkes için geçerli olmayacağından tam anlamıyla bir güvenlikten söz etmek zor olacaktır.

2.4. Kapitalizm, Emperyalizm ve Akılcılık Üzerine

Emperyalizm, ulusların birbirleriyle olan hâkimiyet ilişkisi olarak düşünülmektedir. Kimi iktisatçılara göre bu hâkimiyet ilişkisi yalnızca siyasidir ve iktisadi bir karşılığı yoktur. Kimine göre ise emperyalizmin ekonomik içeriği vardır fakat içeriği ne olursa olsun Marksist iktisatçılar, emperyalizmi salt bir sömürü düzeni olarak ele almış ve kesin bir tavırla bu yaklaşımları eleştirmişlerdir. Emperyalizmin olası farklı sonuçlarını görmezden gelmişlerdir (Freysinet, 1985: 228-229). Tarihte yayılcılık salt bir sömürü düzeni olarak kendini göstermemiştir. Acemoğlu vd. (2001)'e göre Avrupa kolonilerinin yayılcılığı iki şekilde görülmüştür. Bunlardan birincisi, kolonilerin yaşamak için elverişli olmayan bölgelerdeki kaynakları sömürerek kendi ülkelerini zenginleştirmeleri şeklinde ortaya çıkmıştır. İkincisi ise kolonilerin yaşamak için elverişli bölgelere yerleşerek Avrupa'nın mülkiyet hakları ve sınırlı devlet gibi kapitalist kurumlarını bu bölgelerde güçlendirmeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Bu koloniler, yerleşim için seçtikleri bölgelerde kayda değer bir direnişle karşılaşmamışlardır. Salgın hastalıkların olmadığı, feodalizmin zincirlerinin hissedilmediği bu bölgelerde insanların tek derdi mevcut kaynakların verimli kullanılması olmuştur. Bu bölgelerde kurulan uygarlıklar başından beri kapitalisttir. Sözü edilen bölgeler, günümüzün ABD, Kanada, Avustralya gibi gelişmiş ülkelerini kapsamaktadır (Baran, 1974: 285; Acemoğlu vd., 2001: 1370). Geri kalan bölgelerde ise gelenekçilik ile akılcılık arasında bir ikilem gözlemlenmektedir ve Avrupa'nın kurumsal yapısının bu bölgelerde güçlenmesi, geleneksel düşünce alışkanlıkları ve davranış kalıplarıyla olan savaşımı kazanmasıyla mümkün olacaktır. Kapitalist kurumların güçlenmesinin doğal bir sonucu, rekabetçi bir toplumsal yapının ortaya çıkmasıdır. Rekabet doğal olarak insanları akılcı düşünmeye ve rasyonel kararlar almaya zorlamıştır. Rasyonel bakış açısı, ekonomik ihtiyaçların baskısıyla ortaya çıkmış bir olgudur (Schumpeter, 2007: 162). Kapitalizm, toplumsal davranış kalıplarının akılcılık yönünde evrimleşmesine ortam hazırlamıştır. Clarence Ayres, toplumsal davranışı “*törenselleşmiş (ceremonial) davranış*” ve “*araçsal (instrumental) davranış*” olmak üzere ikiye ayırır. Törenselleşmiş davranışlardan kastı efsaneler, töreler, rastgele yapılan sosyal statü ayrımları ve geleneksel kurallardır. Araçsal davranış ise birikimli olarak ilerleyen ve gelişmeye yönelik her türlü yapma ve öğrenme davranışlarıdır. Toplumsal davranışın ikilemi törenselleşmiş ve araçsal davranış arasındadır (Rutherford, 1981: 658-660). Bu noktada Ayres, toplumu ileriye götüren davranış

biçiminin araçsal davranış olduğunu, törensel davranışların ilerlemenin önündeki engel olduğunu öne sürmüştür. Kapitalist kurumların bu noktadaki işlevi, törensel davranış biçimini ortadan kaldırıcı yönde etkide bulunmasıdır. Kapitalist uygarlık rasyonalisttir. Bu uygarlıkta kahramanlığa, mistik düşüncelere yer yoktur. Sanayi ve ticarete ilerlemek akılla mümkün olacaktır (Schumpeter, 2007: 169). Schumpeter'a göre sömürge düzeni, kapitalizmin bir sonucu değildir. Tersine kapitalist sistem akılcı düşünceyi egemen hale getirdikçe sömürü düzeninin de yıkılacağını söyler. Emperyalizm, kapitalist sistemin yapısal bir sonucu olmaktan öte akılcı olmayan bir siyasetin sonucudur (Freyssinet, 1985: 228; Erkök Yılmaz, 2016: 70).

Gerçekten de rekabetçi ekonomik yapının yaratacağı refah etkilerinin ortaya çıkması, toplumsal davranışın geleneksellikten akılcılığa doğru evrimi ile mümkün olacaktır. Törensel davranışın baskın olduğu toplumlarda faydasını düşünmek gibi insani bir eğilim içerisindeki bireylerin çıkarıcılık ve bencillikle suçlandığı, faydaları ile toplumdaki itibarları arasında tercih yapmak durumunda bırakıldıkları kolaylıkla gözlemlenebilir. Törensel davranışlar kendini ayrımcılık biçiminde de göstermektedir. Geçmişte kalmış, toplum refahına hiçbir katkısı olmayan kalıplara olan bağlılıklar, ilerlemenin önünde engel yaratmaktadır. Piyasa ekonomisinin bu noktadaki işlevi ise, toplumun dikkatini farklı bir yöne çekmesidir. Serbest piyasada iktisadi getiri, bireylerin diğer özelliklerinin geri planda kalmasını sağlamıştır. Friedman'ın örneğiyle bir ekmeğin satın alan birey, ekmeğin yapıldığı buğdayın üretiminde çalışanların zenci, Hristiyan veya Yahudi olduğuna dikkat etmemektedir. Böylece buğday üreticisinin tek derdi, çalışanlarından yüksek getiri elde etmek olacaktır (Friedman, 1988: 181). Rekabetçi bir sistemde kararlarını ekonomik getiriye göre değil geleneksel kalıplara göre alan birimler, bunun tersini yapanlara göre daha dezavantajlı konumda olacaklar ve piyasada tutunamayacaklarını anladıklarında davranış biçimlerini değiştirme yoluna gideceklerdir. Toplumsal davranışın törensellikten araçsallığa doğru evrimi, serbest piyasa yoluyla gerçekleşecektir.

Özetle serbest piyasa sisteminin egemen olduğu toplumlarda öncelik, iktisadi faydadır. Kapitalist sistemin insanların duygusal eğilimleri yerine zekice kullanan çıkarları koyması, insanların bu eğilimleri sonucu ortaya çıkan despotluğun önünde etkili bir engeldir. Kapitalizm öncesi toplumlarda, kapitalist erdemlerin yeterli ölçüde gelişmemesinin (veya kapitalist kurumların başarısız olmasının) yarattığı sorunların

çok sayıda örneğine rastlamak mümkündür (Sen, 1999: 263). Ayrıca, bu sistemin kurumlarının egemen olmadığı toplumlarda alınan kararların iktisadi karşılığı, söz konusu kurumların egemen olduğu toplumlara göre daha düşük seviyede kalacağından bu toplumlardaki geri kalmışlık sorunu büyük ölçüde devam edecektir.

2.5. Piyasa Ekonomisi ve Gelir Dağılımı

Sosyalist sistemin savunucularının kapitalizme yönelik önemli eleştirilerinden biri kapitalizmin gelir dağılımında adaletsizliğe çözüm getiremediği hatta bu adaletsizliği kapitalizmin kendisinin yarattığı şeklindedir. Neoklasik iktisatçılar, elde edilen gelirin adil bölüşümü için en uygun sistemin serbest piyasa sistemi olduğunu savunmuşlardır. Ancak gelişmiş kapitalist ülkelerde bile gelir dağılımı adaletsizliğinin önemli bir sorun olarak devam ettiği görülmektedir (Öztürk, 2010: 60). Bu ülkeler, yüksek üretim ve kişi başına gelir düzeyine ulaşılar da elde edilen gelirden yoksul sınıfın pay alamaması önemli bir kalkınma sorunudur.

Ekonomik özgürlüğün sağlanması, politikacıların ekonomideki etkinliğinin azaltılması yoluyla gelir dağılımını olumlu yönde etkileyebilecektir. Ekonomik özgürlük, politikacıların koruma altında tuttuğu çıkar grupları üzerindeki yasal duvarların kaldırılmasını sağlar. Böylece sermaye ve servet oluşumu için gerekli olan yasal mülkiyet haklarına erişimin önünü açmış olur (Carter, 2007: 165-166). Serbest piyasa sisteminin tam olarak işlediği ekonomilerde bireyler arasında fırsat eşitliğinin önü açılmış olacaktır.

Gelir dağılımının iyileşmesi ile yoksul kesimin milli gelirden daha yüksek pay alması, yoksulların eğitim ve sağlık olanaklarının iyileşmesi açısından önemlidir. Yoksul kesimin refahının artması, beşeri sermaye oluşumunun önünü açabilecektir. Böylelikle ekonomik büyümenin refah artırıcı etkisi gelir dağılımının adil olduğu ülkelerde daha yüksek boyutlarda ortaya çıkabilecektir.

2.6. İkinci Bölümün Değerlendirilmesi

Çalışmanın ikinci bölümünde kapitalist kurumların ve ekonomik özgürlüğün, iktisadi gelişme ve toplumsal refahı artırma yolları üzerinde durulmuştur. Bu noktada çıkarılan sonuçlar aşağıdaki gibidir;

1. Mülkiyet haklarının korunması, ekonomide kaynakların verimli alanlara yönelmesini sağlamanın yanında işlem maliyetlerini de azaltarak iktisadi gelişmenin önünü açmaktadır. Ayrıca yatırımcıların mülkiyetleri hakkında öngörü sahibi olmalarını sağladığından mülkiyet haklarının daha iyi korunduğu ülkeler yatırım yapma noktasında daha cazip görünmektedir.

2. Ekonomide devlet müdahalesinin sınırlı olması ekonomik hayatta politikacıların gücünü sınırlayacaktır. Böylelikle politikacıların siyasi çıkarlarının ülkenin ekonomik çıkarlarının önüne geçmesine engel olunacak ve kaynakların verimsiz alanlara tahsisi engellenebilecektir. Ekonomide devletin varlığı; piyasa ekonomisinin eksik yönlerini kapatmak, rekabeti sağlamak ve fırsat eşitliğinin önünü açmakla sınırlı olmalıdır.

3. Hukukun üstünlüğü ve sözleşmelerin hukuk çerçevesinde uygulanması, ekonomide belirsizliği azaltarak işlem maliyetlerini azaltıcı yönde etkide bulunabilecektir.

4. Kapitalist sistemin gelişmesi, rekabetçi bir toplumsal yapının oluşmasının önünü açacaktır. Kapitalist sistem, bireyleri akılcı kararlar almaya zorlayarak ilerlemenin önünde engel yaratan düşünce alışkanlıklarının terk edilmesinin önünü açabilecektir.

5. Ekonomik özgürlüğün doğal bir sonucu olan serbest dış ticaret, kaynakların karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan alanlara tahsis edilmesini sağlayacaktır. Bunun yanında ölçek ekonomilerine sahip öncü endüstrilerde korumacılığı savunan görüşler de mevcuttur. Ancak bu korumanın geçici bir koruma olması ve korunacak endüstrinin seçiminin iktisadi nedenlere dayanması önem arz etmektedir.

6. Ekonomik özgürlük, politikacıların oy kaygısıyla toplumun belirli bir kesimini koruma altına almasının önüne geçebilecektir. Böylelikle gelirin, toplumun belirli bir kesiminin elinde toplanması engellenecek ve daha adil bir gelir dağılımı sağlanacaktır. Gelir dağılımının iyileşmesi, yoksul kesimin refahını artıracaktır.

Bu sonuçlar çerçevesinde görüldüğü üzere kapitalist sistemde devletin ekonomik hayattan tamamen soyutlanması değil, bu müdahalenin rekabeti baltalamayacak şekilde gerçekleşmesi gerektiği savunulmaktadır.

2.7. Ampirik Literatür

Kapitalist kurumlar, ekonomik özgürlük ve kalkınma arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalara bakıldığında literatürde çoğunlukla gelir odaklı bir yaklaşım izlendiği görülmektedir. Ancak bu çalışmada kalkınma anlayışı, kişi başına milli gelir artışından daha geniş bir kavram olarak ele alındığından yalnızca milli gelir üzerine yapılan çalışmalara yer verilmemiştir.

Norton (1998), çalışmasında mülkiyet haklarının korunması ile kalkınma arasındaki ilişkiyi 1997 yılı için incelemiştir. Çalışmada farklı mülkiyet hakları endeksleri kullanmış ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporu' na göre yüksek, orta ve düşük insani gelişme düzeyindeki ülke gruplarında mülkiyet haklarının daha iyi korunmasının yoksulluğu azaltıcı etki yarattığı sonucuna varmıştır.

Grubel (1998), çalışmasında ekonomik özgürlük ile insani gelişme, yoksulluk, işsizlik, yaşam beklentisi ve yetişkin okuryazarlığı arasındaki ilişkiyi alt ve orta gelir gurubundaki 78 ülke için 1997 dönemi verileri ile test etmiştir. Yatay kesit analizi sonuçlarına göre ekonomik özgürlük düzeyindeki artış yoksulluk ve işsizliği azaltıcı yönde etki yaratırken yaşam beklentisi, insani gelişme düzeyi ve yetişkin okuryazarlığını artırıcı yönde etkide bulunmaktadır.

Norton (2003), çalışmasında ekonomik kurumlar ile insani gelişme ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi yatay kesit analizi ile incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre mülkiyet haklarının korunması, hükümetin kalitesi (burada yolsuzluk ve bürokratik etkinlik dikkate alınmıştır), hukukun üstünlüğü ve ekonomik özgürlük

insani gelişmeyi olumlu etkilerken yoksulluğu da azaltıcı etkide bulunmaktadır. Çalışmada farklı ülke gruplarında 1997, 1982, 1996 ve 2001 yıllarına ait veriler kullanılmıştır.

Akhter (2004), çalışmasında ekonomik özgürlük, yolsuzluk ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ekonomik özgürlük insani gelişmeyi olumlu yönde etkilerken yolsuzluk olumsuz yönde etkilemektedir. Çalışma 1988 yılı için 85 ülkeye ait yatay kesit verileri kullanılarak yapılmıştır.

Sabi (2007), çalışmasında küreselleşme ile insani gelişme, cinsiyet eşitsizliği ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi 2005 yılı verileri ile araştırmıştır. Çalışmada küreselleşme göstergesi olarak Heritage Vakfı ekonomik özgürlük endeksi kullanılmıştır. Ekonomik özgürlüğün insani gelişme üzerine etkisi 155 ülke için, cinsiyet eşitsizliği üzerine etkisi 130 ülke için ve gelir dağılımı üzerine etkisi 125 ülke için araştırılmış ve söz konusu ülkeler gelir gruplarına göre sınıflandırılmıştır. Cinsiyet eşitsizliği göstergesi olarak Gender Development Index (GDI), gelir dağılımı göstergesi olarak Gini endeksi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre tüm ülkeler ele alındığında ve yüksek gelirli ülkelerde ekonomik özgürlük düzeyi arttıkça insani gelişme düzeyi artmakta, gelir dağılımı iyileşmekte ve cinsiyet eşitsizliği azalmaktadır. Ancak orta ve düşük gelir gurubundaki ülkelerde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Sabi (2007)'e göre bu sonuç, ekonomik özgürlüğün gelişme üzerindeki etkilerinin ancak belirli bir gelir seviyesine ulaşıldıktan sonra ortaya çıktığını göstermektedir.

Ram (2014), çalışmasında ekonomik özgürlüğün insani gelişme üzerindeki etkilerini Fraser Enstitüsü ile Heritage Vakfı ekonomik özgürlük endeksleri ile araştırmış ve bu iki endeksten elde edilen sonuçları karşılaştırmıştır. Çalışmada 2012 yılında ekonomik özgürlük sıralamasında Heritage Vakfı endeksi ile Fraser Enstitüsü endeksi arasındaki farkın 20'den büyük olduğu ülkeler analize dâhil edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre her iki endekse göre ekonomik özgürlük insani gelişmeyi pozitif yönde etkilemektedir. Ancak Fraser Enstitüsü endeksinden elde edilen katsayılar Heritage Vakfı endeksine göre daha anlamlıdır.

Pehlivanoğlu ve Alabaş (2017) alışmalarında kurumların insani gelişme üzerindeki ilişkisini 1996-2014 dönemi yıllık verileri ile Türkiye için analiz etmiştir. Çalışmada kurumsal yapının göstergesi olarak siyasi istikrar, hukukun üstünlüğü ve hükümetin etkinliği göstergeleri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar bu üç değişkenin tamamının insani gelişme üzerinde pozitif etkisi olduğu yönündedir.

Güney (2017), çalışmasında ekonomik özgürlük ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi 1990-2014 dönemi verileri ile OECD ülkeleri için test etmiştir. Çalışmada ekonomik özgürlük göstergesi olarak Fraser Enstitüsü verileri kullanılmıştır ve ekonomik özgürlük endeksinin yanında bu endeksin alt bileşenlerinin insani gelişme üzerindeki etkileri ayrı ayrı incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ekonomik özgürlük, kamu kesimi büyüklüğündeki azalma, hukuk sisteminin etkinliği, güçlü paraya erişim ve ticaret özgürlüğü insani gelişmeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Naanwaab (2018), çalışmasında ekonomik özgürlük ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada Fraser Enstitüsü verileri kullanılmış ve gelişmekte olan 88 ülke analize dâhil edilmiştir. Çalışmada 1990, 1995, 2000 ve 2005 yılına ait veriler ile yatay kesit analizinin yanı sıra 2006-2008 dönemi için havuzlanmış yatay kesit analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ekonomik özgürlük insani gelişmeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Ampirik literatürü özetleyen tablo aşağdaki gibidir;

Tablo 5: Ampirik Literatür

Yazarlar	Dönem ve ülke sayısı	Analiz yöntemi	Bağımsız değişkenler	Bağımlı değişken	Sonuç
Grubel (1998)	1997 dönemi 78 ülke	Yatay kesit analizi	Ekonomik özgürlük	HDI, İşsizlik, yoksulluk, yaşam beklentisi, yetişkin okuryazarlığı	Pozitif
Norton (1998)	1997 dönemi tüm ülkeler	Yatay kesit analizi	Mülkiyet hakları	HDI	Pozitif
Norton (2003)	1997-1982-1996-2001 dönemleri	Yatay kesit analizi	Ekonomik özgürlük, hukukun üstünlüğü, hükümet kalitesi	HDI	Pozitif
Akhter (2004)	1988 dönemi 85 ülke	Yatay kesit analizi	Ekonomik özgürlük ve yolsuzluk	HDI	Ekonomik özgürlük: Pozitif yolsuzluk: negatif
Sabi (2007)	2005 dönemi 125, 130 ve 155 olmak üzere her değişken için verisine ulaşılabilen ülkeler	Yatay kesit analizi	Ekonomik özgürlük	HDI, Gini, GDI	HDI, GDI üzerinde pozitif, Gini üzerinde negatif
Ram (2014)	2012 dönemi farklı ülke grupları	Yatay kesit analizi	Ekonomik özgürlük	HDI	Pozitif
Pehlivanoglu ve Alabaş (2017)	1996-2014 dönemi, Türkiye	Zaman serisi analizi	Siyasi istikrar, hukukun üstünlüğü ve hükümetin etkinliği	HDI	Pozitif
Güney (2017)	1990-2014 dönemi OECD ülkeleri	Panel veri analizi	Ekonomik özgürlük	HDI	Pozitif

Konuyla ilgili daha önce yapılan ampirik çalışmalara baktığımızda kapitalist kurumların ve ekonomik özgürlüklerin genel olarak insani gelişmeyi pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Ancak literatürde kapitalist kurumların insani gelişme üzerine etkilerini araştıran çalışmaların sayısı kısıtlıdır. Bu kısıtlı çalışmaların büyük bir bölümü yatay kesit analizlerinden oluşmaktadır. Söz konusu çalışmaların yapıldığı dönemlerde mevcut veri setlerinin zaman serisi ve panel veri analizlerine uygun olmamasının buna neden olduğu düşünülmektedir. Kısıtlı sayıdaki panel veri analizlerinde de geleneksel yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın mevcut ampirik literatüre katkısı, yatay kesit bağımlılığı sorununu dikkate alan ikinci nesil yöntemlerin kullanılması olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİST KURUMLAR, EKONOMİK ÖZGÜRLÜK VE KALKINMA İLİŞKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde kapitalist kurumların ve ekonomik özgürlüklerin kalkınma üzerine etkileri panel veri analizi ile ampirik olarak araştırılacaktır. Literatürde daha önce bu alanda yapılan çalışmaların, çoğunlukla geleneksel yöntemler kullanılarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmada ise yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil yöntemler kullanılacaktır. Daha sonra ise panel veri analizinden elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılacaktır.

3.1. Yöntem ve Veri Seti

Panel veri analizi farklı zaman periyodlarında; hane halkları, ülkeler veya firmalar gibi yatay kesitlere ait verilerin havuzlanmış biçimiyle yapılan analizi ifade etmektedir (Baltagi, 2008: 1). Panel veri analizinin zaman serisi ve yatay kesit analizlerine kıyasla birçok avantajı bulunmaktadır. Hsiao (2014)'ya göre panel veri analizi araştırmacılara daha geniş veri setleriyle çalışma olanağı tanıdığından daha yüksek serbestlik derecesi sağlar ve açıklayıcı değişkenler arasındaki doğrusal bağıllığı azaltır. Böylece tahmin edilen parametrelerden daha doğru sonuçlar elde edilir ve ekonometrik analizin etkinliği artar. Yatay kesit analizinde mümkün olmayan dinamik analizler de panel veri kullanılarak yapılabilmektedir. Ayrıca herhangi bir kesitte meydana gelen değişimlerin diğer kesitlerle kıyaslanmasına imkân verdiği için tek başına zaman serisi analizinden daha doğru sonuçlar verebilmektedir.

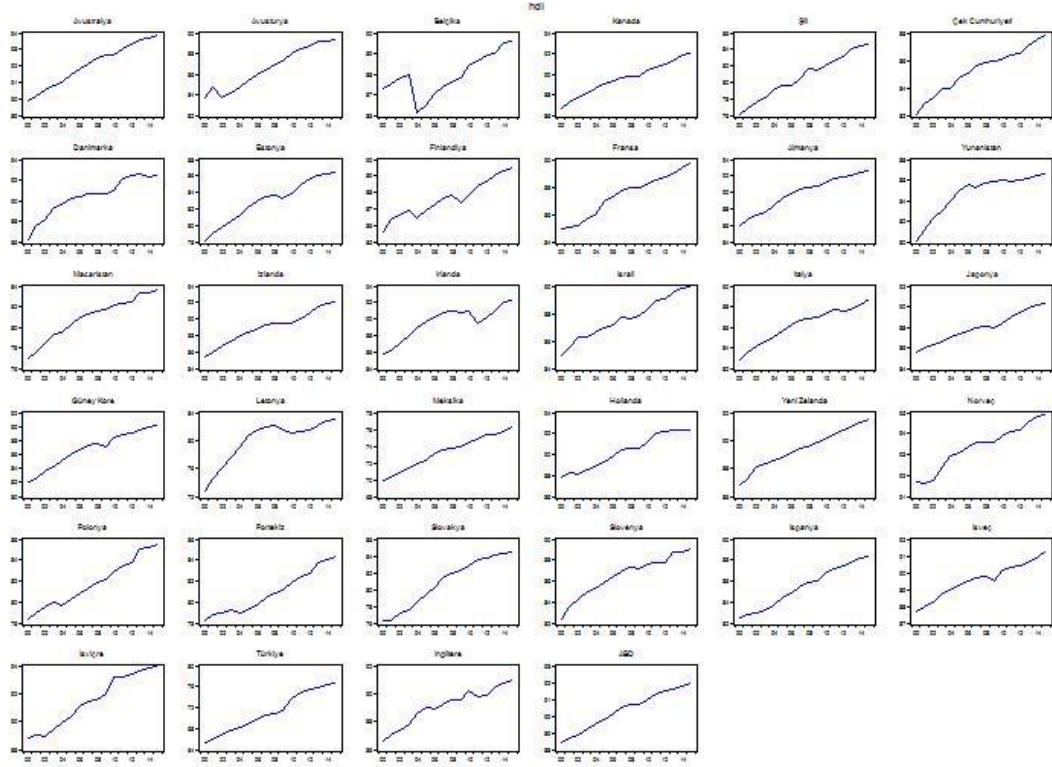
Çalışma OECD ülkelerine ait 2000-2015 yılları arası veriler kullanılarak gerçekleştirilmiş ve ilgili dönemde verisine ulaşılabilen Lüksemburg ve Litvanya dışındaki 34 OECD ülkesi analize dâhil edilmiştir. Çalışmada kalkınma göstergesi olarak İnsani Gelişme Endeksi kullanılacaktır. Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi 0-1 arası değer almaktadır ve 1'e yaklaştıkça daha yüksek insani gelişme düzeyini göstermektedir (Human Development Report, 2016). Söz konusu endeks, kalkınmanın milli gelir artışından daha geniş bir kavram olarak analize dâhil edilmesi noktasında önemli bir seçenek sunmaktadır. Ayrıca mevcut kalkınma endeksleri arasında zaman ve kesit boyutu en geniş endekslerden biridir ve

panel veri analizleri için uygun bir yapıya sahiptir. Çalışmada kapitalist kurumların göstergesi olarak mülkiyet haklarının korunması, ekonomide kamu kesimi büyüklüğü, sözleşmelerin uygulanması ve hukukun üstünlüğü dikkate alınmıştır (Pejovich, 1990). Mülkiyet haklarının korunması, ekonomide kamu kesimi büyüklüğü ve sözleşmelerin uygulanması göstergeleri Fraser Enstitüsü tarafından yayınlanan ekonomik özgürlük verilerinin alt bileşenlerinden alınmıştır (Gwartney vd., 1996). Hukukun üstünlüğünün göstergesi olarak da Uluslararası Ülke Riski Rehberi (International Country Risk Guide)'ne ait kanun ve düzen (Law and Order) endeksi kullanılmıştır. Bu endeks yargı sisteminin etkinliğini ve toplumun kanunlara riayet etme derecesini göstermektedir ve 0 ile 6 arasında değer almaktadır. Çalışmada hukukun üstünlüğü (HÜ), mülkiyet hakları (MH), sözleşmelerin uygulanması (SU) ve kamu kesimi büyüklüğü (GS) endekslerinin geometrik ortalaması alınarak özet bir kapitalizm endeksi (KE) oluşturulmuştur. Öncelikle söz konusu göstergeler 0 ile 100 arasında değer alacak şekilde dönüştürülmüş ve daha sonra aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir.

$$KE = \sqrt[4]{MH \times SU \times HÜ \times GS} \quad (1)$$

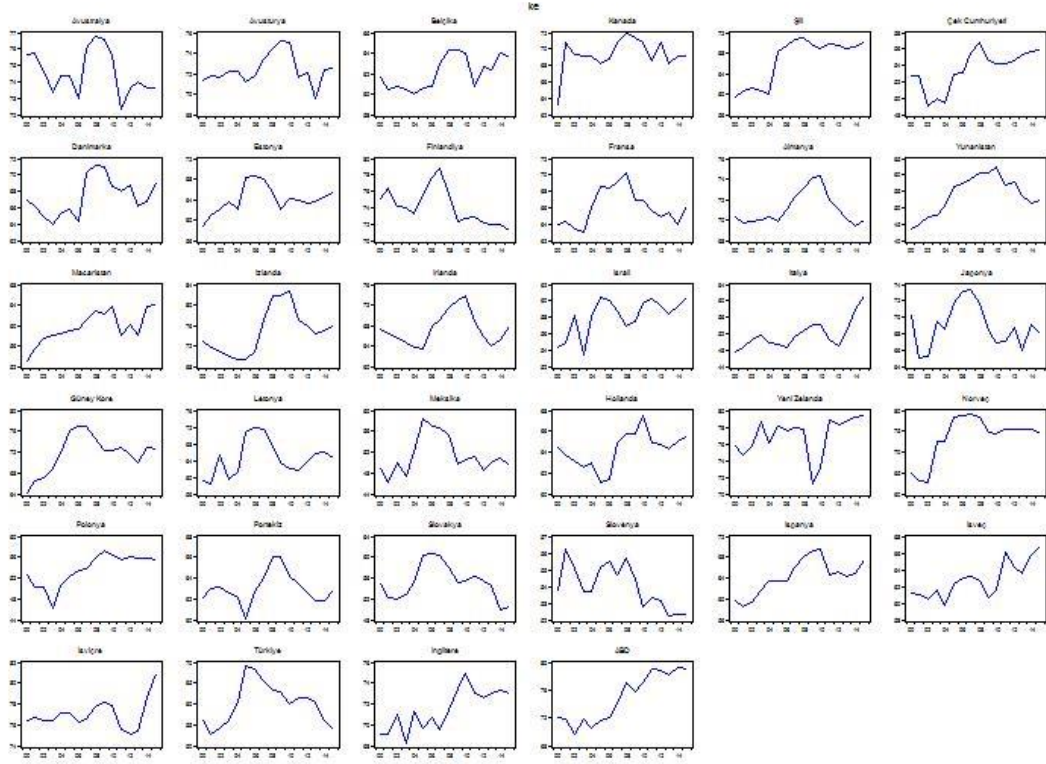
Endeks oluşturulurken geometrik ortalama kullanılmasının nedeni, tıpkı İnsani Gelişme Endeksi'nde olduğu gibi serilerdeki değerler normalleştirilirken ele alınan uç değerlerdeki değişimin ülkeler arasındaki sıralamayı etkilememesidir (Human Development Report, 2015: 8). Çalışmada ekonomik özgürlüğün bir göstergesi olarak ekonomik küreselleşme dikkate alınmıştır. Ekonomik küreselleşme Dreher (2006) tarafından geliştirilen ve İsviçre Ekonomi Enstitüsü tarafından yayınlanan küreselleşme endeksinin alt bileşenlerinden biridir. Bu endeks, dış ticareti kısıtlayan yasal düzenlemelerin yanında serbest dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin pratikteki etkilerini de görebilmek adına bu çalışmada kullanılmaktadır. Çalışmada kontrol değişkeni olarak Dünya Bankası tarafından yayınlanan Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators) arasında yer alan brüt sermaye oluşumunun milli gelir içerisindeki payı göstergesi kullanılmıştır. Sermaye oluşumu özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli büyüme dinamiklerinden biridir ve ekonomik büyüme kalkınmanın en önemli boyutlarından biridir. Brüt sermaye oluşumu, ekonomide mevcut sermaye stokunda gerçekleşen değişimi göstermektedir (WDI, 2015).

Şekil 4: OECD Ülkelerinde İnsani Gelişme

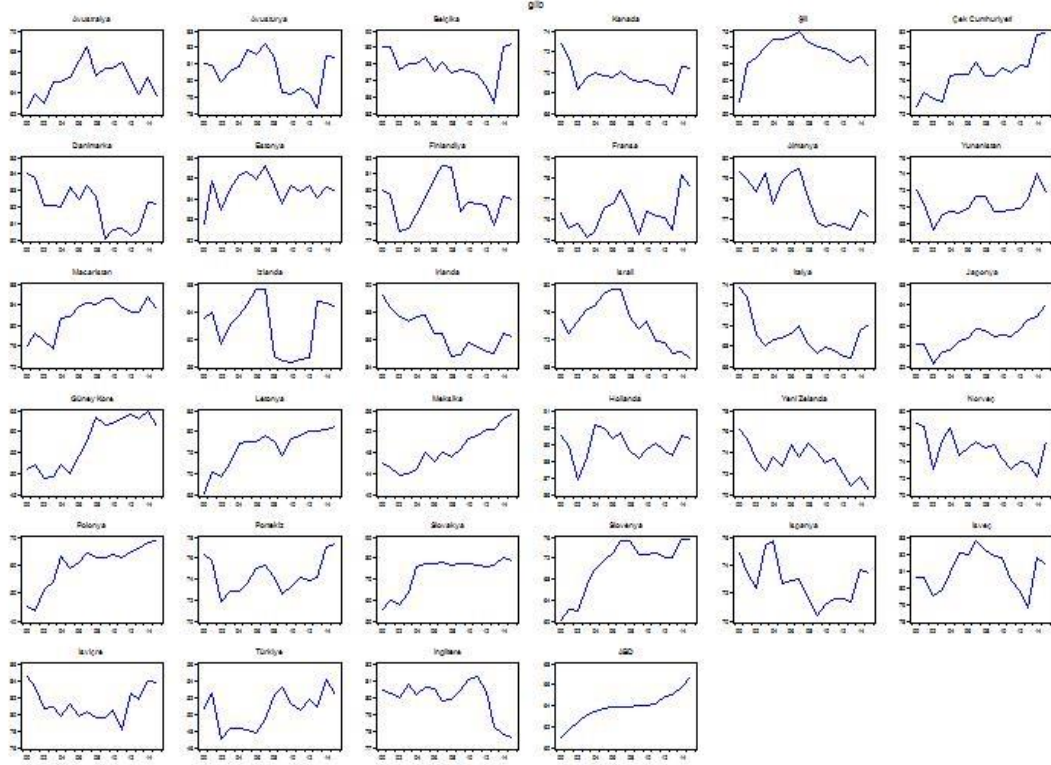
Şekil 4’te görüldüğü üzere OECD ülkelerinde insani gelişme, artış yönünde bir trend yakalamıştır. Ancak bu artışın neredeyse OECD ülkelerinin tamamında özellikle 2008 küresel kriz döneminde geçici bir yavaşlama eğilimine girdiği görülmektedir. Bu yavaşlamanın, küresel krizin yarattığı durgunluk ortamından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Şekil 5: OECD Ülkelerinde Kapitalist Kurumların Gelişimi

OECD ülkelerinde kapitalist kurumların gelişimine bakıldığında yine 2008 küresel krizinin etkileri açık bir şekilde görülmektedir. 2008 krizi sonrası uygulanan müdahaleci politikalar ve krizin Keynesyen bir anlayışla devlet müdahaleleri ile aşılmaya çalışılması, 2008 döneminde kapitalizm endeksindeki düşüşün temel nedeni olarak gösterilebilir. Ayrıca, 2008 öncesi dönemde kapitalist sisteme daha hızlı entegre olan ülkelerin, krizden sonra diğer ülkelere göre daha korumacı bir anlayış benimsediği söylenebilir.

Şekil 6: OECD Ülkelerinde Ekonomik Küreselleşme

OECD ülkelerinde ekonomik küreselleşmenin seyri şekil 6'da gösterilmiştir. Kapitalizm endeksine benzer şekilde küresel kriz dönemi öncesi OECD ülkelerinde genel olarak bir artış eğilimi görülmektedir. Ancak kriz sonrası dönemde krizin etkilerini azaltmak adına uygulanan korumacı ve müdahaleci politikaların etkisi ile küreselleşme endeksinde düşüşler gözlenmektedir.

Şekil 4, 5 ve 6'da görüldüğü üzere 2008 küresel kriz dönemine kadar OECD ülkelerinin kapitalist sisteme entegrasyon derecesinde ve insani gelişme düzeyinde genel olarak bir artış eğilimi görülmektedir. Ancak kriz sonrası dönemde, ekonomide devlet müdahalelerinin artması ile beraber insani gelişme düzeyindeki artışın yavaşlama eğilimine girdiği gözlenmektedir. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere kurulan model aşağıdaki gibidir;

$$HDI_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 KE_{it} + \beta_3 GLB_{it} + \beta_4 INV_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Modelde HDI, İnsani Gelişme Endeksi'ni göstermektedir. KE, kapitalizm endeksini; GLB, ekonomik küreselleşmeyi, INV sermaye oluşumunu ve ε hata

terimini ifade etmektedir. HDI, KE ve GLB değişkenleri 0-100 arasında değer alacak şekilde dönüştürüldükten sonra değişkenlerin tamamının doğal logaritması alınmıştır. Böylelikle model “sabit esneklik modeli” haline getirilmiştir ve bu modelde tahmin edilecek parametreler, esneklik katsayılarını gösterecektir (Gujarati ve Porter, 2012: 159). Çalışmada ilk olarak modelde ve modelde kullanılan değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının varlığı araştırılacaktır. Yatay kesit bağımlılığının değişken bazında araştırılması, kullanılacak birim kök testinin seçiminde önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmada modele ilişkin yatay kesit bağımlılığının varlığı da araştırılacaktır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin belirlenmesinde kullanılacak modelin seçimi, yatay kesit bağımlılığının varlığına göre değişkenlik gösterecektir.

3.1.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Panel veri analiz yöntemleri çoğunlukla yatay kesitler arasında bağımlılık olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Bu durum büyük kesit boyutuna sahip panellerde geçerli olabilmektedir fakat kesit boyutu küçüldükçe ve zaman boyutu genişledikçe yatay kesit bağımlılık sorunu ortaya çıkabilmektedir (Pesaran, 2004: 1). Yatay kesit bağımlılığı mekânsal etkiler, ortak etkiler veya sosyoekonomik etkileşimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir (Chudik ve Pesaran, 2013: 2).

Literatürde yatay kesit bağımlılığının varlığı araştırılırken çoğunlukla Breuch ve Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) yatay kesit bağımlılık testleri kullanılmaktadır. Breuch ve Pagan (1980) yatay kesit bağımlılık testi, panelin kesit boyutu zaman boyutundan büyük olduğu durumda ($N > T$) kullanılamamaktadır. Buna karşılık Pesaran (2004) ve Pesaran vd. (2008) yatay kesit bağımlılık testleri zaman boyutu kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$) veya kesit boyutu zaman boyutundan büyük olduğunda ($N > T$) kullanılabilir. Bu çalışmada kesit boyutu zaman boyutundan yüksek ($N > T$) olduğundan yatay kesit bağımlılığının varlığı, Pesaran (2004) CD_{LM} ve Pesaran vd. (2008) LM_{adj} testleri ile araştırılacaktır.

Pesaran (2004) CD_{LM} test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

$$CD_{LM} = \left(\frac{1}{N(N-1)}\right)^{\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (3)$$

Modelde $\hat{\rho}_{ij}$ kesitlerin hata terimleri arasındaki korelasyonu göstermektedir. Pesaran vd. (2008) LM_{adj} testi ise kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olması durumunda ortaya çıkabilecek sapmaları düzeltmektedir. Söz konusu test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{V_{Tij}} \quad (4)$$

Modelde μ_{Tij} ortalamayı, V_{Tij} ise varyansı göstermektedir. Her iki test için sıfır hipotezi “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindedir. Test sonuçları aşağıda verilmiştir;

Tablo 6: Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Test	HDI	KE	GLB	INV	Model
CD_{LM} (Pesaran 2004)	201,258 (0,000)	41,132 (0,000)	40,601 (0,000)	56,585 (0,000)	22,86 (0,000)
LM_{adj} (Pesaran vd. 2008)	200,223 (0,000)	39,999 (0,000)	39,468 (0,000)	55,451 (0,000)	30,47 (0,000)

Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı hem değişken bazında hem de model bazında test edilmiş ve sonuçlar tablo 6’da verilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi, hem CD_{LM} testine göre hem de LM_{adj} testine göre güçlü bir şekilde reddedilmektedir. Ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığına neden olan temel nedenlerden biri, ekonomik özgürlüğün kendisidir. Serbest dış ticaret, faktör hareketliliğinin serbestleşmesi ve ekonomik entegrasyonlar gibi etkenler, bir ülkede meydana gelen ekonomik ve kurumsal değişmelerin başka ülkeleri de etkilemesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda kapitalist kurumlar ve ekonomik özgürlükler değişkenlerinde ve bu değişkenlerin yer aldığı modelde yatay kesit bağımlılığının var olmasında teorik açıdan bir sorun görülmemektedir. Bu sonuç, değişkenlerin durağanlığının analiz edilmesinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinin uygulanmasını gerektirmektedir. Öte yandan modelde her iki test

sonucuna göre yatay kesit bağımlılığının varlığı gözlenmektedir. Sonuç olarak çalışmada modele ilişkin eş bütünleşme analizi ve uzun dönem katsayı tahminleri yapılırken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil yöntemler kullanılacaktır.

3.1.2. Birim Kök Testi

Modele dâhil edilen değişkenlerin her biri için yapılan yatay kesit bağımlılık testleri sonucunda değişkenlerin tamamında yatay kesit bağımlılığının varlığı saptanmıştır. Bu nedenle panelin durağanlık analizi yapılırken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2007) CADF (Cross-sectionally Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi kullanılmıştır. Pesaran (2007) CADF birim kök testi, yatay kesit bağımlılığını dikkate almanın yanı sıra panelin kesit boyutu zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda kullanılabilir. CADF birim kök testi aşağıdaki regresyon modeline dayanmaktadır;

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \rho_i Y_{i,t-1} + d_0 \bar{Y}_{t-1} + d_1 \Delta \bar{Y}_t + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Modelde $\bar{Y}_t$ t dönemindeki gözlemlerin ortalamasını ifade etmektedir. Panelin geneli için hesaplanan CIPS istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (6)$$

CIPS istatistiği her bir yatay kesit için hesaplanan t istatistiklerinin ortalamasını ifade etmektedir. CADF birim kök testinin sıfır hipotezi birim kökün varlığını göstermektedir. Birim kök testine ait sonuçlar tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 7: CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Model	HDI	KE	GLB	INV	%5 kritik değer
C+T Düzey	-2,48	-2,21	-1,82	-2,11	-2,71
C 1. fark	-3,38*	-3,69*	-4,04*	-3,13*	-2,25

* %5 düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 6' da CADF birim kök testi sonucunda elde edilen CIPS istatistikleri gösterilmektedir. Modelde sabit ve trend (C+T) dikkate alınmıştır. Maksimum gecikme 3 olarak belirlenmiş ve gecikme seviyesi Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. CADF birim kök testi sonuçlarına göre analize konu olan bütün

değişkenler birim kök içermektedir ve birinci farkları alındığında değişkenlerin tamamı durağanlaşmaktadır (I_1). Değişkenlerin tamamının birinci dereceden durağan olması, uzun dönemli ilişkilerin varlığının eş bütünleşme analizi ile araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

3.1.3. Homojenite Testi

Panel veri analizlerinde karşılaşılabilecek bir başka sorun, eğim katsayılarının heterojen olmasıdır. Eğim katsayılarının heterojenliği, panelin geneli için hesaplanan katsayıların analize dâhil edilen her ülke için geçerli olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, kullanılacak yöntemin seçiminden önce katsayı homojenliği testi uygulanmalıdır.

Çalışmada eğim parametrelerinin homojenliği, Pesaran ve Yamagata (2008) homojenite testi ise araştırılmıştır. Bu yöntem Swamy (1970) *random coefficient* yöntemi geliştirilerek elde edilmiştir.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Homojenite testi yukarıdaki gibi bir denklemde katsayıların (β_i) yatay kesitler arasında farklılık gösterip göstermediğini test etmektedir. Swamy (1970) tarafından hesaplanan test istatistiği aşağıdaki gibidir;

$$\hat{S} = \sum_{i=1}^N \left(\tilde{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE} \right) \frac{x_i' M_T x_i}{\hat{\sigma}_i^2} \left(\tilde{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE} \right) \quad (8)$$

Yukarıdaki modelde $\tilde{\beta}_i$ havuzlanmış en küçük kareler tahmininden, $\tilde{\beta}_{WFE}$ havuzlanmış ağırlıklı sabit etkiler tahmininden elde edilen parametreleri, M_T ise tanımlayıcı matrisi göstermektedir (Chang vd., 2015: 1408). Söz konusu istatistiğin Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilmiş hali aşağıdaki gibidir;

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (9)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - E(\tilde{Z}_{it})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{it})}} \right) \quad (10)$$

Yukarıdaki denklemde $\tilde{S}$ Swamy istatistiğini, k bağımsız değişken sayısını göstermektedir. Pesaran ve Yamagata (2008)'e göre $\tilde{\Delta}$ istatistiği büyük örneklem için doğru sonuç verirken $\tilde{\Delta}_{adj}$ daha küçük örneklemde daha doğru sonuç vermektedir. Her iki testin sıfır hipotezi, eğim katsayılarının homojen olduğunu varsaymaktadır;

$$H_0: \beta_i = \beta$$

$$H_1: \beta_i \neq \beta$$

Her iki model için söz konusu testlerden elde edilen sonuçlar tablo 8' de verilmiştir;

Tablo 8: Homojenite Testi Sonuçları

Test	İstatistik	Olasılık
$\tilde{\Delta}$	0,614	0,270
$\tilde{\Delta}_{adj}$	0,731	0,232

Tablo 8'e göre model için eğim katsayılarının homojen olduğu hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir. Bu sonuca göre eğim katsayıları homojendir ve panelin geneli için hesaplanan katsayılar geçerlidir.

Bu çalışmada mevcut veri setinin heterojen analizlere uygun olmadığı düşünülmektedir. Kurumsal yapıdaki değişimin ekonomik boyutlarının ortaya çıkmasının uzun bir zaman periyodu gerektirmektedir. Söz konusu kalkınma olduğunda ise bu etkinin daha yüksek bir zaman periyodunda ortaya çıkması beklenmektedir. Heterojen panel veri analiz yöntemleri, yatay kesit bazında yapılan tahminlere dayanmaktadır. Bunun anlamı her ülke için ayrı ayrı zaman serisi analizi yapılarak elde edilen sonuçların ortalamasının alınmasıdır. Bu çalışmada veri setinin zaman boyutu 16 yıl ile sınırlıdır. Bu yüzden havuzlanmış tahmincilerin kullanılmasının daha uygun olduğu düşünülmektedir. Baltagi ve Griffin (1997)'e göre düşük zaman boyutlarında havuzlanmış tahminciler, heterojen muadillerine göre daha akla yatkın sonuçlar vermektedir. Ancak havuzlanmış tahminciler, uzun dönem katsayıların homojen olduğu yani yatay kesitler arasında farklılık göstermediği varsayımına dayanmaktadır. OECD ülkeleri, çoğunlukla benzer ekonomik yapılarıdaki ülkeleri kapsamaktadır. Homojenite testinden elde edilen sonuçlar, bu düşüncüyü

destekler niteliktedir. Çalışmanın devamında heterojen tahminciler değil panelin zaman ve kesit boyutunu birlikte dikkate alan havuzlanmış tahminciler kullanılacaktır.

3.1.4. Eş Bütünleşme Testi

Çalışmada eş bütünleşme ilişkisi Westerlund ve Edgerton (2007) LM bootstrap testi ile araştırılmıştır. Söz konusu yöntem yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır ve düşük gözlem sayısında daha güvenilir sonuç vermektedir (Westerlund ve Edgerton, 2007). Bu çalışmada, panelin zaman boyutu düşük olduğundan ve yatay kesit bağımlılığının varlığından dolayı bu yöntem tercih edilmiştir.

$$y_{it} = \alpha_i + x'_{it}\beta_i + z_{it} \quad (11)$$

$$z_{it} = u_{it} + v_{it}, \quad v_{it} = \sum_{j=1}^t n_{ij} \quad (12)$$

Modelde n_{ij} hata terimini ifade etmektedir. Ortalaması sıfır ve varyansı σ^2 dir.

$H_0: \sigma^2=0$ şeklindeki sıfır hipotezi eş bütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmaktadır,

$H_1: \sigma^2>0$ alternatif hipotezi 'eş bütünleşme yoktur' şeklindedir.

Westerlund ve Edgerton (2007), yukarıdaki hipotezlerin testinde aşağıdaki LM istatistiğini önermiştir;

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{w}_i^{-2} S_{it}^2 \quad (13)$$

Yukarıdaki denklemde w_i , u_{it} nin $\Delta x'_{it}$ koşullu varyansdır. S_{it} ise FMOLS tahmininden elde edilen hata terimlerinin (z_{it}) toplamını ifade etmektedir. Modelde kritik değerler bootstrap yöntemiyle elde edilmektedir. Eş bütünleşme testi sonucu aşağıdaki gibidir;

Tablo 9: Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

LM istatistiği	Olasılık değeri
14,480	0,602

Modelde sabit ve trend dikkate alınmıştır. Olasılık değeri, 10.000 bootstrap tekrarı sonucunda elde edilen kritik değerlere göre hesaplanmıştır. Eş bütünleşme testi sonucuna göre “eş bütünleşme vardır” hipotezi kabul edilmektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi mevcut görünmektedir.

3.1.5. CCE Katsayı Tahmini

Çalışmada uygulanacak modelin doğru seçimi için buraya kadar yapılan testlerden elde edilen sonuçlara bakıldığında modelin yatay kesit bağımlılığı içerdiği ve katsayıların homojen olduğu görülmektedir. Ayrıca yapılan birim kök testi sonuçlarına göre değişkenler birinci farkları alındığında durağanlaşmaktadır (I_1). Ayrıca değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi mevcuttur. Bu durumda kullanılacak tahminci; yatay kesit bağımlılığını dikkate almalı ve değişkenlerde birim kökün varlığında doğru sonuç vermelidir. Bu amaçla çalışmada katsayı tahmini yapılırken Pesaran (2006) CCE (Common Correlated Effects) tahmincisi kullanılmıştır. Pesaran (2006) katsayıların heterojen olduğu durumda CCEMG (Mean Group), homojen olduğu durumda ise CCEP (Pooled) tahmincilerini önermektedir. Bu çalışmada yapılan homojenite testi sonucunda uzun dönem katsayıların homojen olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle havuzlanmış CCE (CCEP) tahmincisi kullanılacaktır. Söz konusu yöntem aşağıdaki gibidir;

$$\hat{\beta}_P = (\sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w X_i)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w Y_i \quad (14)$$

Yukarıdaki denklemde, katsayıların homojen olduğu varsayımında θ_i her N için aynıdır;

$$\theta_i = \sigma_i^{-2} / \sum_{i=1}^N \sigma_i^{-2} \quad (15)$$

Uygulamada ortak faktörlerin (σ_i^2) bilinmemesi, özellikle panelin zaman boyutu (T) küçük olduğunda ilgili tahmincinin sapmalı sonuç vermesine neden olabilmektedir (Pesaran, 2006: 986). Panelin zaman boyutu küçük olduğunda kullanılacak çeşitli sapma düzeltme yöntemleri mevcuttur. Chudik ve Pesaran (2015), zaman boyutunun kısa olduğu durumda Dhaene ve Jockmans (2012) tarafından geliştirilen ‘yarı-panel

Jackknife' yöntemini önermişlerdir (De Vos ve Evaraert, 2016: 19). Bu yöntemle CCE tahmincisinin sapması aşağıdaki gibi düzeltilmektedir;

$$\tilde{\pi} = 2\pi - \frac{1}{2}(\tilde{\pi}^a + \tilde{\pi}^b) \quad (16)$$

Yukarıdaki denklemde $\tilde{\pi}^a$, panelin zaman boyutunun birinci yarısı kullanılarak elde edilen parametreyi göstermektedir ($T=1,2,\dots,T/2$). $\tilde{\pi}^b$ ise zaman boyutunun ikinci yarısı kullanılarak elde edilen parametreyi göstermektedir ($T=(T/2)+1,(T/2)+\dots,T$). Chudik ve Pesaran (2015)'e göre Jackknife yöntemi, basitliği ve uygulama alanının genişliği nedeniyle tercih edilmektedir. CCEP ve sapması düzeltilmiş CCEP ($CCEP_{jk}$) tahmin sonuçları Tablo 10 ve 11' de verilmiştir;

Tablo 10: CCEP Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t istatistik değeri	Olasılık değeri
KE	0,034477	2,09	0,037
GLB	0,054284	3,12	0,002
INV	0,025658	1,81	0,070

Tablo 11: CCEP_{jk} Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t istatistik değeri	Olasılık değeri
KE	0,038844	2,03	0,042
GLB	0,048458	2,47	0,014
INV	0,025489	1,81	0,071

Panelin geneli için yapılan katsayı tahmin sonuçları tablo 10 ve 11'de verilmiştir. Modelde havuzlanmış sabit dikkate alınmıştır.³ Buna göre mülkiyet haklarının korunması, hukukun üstünlüğü, sözleşmelerin hukuk çerçevesinde uygulanması ve ekonomide kamu kesimi büyüklüğünü içeren kapitalizm endeksi, her iki modelde de panelin genelinde insani gelişme üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Bu etki %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Her iki analiz sonucuna göre kapitalist kurumlarda meydana gelen %1 düzeyindeki iyileşme, insani gelişme üzerinde %0,03 kadar iyileşme yaratmaktadır. Ekonomik küreselleşmenin insani gelişme üzerindeki etkisi CCEP tahmincisine göre pozitif ve %1 düzeyinde anlamlı

³ Havuzlanmış sabit değeri, kullanılan Stata kodundan kaynaklı olarak analiz çıktısında görülmemektedir. Ditzgen (2016) çalışmasında yayınladığı "xtcce2" stata kodundan yararlanılmıştır.

iken $CCEP_{jk}$ tahminine göre pozitif ve %5 düzeyinde anlamlıdır. CCEP tahmincisine göre küreselleşme düzeyindeki %1'lik artış kalkınmayı %0,054 kadar artırmaktadır. $CCEP_{jk}$ tahminine göre ise bu etki %0,048 düzeyindedir. Modele kontrol değişken olarak dâhil edilen sermaye oluşumu değişkeni de her iki modelde insani gelişme üzerinde pozitif etkiye sahiptir ve bu etki de %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Yatırımların milli gelir içerisindeki payının %1 artması insani gelişme düzeyini %0,025 artırmaktadır. CCEP ve $CCEP_{jk}$ tahminlerinden yakın sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçların mevcut literatüre paralel olduğu gözlenmektedir. Norton (1998, 2003) çalışmalarında mülkiyet haklarının korunması, ekonomik özgürlük ve hukukun üstünlüğünün insani gelişmeyi pozitif etkilediği sonucuna varmıştır. Benzer biçimde Akhter (2004)'in çalışmasında ekonomik özgürlüğün insani gelişmeyi pozitif etkilediği sonucuna rastlanmaktadır. Bu bağlamda güçlü kurumsal yapıya sahip ve kapitalist sisteme uyum sağlayabilen ülkelerin daha yüksek insani gelişme düzeylerine ulaştıkları söylenebilir. Kapitalist sistemde başarılı olmanın yolu kapitalist kurumların güçlendirilmesidir. Ekonomik özgürlüğün sağlandığı, devletin ekonomiye müdahalesinin minimum düzeyde olduğu ekonomilerde var olan rekabetçi yapı, toplumsal ilerleme ve refah artışı için gerekli motivasyonu sağlayacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde dünya ekonomisine hâkim olan sistem kapitalist sistemdir. Ancak bu sistemde her ülkenin kalkınma bağlamında aynı başarıyı yakalayamadığı görülmektedir. Bazı ülkelerde toplumsal refah üst düzeyde görülürken bazılarında toplumun düşük gelir, düşük eğitim düzeyi ve yetersiz sağlık olanaklarıyla başa çıkmaya çalıştığı gözlenmektedir. Literatürde gelişme başarısızlıklarının nedenleri uzun yıllar tartışılmıştır. Bu tartışmalarda geline son noktada gelişme başarısızlığının temel nedenlerinden biri olarak az gelişmiş ülkelerdeki kurumsal yapının zayıflığı gösterilmektedir. North (2002)'a göre kurumlar, uzun dönemde ekonomik performansın en önemli belirleyicisidir ve bir değişim kuramı oluşturulacaksa bu kuram, kurumsal değişim üzerine kurulmalıdır. Kapitalist sisteme adapte olmak ve bu sistemde gelişme gösterebilmek de kapitalist kurumların başarısına bağlanmaktadır. Literatürde kapitalist kurumlar; mülkiyet haklarının korunması, sözleşmelerin uygulanması, hukukun üstünlüğü ve ekonomiye devlet müdahalesinin minimum düzeyde olmasıdır. Kapitalist bir ekonomi, ekonomik özgürlüğü de beraberinde getirmektedir. Literatürde özgür bir ekonomi, piyasa ekonomisi olma derecesi yüksek ekonomi olarak tanımlanmıştır. Böyle bir ekonomi; bireylerin yasal yollarla elde ettikleri mülkiyetin korunduğu, insanların gönüllü sözleşme yapabildiği ve devlet müdahalesinin minimum olduğu ekonomiyi tanımlamaktadır. Bu çalışmada, kapitalist sistemde gelişme noktasında başarı yakalamamanın kapitalist kurumların başarısına ve ekonomik özgürlüğün sağlanmasına bağlı olduğu düşüncesi teorik ve ampirik açıdan ele alınmıştır.

Literatürde birçok farklı kalkınma yaklaşımı bulunmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar kalkınmayı yalnızca milli gelir artışı olarak ele alırken günümüzde kalkınmanın milli gelir artışından daha geniş bir kavram olduğu artık tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Bu yeni yaklaşımlar kalkınmayı milli gelir artışının yanında eğitim, sağlık, siyasi haklar, sivil özgürlükler ve çevresel koşulların iyileşmesi gibi daha geniş bir açıdan ele almaktadır. Kalkınma iktisadına ilişkin farklı yaklaşımların doğal bir sonucu, kalkınma analizlerinde farklı göstergelerin kullanılmasıdır. Çalışmada bu göstergeler tanıtılmış ve bunların arasında kalkınmayı milli gelir artışından daha geniş ele almasının yanında zaman serisi ve panel veri analizlerine uygun veri setine ulaşılabilmesi nedeniyle İnsani Gelişim Endeksi çalışmanın

analizinde kullanılmıştır. Böylece bu çalışmada gelişme kavramı; daha yüksek milli gelir, daha iyi bir eğitim ve sağlık düzeyini ifade etmektedir.

Çalışmada kapitalist kurumların ve ekonomik özgürlüklerin kalkınma üzerindeki etkileri teorik ve ampirik olarak araştırılmıştır. Ampirik çalışmadan elde edilen sonuçlar teorik olarak savunulan görüşü destekler niteliktedir. Çalışmada panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu analiz 2000-2015 dönemi yıllık verileri ile 34 OECD ülkesini kapsamaktadır. Çalışmada mülkiyet haklarının korunması, sözleşmelerin uygulanması, hukukun üstünlüğü ve ekonomide kamu kesimi büyüklüğünü içeren özet bir kapitalizm endeksi oluşturulmuştur. Bunun yanında ekonomik özgürlük göstergesi olarak ekonomik küreselleşme kullanılmıştır. Ekonomik özgürlüğün yasal boyutları, sözü edilen kapitalizm endeksinde ele alınmıştır. Ekonomik küreselleşme endeksi, ekonomik özgürlüğün dış ticaret ve sermaye hareketleri serbestliğine ilişkin boyutlarını ele aldığından dolayı tercih edilmiştir. Çalışmada kontrol değişkeni olarak sermaye oluşumu göstergesi kullanılmıştır. Söz konusu değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi LM bootstrap yöntemi ile araştırılmıştır. LM bootstrap testi sonucuna göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Uzun dönem katsayı tahminleri CCEP (havuzlanmış CCE) tahmincisi ile araştırılmıştır. Panelin zaman boyutunun kısa olmasının yaratacağı sapmalar Jackknife yöntemi ile düzeltilmiştir. CCEP ve $CCEP_{jk}$ tahmin sonuçlarına göre kapitalizm endeksinin kalkınma üzerindeki etkisi pozitif ve %5 düzeyinde anlamlıdır. Ekonomik küreselleşme endeksi ise CCEP tahmincisine göre pozitif ve %5 düzeyinde anlamlı iken $CCEP_{jk}$ tahmincisine göre pozitif ve %10 düzeyinde anlamlıdır. Sermaye oluşumu ile insani gelişme arasındaki ilişki ise her iki analiz yöntemine göre %1 düzeyinde pozitif ve anlamlıdır. Analizden elde edilen sonuçlar genel olarak literatüre paraleldir. Literatürde kurumsal yapı ve ekonomik özgürlüklerin gelişme üzerine etkilerini araştıran çalışmalar çoğunlukla kalkınma kavramını ekonomik büyüme ile sınırlandırmışlardır. Literatürde kurumsal yapı ve insani gelişme ilişkisini araştıran çalışmaların kısıtlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu noktada Norton (1998, 2003) ve Akhter (2004) tarafından yapılan çalışmalar göze çarpmaktadır. Bu çalışmalarda mülkiyet haklarının korunması, hukukun üstünlüğü ve ekonomik özgürlüklerin insani gelişmeyi pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır. Akhter (2004)' e göre uluslararası firmalar faaliyet alanlarını genişletirken hedeflerine ulaşabilecekleri ülke pazarlarına girmek ve yatırımlarının getirisini artırmak isterler.

Yasal mülkiyetin korunduğu ve daha yüksek ekonomik özgürlük düzeyine sahip ülkeler, firmalar için daha büyük fırsatların önünü açmaktadır. Ayrıca ekonomik küreselleşme, yolsuzluğu azaltıcı etkide bulunarak insani gelişmeyi pozitif yönde etkileyebilmektedir (Akhter, 2004: 291). Daha yüksek küreselleşme düzeyi, kamu politikalarının daha şeffaf biçimde uygulanmasının önünü açmaktadır. Çalışmada kapitalist sistemin derecesini gösteren bir değişken de sözleşmelerin hukuk çerçevesinde uygulanmasıdır. Piyasada yapılan her işlem özünde bir sözleşmedir. Sözleşmelerin güven içinde uygulandığı ekonomilerde işlem maliyetleri ve kaynak israfı daha düşük olacaktır. Çalışmada kontrol değişkeni olarak kullanılan sermaye oluşumu göstergesinin de insani gelişmeyi pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Kişi başına milli gelirdeki artış, tek başına bir kalkınma göstergesi olmasa da insani gelişmenin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Fiziki sermaye oluşumu ekonomik büyümenin en önemli dinamiklerinden biridir.

Analiz sonuçlarına bakıldığında ülkelerin kapitalist sisteme uyum sağlama derecesinin artmasının ve ekonomik özgürlüğün sağlanmasının daha yüksek bir insani gelişme düzeyine ulaşmada önemli bir araç olduğu görülmektedir. Kapitalist kurumların iyileştirilmesi ve rekabetçi yapının korunması, yeniliklerin sürekliliği noktasında özendirici etkiler yaratabilmektedir. Rekabet, toplumsal ilerleme adına önemli bir motivasyon kaynağıdır. Ancak ekonomide devlet müdahalesinin yoğunluğu ve niteliğine bağlı olarak rekabetçi yapı bozulabilmektedir. Bu noktada önerilen, devletin ekonomik hayata müdahalesinin rekabeti ve ekonomik özgürlüğü koruyacak şekilde minimum düzeyde kalmasıdır. Böylelikle ekonomik yapı, siyasi çıkarlardan uzak tutularak kaynakların verimsiz alanlara tahsisinin önüne geçilebilir. Ayrıca rekabetçi yapının korunması, toplumsal davranış kalıplarının geleneksellikten akılcılığa doğru evrilmesini sağlayarak ilerlemenin önünü açabilecektir. Özetle piyasa ekonomisinin güçlenmesi ve ekonomik özgürlüğün sağlanması; daha rasyonel bir toplum yapısının oluşması ile beraber siyasi çıkarlara hizmet etmeyen bir iktisadi yapının ortaya çıkmasında etkili olacaktır. Ekonomik alanda atılacak adımlar, siyasi kaygılardan uzak olmalı ve alınacak kararlar ekonomik nedenlere dayanmalıdır.

Kapitalist kurumların iktisadi gelişme üzerine etkilerini ampirik olarak araştırmaya yönelik yapılacak çalışmalarda, ileride oluşacak geniş zaman periyoduna sahip veri setleri ile ülkeler bazında zaman serisi çalışmaları yapılması önerilmektedir.

Ekonomide devlet müdahalesinin kompozisyonuna göre ortaya çıkacak etkiler ülkeden ülkeye farklılık gösterebilecektir. Bu çalışmada veri kısıtından dolayı bu etkileri araştırma fırsatı bulunamamıştır. Günümüzde devlet müdahalesinin yoğun olduğu ancak bu müdahalelerin başarıyla uygulandığı refah ekonomileri mevcuttur. Burada daha önce de değinildiği gibi önemli nokta, iktisat politikası araçlarının doğrudan insan refahı için kullanılmasıdır. Bunu sağlamannın yolu da ekonomik özgürlük ve şeffaflıktan geçmektedir.

Kaynakça

Acar, M. (2010). Serbest ticaret, ekonomik özgürlükler ve refah. *Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 56.

Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American economic review*, 91(5), 1369-1401.

Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2005). Institutions as a fundamental cause of long-run growth. *Handbook of economic growth*, 1, 385-472.

Acharya, V. V., & Richardson, M. (2009). Causes of the financial crisis. *Critical Review*, 21(2-3), 195-210.

Akhter, S. H. (2004). Is globalization what it's cracked up to be? Economic freedom, corruption, and human development. *Journal of World Business*, 39(3), 283-295.

Alchian, A. A., & Demsetz, H. (1972). Production, information costs, and economic organization. *The American economic review*, 62(5), 777-795.

Amin, S. (1991). *Eşitsiz gelişme*. (çev.: Ahmet Kotil), İstanbul: Arba Yayınları.

Arslan, Ü. (2007). *Kurumların iktisadi büyüme üzerindeki etkisi*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Baldwin, R. E. (1969). The case against infant-industry tariff protection. *Journal of political economy*, 77(3), 295-305.

Baltagi, B. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons.

Baltagi, B. H. & Griffin, J. M. (1997). Pooled estimators vs. their heterogeneous counterparts in the context of dynamic demand for gasoline. *Journal of Econometrics*, 77(2), 303-327.

Baran, P. A. (1974). *Büyümenin ekonomi politiği*. (Çev.: Ergin Günçe), May Yayınları.

Barrett, Christopher. (2008). Development economics: an overview.

Barro, R. J. (2000). Rule of law, democracy, and economic performance. *2000 index of economic freedom*, 31-51.

Berggren, N. (2003). The benefits of economic freedom: a survey. *The independent review*, 8(2), 193-211.

Bergh, A., & Nilsson, T. (2010). Do liberalization and globalization increase income inequality?. *European Journal of political economy*, 26(4), 488-505.

Besley, T., & Ghatak, M. (2010). Property rights and economic development. *Handbook of development economics*, 5, 4525-4595. Elsevier.

Blau, J. (1989). Theories of the welfare state. *Social Service Review*, 63(1), 26-38.

Boettke, P., & Subrick, J. R. (2003). Rule of law, development, and human capabilities. *Supreme Court Economic Review*, 10, 109-126.

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

Carlsson, F., & Lundström, S. (2002). Economic freedom and growth: Decomposing the effects. *Public choice*, 112(3), 335-344.

Carter, J. R. (2007). An empirical note on economic freedom and income inequality. *Public Choice*, 130(1-2), 163-177.

Castells, M., & Portes, A. (1989). World underneath: The origins, dynamics, and effects of the informal economy. *The informal economy: Studies in advanced and less developed countries*, 12.

Chang, T., Gupta, R., Inglesi-Lotz, R., Simo-Kengne, B., Smithers, D., & Trembling, A. (2015). Renewable energy and growth: Evidence from heterogeneous panel of G7 countries using Granger causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 1405-1412.

Checherita-Westphal, C., & Rother, P. (2012). The impact of high government debt on economic growth and its channels: An empirical investigation for the euro area. *European Economic Review*, 56(7), 1392-1405.

Chudik, A., & Pesaran, M. H. (2015). Common correlated effects estimation of heterogeneous dynamic panel data models with weakly exogenous regressors. *Journal of Econometrics*, 188(2), 393-420.

Coase, R. H. (1937). The nature of the firm. *economica*, 4(16), 386-405.

Coffee Jr, J. C. (2009). What went wrong? An initial inquiry into the causes of the 2008 financial crisis. *Journal of Corporate Law Studies*, 9(1), 1-22.

da Silva, D. A., Sumares, E. F., & da Silveira Filho, J. A. (2015). Economic freedom and development.

Dam, K. W. (2007). *The law-growth nexus: The rule of law and economic development*. Brookings Institution Press.

De Alessi, L. (1983). Property rights, transaction costs, and X-efficiency: an essay in economic theory. *The American economic review*, 73(1), 64-81.

De Haan, J., & Sturm, J. E. (2000). On the relationship between economic freedom and economic growth. *European Journal of Political Economy*, 16(2), 215-241.

De Montesquieu, C. (1989). *Montesquieu: The spirit of the laws*. Cambridge University Press.

De Vos, I., & Everaert, G. (2016). Bias-corrected Common Correlated Effects Pooled estimation in homogeneous dynamic panels. *Working Papers of Faculty of Economics and Business Administration, Ghent University, Belgium*.

Demsetz, H. (1967). Toward a theory of property rights. *The American Economic Review*, 57(2), 347-359.

Depoorter, B. W. (1999). Regulation of natural monopoly. *Encyclopedia of Law and Economics, Part V-Regulation of contracts*.

Dhaene, G., & Jochmans, K. (2015). Split-panel jackknife estimation of fixed-effect models. *The Review of Economic Studies*, 82(3), 991-1030.

Ditzen, J. (2016). xtdcce: Estimating dynamic common correlated effects in Stata. *The Spatial Economics and Econometrics Centre (SEEC)*.

Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied economics*, 38(10), 1091-1110.

Dulupçu, M. A. (2002). Kalkınma İktisadı Üzerine Bazı Düşünceler. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 31-52.

Erdönmez, P. A. (2009). Küresel kriz ve ülkeler tarafından alınan önlemler kronolojisi. *Bankacılar Dergisi*, 68, 85-101.

Ersoy, M., & Şengül, H. T. (1997). Kalkınma kurumlarında kentler. *İktisat Derg*, 97, 70-78.

FA, Hayek (1968). Competition as a discovery procedure. *The essence of Hayek*. Hoover Institution Press, Stanford, 254-265.

Falvey, R., Foster, N., & Greenaway, D. (2006). Intellectual property rights and economic growth. *Review of Development Economics*, 10(4), 700-719.

Fisher, I. (1916). *Elementary principles of economics*. Macmillan And Co., Limited; New York.

Frank, A. G. (1971). *Capitalism and underdevelopment in Latin America*. The Pelican Latin American Library.

Freyssinet, J. (1985). *Az gelişmişlik iktisadı*. (Çev.: T. Öcal ve M. A. Kılıçbay). Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayın, (36).

Furubotn, E. G., & Pejovich, S. (1972). Property rights and economic theory: a survey of recent literature. *Journal of economic literature*, 10(4), 1137-1162.

Gastil, R. D. (1991). *Freedom in the world: Political rights and civil liberties*. Freedom House.

Gençoğlu, A. Y. (2013). Ticari kapitalizminden sanayi kapitalizmine: Merkantilizm, liberalizm ve Marksizm. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(13), 79-94.

Gini, C. (1913). Sulla misura della concentrazione e della variabilità dei caratteri. *Atti del R. Istituto Veneto di SLA*, 73.

Göker, Z. (2008). Kamusal mallar tanımında farklı görüşler. *Maliye Dergisi*, 155(2), 108-118.

Görgün, S. (2012). İktisadi gelişme ve gelişme iktisadı. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 0 (34).

Greif, A. (2006). *Institutions and the path to the modern economy: Lessons from medieval trade*. Cambridge University Press.

Grubel, H. G. (1998). Economic freedom and human welfare: Some empirical findings. *Cato J.*, 18, 287.

Gujarati, D. N. ve Porter, D. (2012). *Temel ekonometri*. (Çev.: Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen), İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Güney, T. (2017). Ekonomik özgürlük ve insani gelişmişlik. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1109-1120.

Gwartney, J. D., Lawson, R., & Block, W. (1996). *Economic freedom of the world, 1975-1995*. The Fraser Institute.

Gwartney, J. D., Lawson, R., & Hall, J. (2014). *Economic freedom of the world, 2014*. The Fraser Institute.

Haggard, S., MacIntyre, A., & Tiede, L. (2008). The rule of law and economic development. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 11, 205-234.

Han, E., & Kaya, A. A. (2012). *Kalkınma ekonomisi: Teori ve politika*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Hausmann, R., & Rodrik, D. (2003). Economic development as self-discovery. *Journal of development Economics*, 72(2), 603-633.

Hayek, F. A. (1996). *Hukuk, yasama ve özgürlük*. (Çev.: A. Yayla), İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Higgins, B. (1956). The "dualistic theory" of underdeveloped areas. *Economic development and cultural change*, 4(2), 99-115.

Hirschman, A. O. (1958) *The strategy of economic development*, Yale University Press, New Haven.

House, F. (2017). *Freedom in the world 2017: Populists and autocrats: The dual threat to global democracy*.

Howell, L. D. (2011). International country risk guide methodology. *East Syracuse, NY: PRS Group*.

Hsiao, C. (2014). *Analysis of panel data* (No. 54). Cambridge university press.

İnsel, A. (2000). Özgürlük etiği karşısında iktisat kuramı: Amartya Sen'in etik iktisat önerisi. *Toplum ve Bilim*, 86, 7-21.

Joskow, P. L. (2007). Regulation of natural monopoly. *Handbook of law and economics*, 2, 1227-1348.

Kama, Ö. (2009). Küreselleşen dünyada çevre ve mülkiyet ilişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(1).

Kar M., Taban S. (2003). Kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(03).

Kardaş, Ş. (2007). Amartya Sen örneğinde özgürlükler ve gelişme. *Liberal Düşünce*, 13(50), 177-190.

Kaynak, M. (2005). *Kalkınma iktisadı:(ders notları)*. Gazi Kitabevi.

Kibritçiöğlü, A. (1996). Friedrich List'in Bebek Endüstriler Tezi. *Munich Personal RePEc Archive*, 49-81.

Kutlar, A., Doğanoğlu, F. (2007). *Kalkınma sorunu*. Orion Yayınevi.

Lall, S. (1975). Is 'dependence'a useful concept in analysing underdevelopment? *World Development*, 3(11), 799-810.

Lane, F. C. (1969). Meanings of capitalism. *The Journal of Economic History*, 29(1), 5-12.

Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *The manchester school*, 22(2), 139-191.

Locke, J. (2012). *Yönetim üzerine ikinci inceleme*. (Çev.: Fahri Bakırcı), Ankara: Ebabil Yayınları.

Lorenz, M. O. (1905). Methods of measuring the concentration of wealth. *Publications of the American statistical association*, 9(70), 209-219.

Marshall, A. (1898). *Principles of economics. Vol. I*. Macmillan And Co., Limited; London.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological review*, 50(4), 370.

Mishkin, F. S. (2011). Over the cliff: From the subprime to the global financial crisis. *Journal of Economic Perspectives*, 25(1), 49-70.

Mishkin, Frederic S. (1999). Global financial instability: Framework, events, issues. *The Journal of Economic Perspectives*, 13(4), 3-20.

Naanwaab, C. (2018). Does economic freedom promote human development? New evidence from a cross-national study. *The Journal of Developing Areas*, 52(3), 183-198.

North, D. C. (2002). *Kurumlar, kurumsal değişim ve ekonomik performans*. (Çev.: Güven, G. Ç.), Sabancı Üniversitesi.

North, D. C., & Thomas, R. P. (1973). *The rise of the western world: A new economic history*. Cambridge University Press.

Norton, S. W. (1998). Poverty, property rights, and human well-being: a cross-national study. *Cato J.*, 18, 233.

Norton, S. W. (2003). Economic institutions and human well-being: A cross-national analysis. *Eastern Economic Journal*, 29(1), 23-40.

Nurkse, R. (1952). Some international aspects of the problem of economic development. *The American economic review*, 42(2), 571-583.

OECD (2017). *How is life? 2017: Measuring well-being*, OECD Publishing, Paris.

Parasız, M. İ. (2005). *Kalkınma ekonomisi*. Ezgi Kitabevi.

Park, W. G., & Ginarte, J. C. (1997). Intellectual property rights and economic growth. *Contemporary Economic Policy*, 15(3), 51-61.

Peacock, A. T., & Wiseman, J. (1967). *The growth of public expenditure in the United Kingdom* (Vol. 1). Allen & Unwin.

Pehlivanoglu, F., & Alabaş, M. M. (2017). Kurumların İnsani Gelişme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği (1996-2014). *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 35-53.

Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. CESifo Working Paper (No. 1229).

Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.

Pirili, M. U. (2011). Bölgesel Kalkınmada Kamu Yatırımlarının Rolü: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Ege Akademik Bakis*, 11(2), 309.

Polanyi, K. (1986). *Büyük dönüşüm: çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*. (Çev.: Ayşe Buğra), İstanbul: Alan.

Ram, R. (2014). Measuring economic freedom: a comparison of two major sources. *Applied Economics Letters*, 21(12), 852-856.

Rodrik, D. (2000). *Institutions for high-quality growth: what they are and how to acquire them* (No. w7540). National bureau of economic research.

Romer, Paul (1990). "Endogenous Technological Change". *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102

Rosenstein-Rodan, P. N. (1943). Problems of industrialisation of eastern and south-eastern Europe. *The economic journal*, 53(210/211), 202-211.

Rosenstein-Rodan, P. N. (1961). Notes on the theory of the 'big push'. In *Economic Development for Latin America* (pp. 57-81). Palgrave Macmillan UK.

Rostow, W. W. (1959). The stages of economic growth. *The Economic History Review*, 12(1), 1-16.

Rostow, W. W. (1960). *The stages of economic growth: A non-communist manifesto*. Cambridge university press.

Rutherford, M. (1981). Clarence Ayres and the instrumental theory of value. *Journal of Economic Issues*, 15(3), 657-673.

Sabi, M. (2007). Globalization and human development. In *International Conference on Globalization and Its Discontents, Cortland, The Sage Colleges, USA*.

Salih, A. L. P. (2009). Refah devleti düşüncesinin gelişimi ve bir liberal alternatif olarak üçüncü sektör. *Sakarya Üniversitesi Maliye Dergisi*, (156), 265-279.

Samuelson, P. A. (1954). The pure theory of public expenditure. *The review of economics and statistics*, 36(4), 387-389.

Savaş, V. (1986). *Kalkınma Ekonomisi*. İstanbul: Beta Basım dağıtım A. Ş.

Schumpeter, J. A. (2007). *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi* (Çev.: Hasan İlhan). Ankara: Alter Yayınları.

Sen, A. (1983). Development: Which way now?. *The Economic Journal*, 93(372), 745-762.

Sen, A. (1999). *Development as freedom*. New York: Knopf.

Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası iktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1994). Politicians and firms. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(4), 995-1025.

Smith, A. (1776). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. London: George Routledge and Sons.

So, A. Y. (1990). *Social change and development: Modernization, dependency and world-system theories* (No. 178). Sage.

Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu kesimi ekonomisi*. (Çev.: Ömer Faruk Batırel), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323.

Şeker, F., & Çetin, M. (2012). Faydacı refah ekonomisi: Amartya Sen' in eleştirisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (24), 277-304.

Taeusch, C. F. (1935). What is" Capitalism"?. *The International Journal of Ethics*, 45(2), 221-234.

Tamanaha, B. Z. (2004). *On the rule of law: History, politics, theory*. Cambridge University Press.

Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2003). Libertarian paternalism. *The American Economic Review*, 93(2), 175-179.

Tüylüoğlu, Ő., & Karalı, B. (2006). İnsani kalkınma endeksi ve Türkiye için değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(12), 53-88.

UNDP (2015). *Human Development Report 2014. Training Material for Producing National Human Development Reports*. UNDP, New York.

UNDP (2016). *Human Development Report 2016. Human Development for Everyone*. UNDP, New York.

von Hayek, F. (1978). Competition as a discover procedure [1968],”. *FA von Hayek*.

Wallis, J. J., & North, D. (1986). Measuring the transaction sector in the American economy, 1870-1970. In *Long-term factors in American economic growth* (pp. 95-162). University of Chicago Press.

Westerlund, J., & Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3), 185-190.

Williamson, O. (1985). E., 1985, The Economic institutions of Capitalism: firms, markets, relational contracting. *New York*.

Yayla, A. (2000). Liberalizm, Ankara. *Liberte Yay*, 3.

Yılmaz, Őiir Erkök. (2016), Dış ticaret kuramlarının evrimi, Efil Yayınevi, Ankara, 4.Baskı.

Zurich, E. T. H. (2007). KOF Index of globalization. *Zurich, Swiss Federal Institute of Technology*.